శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమత్సమస్తాస్తిక[illegible]సాం [illegible]
ధర్మాధర్మప్రవృత్తినివృత్తిబోధనద్వారా నిఖిల
పురుషార్థసాధకే పూర్వమీమాంసాశాస్త్రే వ్యుత్పిత్సూ
నాం బాలానాం సంక్షేపతస్తత్ప్రక్రియాజ్ఞానాయ
శ్రీమత్కృష్ణయజ్వవిరచితా

మీమాంసాపరిభాషా

శ్రీమల్లౌగాక్షిభాస్కరవిరచితః

మీమాంసార్థసంగ్రహః

శ్రీమదాపదేవవిరచితః మీమాంసాన్యాయప్రకాశశ్చ
ఇత్యేతద్గ్రంథత్రయమ్

శ్రీమన్మహీశూరపురీమధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్న
సింహాసనారూఢ శ్రీకృష్ణరాజేంద్రాశ్రితేన
[illegible]ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ
ప్రాచీనానేక విద్వత్పుస్తకసాహాయ్యేన
యథామతి పరిశోధ్యపరిష్కృతం
శ్రీమన్మహీశూరపురీమధ్యరాజమానాయాం
విద్యాతరంగిణ్యాఖ్య స్వీయ ముద్రాక్షరశాలాయాం
ముద్రాపితం సద్విజయతేతమామ్
ఇదానీమేతన్మూల్యం రూప్యకలాదశకమ్

సశ ౧౮౫౭

ముద్రణావసరే శుద్ధమాతృకాయా అలాభాత్ క్వచిద్విపర్యాసా
అభూవన్. తత్పూర్వం శుద్ధపుస్తకాంతరావలోకనపూర్వకం శుద్ధాశు
ద్ధపత్రికాయాం పరిహృతమ్. తదవలోక్య ఏతత్పుస్తకగ్రహీతారస్స
ర్వేపి మహాంతస్సమీకుర్యురితి ప్రార్థయామి.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

శ్రీ

ఓంహయగ్రీవాయనమః

॥ శ్లో ॥ సూర్యనారాయణంవందేదేవీంత్రిపురసున్దరీమ్ ।
గురూనధిగతార్థాంశ్చ నిరన్తరమహంభజే ॥ ౧ ॥
బాలానాంశాస్త్రసిద్ధార్థాక్లేశబోధాయధీమతాం।
మీమాంసాపరిభాషేయం క్రియతేకృష్ణయజ్వనా ॥

వా ॥ ఇహఖలు మహర్షిణాజైమినినా ద్వాదశలక్షణ్యాం పూర్వమీమాంసాయాం ధర్మాధర్మావేవానుష్ఠానోపయోగితయా విచారితౌ, తత్ర వేదబోధితేష్టసాధనతాకోధర్మః, యథా యాగాదిః । వేదబోధితానిష్టసాధనతాకోఽధర్మః । యథా కళంజభక్షణాదిః । తయోశ్చ వేదస్మృతిరాచారశ్చప్రమాణమ్ । తత్రవేదః స్వతన్త్రప్రమాణం । వేదమూలకత్వేన స్మృతేః ప్రామాణ్యమ్ । ఆచారస్య వేదస్మృత్యుభయమూలకత్వేన ॥ సచ వేదోద్వివిధః ॥ మన్త్రరూపోబ్రాహ్మణరూపశ్చేతి ॥ తత్ర ప్రయోగకాలీనార్థస్మరణహేతుతయా మంత్రాణాం తూపయోగఇతివక్ష్యతే ॥ ప్రయోగోఽనుష్ఠానం ॥ తత్కాలీనేత్యర్థః ॥ విధాయకంవాక్యంబ్రాహ్మణం ॥ బ్రాహ్మణశేషశ్చార్థవాదః ॥ తస్య విధేయప్రాశస్త్యప్రతీతిజననద్వారా విధివాక్యైకవాక్యతయా ప్రామాణ్యమితివక్ష్యతే ॥ తచ్చానేకవిధం॥ కర్మోత్పత్తివాక్యం। గుణవాక్యం । ఫలవాక్యం । ఫలాయగుణవాక్యం । సగుణకర్మోత్పత్తివాక్యం ॥ ఇత్యాదిభేదాత్ ॥ తత్ర యేనవాక్యేనేదంకర్మకర్తవ్యమితి బోధ్యతే ॥ తత్ కర్మోత్పత్తివాక్యం ॥ యథా అగ్నిహోత్రం జుహుయాదితి ॥ అత్రాగ్నిహోత్రహోమః కర్తవ్యతయా విధీయతఇతి కర్మోత్పత్తివాక్యం। విహితేకర్మణి తదంగతయా ద్రవ్యదేవతాదివిధాయ

కంవాక్యం గుణవాక్యం ॥ యథా ॥ దధ్నా జుహుయాదితి గుణవాక్య
మిదం ॥ కర్మాంగతయా విహితత్వమేవ దధ్యాదేర్గుణత్వం ॥ అత్ర
హోమస్యోద్దేశ్యత్వం నామమానాంతరప్రాప్తత్వేసతివిధేయాన్వయి
తయా నిర్దేశ్యత్వం ॥ తస్యైవ మానాన్తరప్రాప్తస్య పునఃకథ్యమా
నరూపత్వమనువాద్యత్వం॥ దధ్యాదిగుణాన్వయితయాప్రాధాన్యంచ।
దధ్యాదేర్మానాంతరాప్రాప్తత్వాదత్రైవ విధేయత్వం ॥ హోమసా
ధనత్వాచ్చ హోమాపేక్షయాగుణత్వం ॥ పురుషేణానుష్ఠీయమానత్వా
చ్చోపాదేయత్వంచేతి ॥ అత్ర మానాన్తరప్రాప్తత్వం మానాన్తర
జ్ఞాతత్వం ॥ అప్రాప్తత్వంచాజ్ఞాతత్వమితిబోధ్యం ॥ ఉత్పన్నస్య క
ర్మణఃఫలాకాంక్షాయాంఫలసమ్బన్ధబోధకోవిధిః ఫలవిధిః॥యథాఅగ్ని
హోత్రంజుహుయాత్స్వర్గకామఇతి ॥ అత్ర యః స్వర్గంకామయేతేన
తత్సాధనత్వేనాగ్నిహోత్రనామకంహోమంభావయేత్కుర్యాదితి॥అ
గ్నిహోత్రవాక్యోత్పన్నస్యకర్మణః ఫలసమ్బంధోబోధ్యతఇతి ఫలవా
క్యమిదం ॥ ప్రాప్తంకర్మాశ్రిత్య ఫలాయ గుణవిధా ఫలాయ గుణవా
క్యం ॥ యథా దధ్నేన్ద్రియకామస్యజుహుయాదితి ॥ అత్రాగ్నిహో
త్రవాక్యోత్పన్నం హోమమాశ్రిత్య ఇన్ద్రియఫలాయ దధిరూపో గు
ణోవిధీయతే ॥ హోమాశ్రితేన దధ్నా ఇన్ద్రియరూపం ఫలం భావ
యేదితి ॥ హోమాశ్రితేన హోమకారకీభూతేనేత్యర్థః ॥ అయమేవ
గుణఫలవిధిః ॥ గుణకామవిధిరపిచోచ్యతే ॥ ద్రవ్యదేవతాదిగుణవిశిష్ట
కర్మవిధాయకంవాక్యంసగుణకర్మోత్పత్తివాక్యం ॥ యథా సోమేనయ
జేతేతి ॥ అత్ర సోమలతావిశిష్టోయాగోవిధీయతే ॥ విశిష్టవిధావపివి
శేషణస్యార్థాద్విధిః ॥ క్వచిత్, కర్మోత్పత్తివాక్యమేవ ఫలసమ్బన్ధ
బోధకమపి భవతి ॥ యథా ఉద్భిదాయజేతపశుకామఇతి ॥ అత్రోద్భి
న్నామకోయాగో వాక్యాన్తరావిహితఏవ పశుకామస్య పశుఫలాయ
విధీయతఇత్యేకమేవేదంవాక్యం ఫలసాధనయాగకర్మవిధాయకం ॥ప్ర

ధానవిధిరేవాంగవిధిభిరేకవాక్యతయా మహావాక్యతామాపన్నస్సన్
సర్వాంగవిశిష్టప్రధానప్రయోగవిధాయకత్వాత్ప్రయోగవిధిరుచ్యతే॥
యథా అగ్నిహోత్రంజుహుయాత్స్వర్గకామ ఇతి ॥ అత్ర అగ్నిహో
త్రహోమేన స్వర్గం భావయేదిత్యర్థః ప్రతీయతే ॥ భావయేత్ కు
ర్యాదితియావత్ ॥ అత్ర కథమనేన హోమేన స్వర్గంకుర్యాదితి క
థంభావాకాంక్షాజాయతే ॥ యథా కుఠారేణ ద్వైధీభావం కుర్యాది
త్యుక్తే భవత్యాకాంక్షా కథమనేనద్వైధీభావంకుర్యాదితి ॥ తతోఽద్య
మననిపతనాదిసహాయేనేతిగమ్యతే ॥ తద్వదత్రాప్యగ్నిం ప్రణయేత్య
గ్నిషు సమిధ ఆదధాతీత్యాద్యంగవిధివిహిత ప్రణయనసమిదాధానా
యతనశోధనాదికాంగకలాపజనితోపకారసహితేనాగ్నిహోత్రహో
మేన స్వర్గం కుర్యాదితి ప్రకరణకల్పితేన మహావాక్యేన స్వర్గా
య సాంగాగ్నిహోత్రప్రయోగో విధీయత ఇత్యేతాదృశః ప్రయోగవి
ధిః ॥ అంగజాతమేవేత్థంభావ ఇతీతికర్తవ్యతా చేతి చోచ్యతే ॥ అత్రా
గ్నిహోత్రహోమః ప్రధానం ప్రణయనాదికం సర్వమంగమ్ ॥ నన్వి
దమనుపపన్నమ్ ॥ ఆశుతరవినాశినాం కర్మణాం కాలాన్తరభావిస్వర్గా
దిఫలసాధనత్వానుపపత్తేరితి చేన్నైవం ॥ విహితనిషిద్ధకర్మణాంతత్తద్వా
క్యైస్తత్తత్ఫలసాధనత్వేవగతే ఆశుతరవినాశినాం కర్మణాం కా
లాంతరభావిఫలసాధనత్వస్యావపత్త్యర్థమన్తరా పుణ్యపాపరూపమ
పూర్వంకల్ప్యతే ॥ తతశ్చ యాగాదేరపూర్వద్వారా స్వర్గసాధన
త్వం ॥ నసాక్షాత్ ॥ తదేవఫలాపూర్వం ॥ తత్కారణత్వంచ ప్రాచ్యోదీ
చ్యాంగవిశిష్టస్య ప్రధానస్యభవతి ॥ నప్రధానమాత్రస్య ॥ ప్రధాన
మాత్రాదేవ ఫలాపూర్వజననే ఫలస్యాపి తత ఏవసిద్ధేరంగానామానర్థ
క్యాపత్తేః॥ నను సర్వాంగవిశిష్టస్యప్రధానస్యాపూర్వజనకత్వమయుక్తం
ఆశుతరవినాశినః ప్రధానస్యాంగసాహిత్యాభావాదితి చేన్న ॥ ప్రధా
నకర్మణః స్వరూపేణాంగసాహిత్యాభావేప్యుత్పత్త్యపూర్వద్వారా
సాహిత్యసమ్భవాత్ ॥ ప్రధానస్య సర్వాంగసాహిత్యసిద్ధ్యర్థంప్ర

ధానకర్మపరమాపూర్వయోర్మధ్యే ప్రధానమాత్రజన్యముత్పత్తినామ
కం కించిదపూర్వమస్తీత్యంగీకారాత్ ॥ ఏవమంగానామపిపరస్పరస
హితానామేవ ప్రధానోపకారకత్వాత్తేషాం స్వరూపేణ సాహిత్యా
భావాత్తత్తదుత్పత్త్యపూర్వద్వారా సాహిత్యంబోధ్యం॥ అంగానాం
ప్రధానోపకారకత్వంనామ ప్రధానస్య ఫలాపూర్వజననసామర్థ్యో
న్ముఖీకరణమేవ ॥ దర్శపూర్ణమాసయోస్తువిశేషః ॥ యదాగ్నేయో
ష్టాకపాలోమావాస్యాయాంచ పౌర్ణమాస్యాంచాచ్యుతో భవతీత్యా
గ్నేయయాగోవిహితః॥ తాభ్యామేతమగ్నీషోమీయమేకాదశకపాలం
పూర్ణమాసే ప్రాయచ్ఛదిత్యగ్నీషోమీయయాగోవిహితః ॥ఉపాం
శుయాజమంతరాయజతీతి ఉపాంశుయాగః తావబ్రూతామగ్నీషోమా
వాజ్యస్యైవనావుపాంశుపౌర్ణమాస్యాంయజన్నితి వాక్యాత్పౌర్ణ
మాస్యాంవిహితః ॥ ఏతాని పౌర్ణమాస్యాం ప్రధానాని ॥ ఏషామా
గ్నేయాగ్నీషోమీయోపాంశుయాగానాంతత్తద్వాక్యావగతపౌర్ణమా
సీ కాలసమ్బన్ధం నిమిత్తీకృత్య యఏవంవిద్వాన్పౌర్ణమాసీంయజతే
ఇతి విద్వద్వాక్యే పౌర్ణమాసీపదేనైకవచనాన్తేన సముదాయరూ
పేణానువాదః ॥ తేనవేదే యత్రయత్ర పౌర్ణమాసీశబ్దస్తత్రా
గ్నేయాదిసముదాయోపస్థితిః ॥ నను యదాగ్నేయ ఇతివాక్యంయాగ
వాచకపదస్యాశ్రవణాత్కథం యాగవిధాయకమితిచేన్నైవమ్ ॥ అగ్నిర్దే
వతాస్య పురోడాశస్యేత్యర్థే విహితదేవతా తద్ధితాంతఆగ్నేయశ
బ్దః తస్య పురోడాశపదసామానాధికరణ్యాద్ద్రవ్యదేవతాసమ్బన్ధోప
గతః । సయాగమంతరానసంభవతి ॥ ద్రవ్యదేవతాసంబంధస్య యా
గాదన్యత్ర క్రియాయామసంభవాద్యాగక్రియాయామేవసమ్బన్ధోవా
చ్యః ॥ దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగస్య యాగరూపత్వాంగీకారాత్ ॥
అతఃశ్రుతద్రవ్యదేవతాసంబంధానుమితో యాగోయజేతేతికల్పితపదే
నవిధీయతే ॥ అగ్నిదైవత్యపురోడాశద్రవ్యకామావాస్యాదికాలకర్త

వ్యయాగేనేష్టంభావయేదితి ॥ ఏవం యత్రయత్ర ద్రవ్యదేవతాసంబం
ధమాత్రం శ్రూయతే ॥ సౌర్యంచరుం నిర్వపేదిత్యాదౌ తత్ర సూర్య
దేవతాసమ్బంధానుమితో యాగో విధీయతఇతినకశ్చిద్దోషః ॥ సమూ
పాగ్ంశుయాజవాక్యే యజతిశ్రవణేపి విధిప్రత్యయలిఙ్గాదేరభావాత్క
థం విధాయకత్వమితి చేన్నైవం ॥ యజతీత్యస్య యజేతేతి విపరిణామే
న విధాయకత్వసమ్భవాత్ ॥ ఏవం యత్ర లిఙ్గాదిర్న శ్రూయతే ॥
వ్రీహీన్ప్రోక్షతి సమిధో యజతీత్యాదౌ తత్ర విపరిణామో బోధ్యః ॥
కేచిత్తు ॥ యజతీత్యస్య పఞ్చమలకారత్వాంగీకారాద్విధాయకత్వసంభ
వఇత్యాహుః॥తథా ఐంద్రందధ్యమావాస్యాయామైంద్రం పయోఽ
మావాస్యాయామితి వాక్యవిహితౌ సాన్నాయ్యయాగౌ యదాగ్నేయ
ఇతివాక్యవిహితాగ్నేయయాగశ్చామావాస్యాయాం ప్రధానాని॥ఏషాం
త్రయాణాం యఏవంవిద్వానమావాస్యాంయజతఇతివిద్వద్వాక్యే అ
మావాస్యామితినామ్నా ద్వితీయైకవచనాంతేన సముదాయరూపేణా
నువాదః॥ తేనవేదేయత్రదర్శశబ్దో మావాస్యాశబ్దో వా శ్రుత స్తత్ర
యాగసముదాయోపస్థితిః ॥ త్రికస్యామావాస్యాపౌర్ణమాసీభ్యాం
సముదాయరూపేణ విద్వద్వాక్యే ॥ అనువాదస్య ప్రయోజనంతుద
ర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామోయజేతేత్యాదౌ ద్వివచనోపప
త్తిః ॥ అన్యథా షణ్ణామాగ్నేయాదియాగానాం బహుత్వాద్దర్శపూర్ణ
మాసైరితిబహువచనంస్యాత్ ॥ మానాంతరేణ ప్రాప్తార్థస్య పున
శ్శ్రవణమనువాదః ॥ తథా ఫలవదాగ్నేయాది సన్నిధావామ్నాతాని
ప్రయాజాజ్యభాగానూయాజాదీని షణ్ణాంయాగానామంగభూతాని ॥
(లోకే అనుయాజఇతి ప్రయోగః ॥ వేదేతు అనూయాజఇతి ॥)
ఏవంస్థితే దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామోయజేతేత్యస్యాయ
మర్థః ॥ దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం సముదాయాభ్యాం పరస్పరసహి
తాభ్యాం స్వర్గాపూర్వంకుర్యాదితి ॥ తత్ర కథం కాలద్వయవర్తి

నాన్సముదాయయోః పరస్పరసాహిత్యమిత్యాకాంక్షాయాం స్వరూపేణ సాహిత్యాభావేపి త్రికాత్త్రికాదేకైకమపూర్వం జాయతే తద్ద్వారా ద్వయోస్సముదాయయోస్సాహిత్యమిత్యుచ్యతే । ఏకైకస్య త్రికస్యాపి త్రికాపూర్వజనకత్వం కథమిత్యాకాంక్షాయాం ప్రయాజానూయాజాదిపూర్వోత్తరాంగకలాపవిశిష్టస్యైకైకస్య త్రికస్యసముదాయాపూర్వజనకత్వముచ్యతే॥ ఏకైకత్రికస్యసర్వాంగసాహిత్యంస్వరూపేణ నసమ్భవతీతి త్రిభిర్యాగైస్త్రీణ్యుత్పత్త్యపూర్వాణి జాయంతే ॥ తద్ద్వారా సర్వాంగసాహిత్యే అంగానామపి ప్రయాజాదీనాం స్వరూపేణ ప్రధానసాహిత్యాభావాత్తత్తదుత్పత్త్యపూర్వద్వారా సాహిత్యంవాచ్యమ్ ॥ తథాచ ప్రధానజన్యోత్పత్త్యపూర్వాణాంప్రయాజాదిజన్యోత్పత్త్యపూర్వైస్సాహిత్యం యదస్తి తదేవప్రధానానామంగవిశిష్టత్వరూపంసాంగత్వం ॥ ఏవంచ పౌర్ణమాస్యామాగ్నేయాదిజన్యైస్త్రిభిరపూర్వైః; ప్రయాజాదిజన్యోత్పత్త్యపూర్వసచివైస్సముదయాపూర్వమేకంజన్యతే ॥ తథాదర్శేపి॥ ఆగ్నేయైంద్రద్వయజన్యైస్త్రిభిరపూర్వైరంగోత్పత్త్యపూర్వసచివైరేకంత్రికాపూర్వంజన్యతే ॥ తాభ్యాంత్రికాపూర్వాభ్యాం ఆగ్నేయాద్యుత్పత్త్యపూర్వత్రితయజన్యాభ్యాం ఫలజనకీభూతమహాపూర్వం ఫలాపూర్వనామకంజన్యతే ॥ తతశ్చ ఫలమితి ॥ తథాచ సర్వాంగోపకృతాభ్యాం దర్శపూర్ణమాసాభ్యామపూర్వద్వారా స్వర్గంకుర్యాదితి ఫలాపూర్వనిష్పత్తయే సాంగప్రధానకర్తవ్యతాబోధకోవిధిః ప్రయోగవిధిరితి సిద్ధం ॥ విధిఃపునరపి త్రివిధః ॥ అపూర్వవిధిః నియమవిధిః పరిసంఖ్యావిధిశ్చేతి ॥ తత్ర యోవిధిరత్యంతాప్రాప్తమర్థం ప్రాపయతి సోపూర్వవిధిః ॥ యథా దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే వ్రీహీన్ప్రోక్షతీతి ॥ ఏతద్విధ్యభావే దర్శపూర్ణమాసీయవ్రీహిషు ప్రోక్షణం కథమపి నప్రాప్నోతి ॥ ఏతద్విధిసత్త్వేతు తత్సమ్బంధివ్రీహిషు ప్రోక్ష

ణం ప్రాప్నోత్యేవేత్యత్యంతాప్రాప్తప్రోక్షణప్రాపకత్వాదయమ
పూర్వవిధిః ॥ యోవిధిః పక్షే ప్రాప్తమర్థం నియమయతి సనియ
మవిధిః ॥ యథా తత్రైవ వ్రీహీనవహంతీతి ॥ ఏతద్విధ్యభావే దార్శ
పౌర్ణమాసికేషు వ్రీహిషూత్పత్తివాక్యావగతపురోడాశోపయోగి
తండులనిష్పత్త్యనుకూలవైతుష్యరూపకార్యాయావహననవత్కదా
చిన్నఖవిదళనమపి ప్రాప్నుయాదితి తస్మిన్పక్షే అవహననస్యప్రా
ప్త్యభావాత్కార్యాన్యథోపపత్తేరవహననస్యపాక్షికీప్రాప్తిస్స్యాత్
సత్యస్మిన్విధౌ అవహననేనైవ వైతుష్యంకార్యమితినియమేసతి విదళ
నం సర్వాత్మనానివర్తతఇతి నియమవిధిరయం ॥ నచ వైతుష్యస్య న
ఖవిదళనేనాపి సమ్భవాదవహననియమోవ్యర్థః ప్రయోజనాభా
వాదితివాచ్యం ॥ అవఘాతేనైవ వైతుష్యకరణే కించిదదృష్టంజన్యతే
ఇతి నియమాదృష్టాంగీకారాన్నియమేన దృష్టకార్యాలాభేప్యదృష్ట
స్యోత్పత్తేః ॥ తచ్చాపూర్వంయాగోత్పత్త్యపూర్వద్వారాఫలాపూర్వే
ఉపయుజ్యతే ॥ తేన నియమాపూర్వాభావే ఫలాపూర్వమేవ నోత్ప
ద్యతఇతికల్పనాన్నియమాపూర్వస్య నవైయర్థ్యం । ఏవం వ్రీహిసో
మాదినియమవిధిషుబోధ్యం ॥ ద్వయోస్సముచ్చిత్యప్రాప్తావితరనివృ
త్తిఫలకోవిధిః పరిసంఖ్యావిధిః ॥ యథా చయనప్రకరణే ఇమామ
గృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్తఇత్యశ్వరశనాగ్రహణాం
గత్వేన మంత్రవిధిః ॥ ఏతద్విధ్యభావేహిరశనాగ్రహణప్రకాశకో
మంత్రః రశనాదానప్రకాశనసామర్థ్యరూపాల్లింగాదశ్వరశనాదా
నఇవ గర్దభరశనాదానేపి నియమేనప్రాప్నుయాత్ ॥ సత్యస్మిన్
విధౌ అనేనమంత్రేణాశ్వరశనామేవాదదీత ॥ నతుగర్దభరశనాం।సా
తుతూష్ణీమేవ గ్రాహ్యా ॥ ఇతి గర్దభరశనాతో మంత్రనివృత్తిర్భవతీ
తి ద్వయోస్సముచ్చిత్యప్రాప్తావితరనివృత్తిఫలకత్వాదయం పరిసం
ఖ్యావిధిః ॥ పూర్వం దర్శపూర్ణమాసాంగత్వం ప్రయాజాదీనాము

క్తం ॥ తత్రాంగత్వబోధకప్రమాణాని శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణ
స్థానసమాఖ్యాభేదేన షట్ । తత్ర దధ్నా జుహుయాదితి । అత్రాగ్ని
హోత్రవాక్యప్రాప్తం హోమం జుహుయాదిత్యనేనోద్దిశ్య తత్కర
ణత్వేన తృతీయాశ్రుత్యా దధివిధీయత ఇతి శ్రుత్యా దధ్నోంగత్వమ్ ॥
లింగం నామ సామర్థ్యం ॥ తచ్చ ద్వివిధం ॥ అర్థగతం శబ్దగతం చేతి ॥
ఆద్యం యథా ॥ స్రువేణావద్యతీత్యవదానసామాన్యశేషత్వావగమేపి
స్రువస్య సామర్థ్యరూపాల్లింగాదాజ్యసాన్నాయ్యాదిద్రవద్రవ్యా
వదానవిశేషాంగత్వం స్రువేణ పురోడాశాద్యవదానస్య కర్తుమశక్య
త్వాత్ ॥ శబ్దగతం తు లింగమర్థప్రకాశనసామర్థ్యం ॥ యథా అగ్నయే జు
ష్టం నిర్వపామీతి మంత్రస్య నిర్వాపప్రకాశనసామర్థ్యరూపాల్లింగా
న్నిర్వాపాంగత్వం ॥ యస్య మంత్రస్య యత్ప్రకాశనసామర్థ్యం తస్య
తదంగత్వం ॥ పదాంతరసమభివ్యాహారో వాక్యం ॥ యథా ఇషే త్వేతి ఛిన
త్తీతి ॥ అత్ర ఛేదనాంగత్వేన ఇషే త్వేతి మంత్రః వాక్యేన విధీయతే ॥ య
ద్వా అగ్నయే జుష్టమిత్యత్రైవ అగ్నయే జుష్టమిత్యాదిపదానాం నిర్వ
పామీత్యనేనైకవాక్యతాపన్నత్వాన్నిర్వాపాంగత్వం ॥ ప్రకరణం నామ
పరస్పరాకాంక్షా ॥ యథా ॥ దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో య
జేతేతి ॥ అత్ర దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గాపూర్వం కుర్యాదిత్యుక్తే
భవత్యాకాంక్షా ॥ కథమాభ్యాం స్వర్గాపూర్వం కర్తవ్యమితి ॥ తథా ఫ
లవదాగ్నేయాదిసన్నిధౌ సమిధో యజతి తనూనపాతం యజత్యాజ్య
భాగౌ యజతీత్యాదిభిః ప్రయాజాదయః ఫలరహితాశ్శ్రుతాః ॥ తే
షాం స్వవాక్యేషు ఫలాశ్రవణాద్భవతి ప్రయోజనాకాంక్షా । కిమేతే
షాం ప్రయోజనమితి ॥ తతశ్చ ప్రయాజాదీనాం ప్రయోజనాకాంక్షా
యాం దర్శపూర్ణమాసయోః కథంభావాకాంక్షాయాం పరస్పరా
కాంక్షాలక్షణేన ప్రకరణేన ప్రయాజాదీనాం సర్వేషాం దర్శపూర్ణ
మాసాంగత్వం నిశ్చీయతే ॥ స్థానం నామ సన్నిధిః ॥ యథా సాన్నా

యస్య పాత్రసన్నిధౌ శుంధధ్వమితి మంత్రస్య పాఠాత్ ॥ సన్నిధానాత్సా
న్నాయ్యపాత్రప్రోక్షణాంగత్వం ॥ సమాఖ్యాసంజ్ఞా ॥ యథా ॥ అధ్వర్య
కాండప్రతిపాదితే కర్మజాతే ఆధ్వర్యవసమాఖ్యావశాదధ్వర్యోః కర్తృ
త్వేనాంగత్వం ॥ తథా ఐంద్రాగ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ప్రజా
కామ ఇత్యాదిషు కామ్యేష్టిసమాఖ్యాతేషు ఐంద్రాగ్నాదియా
గేషు కామ్యేష్టియాజ్యా పురోనువాక్యా కాండసమాఖ్యావశాదు
భావామింద్రాగ్నీ ఇత్యాదీనాం యాజ్యానువాక్యాత్వేన వినియోగః ॥
వినియోగో నామ అంగత్వేనాన్వయః ॥ శ్రుత్యాదీనామేకత్రసమావేశే
పూర్వపూర్వస్య ప్రాబల్యం ॥ ఉత్తరోత్తరస్య దౌర్బల్యం ॥ యథా ॥
కదాచన స్తరీరసీత్యైంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే ॥ ఇత్యగ్నిహో
త్రప్రకరణే శ్రూయతే ॥ అత్ర మంత్రస్యేంద్రప్రకాశనసామర్థ్యరూ
పాల్లింగాదింద్రోపస్థానాంగత్వే ప్రాప్తే ఐంద్ర్యేతి తృతీయా శ్రు
త్యా గార్హపత్యమితి ద్వితీయా శ్రుత్యా చ గార్హపత్యోపస్థానాంగ
త్వేన విధానాత్ లైంగికః ఇంద్రోపస్థానే వినియోగో బాధ్యతే । శ్రుతిర్హి
స్వతో వినియోజికా ॥ లింగం త్వింద్రప్రకాశనసామర్థ్యమాలోచ్య ॥
ఐంద్ర్యేంద్రముపతిష్ఠతే ఇతి శ్రుతికల్పనాద్వారా వినియోజకమితి
వాచ్యమ్ ॥ తచ్చాత్ర న సంభవతి ॥ యత్ర శ్రుతివినియోగో నాస్తి అ
గ్నయే జుష్టం నిర్వపామీత్యాదౌ తత్ర మంత్రస్య నిర్వాపప్రకాశనసామ
ర్థ్యమాలోచ్యానేన మంత్రేణ నిర్వాపం కుర్యాదితి శ్రుతికల్పనాద్వా
రా లింగం వినియోజకం భవత్యేవ । శ్రుతికల్పనాప్రతిబంధకాభావాత్
తథా స్యోనంతే సదనం కరోమి తస్మింత్సీదేత్యత్ర తస్మిన్నితి తచ్ఛబ్దస్య
పూర్వవాక్యార్థసాపేక్షతయా ఏకవాక్యత్వభానాద్వాక్యప్రమాణే
న ద్వయోరేకమంత్రత్వం భాతి ॥ లింగేన భిన్నమంత్రత్వం భాతి ॥ ఆ
ద్యస్య సదనప్రకాశనసామర్థ్యాత్ ॥ తస్మింత్సీదేత్యస్య సాదనప్ర
కాశకత్వాత్ ॥ తత్ర వాక్యాపేక్షయా లింగస్య ప్రాబల్యాద్వాక్యం

బాధిత్వా లింగేన స్యోనంత ఇత్యస్య సదనాంగత్వం । తస్మింత్సీదేత్య
స్యసాదనాంగత్వమితి నిర్ణయః ॥ స్యోనంతఇత్యస్య తస్మింత్సీదేత్య
నేనైకవాక్యత్వబలాద్యథాకథంచిత్సాదనసామర్థ్యరూపం లింగం కల్ప
యిత్వా ఽనేనవిశిష్టమంత్రేణసాదనం కుర్యాదితిశ్రుత్యాః లింగేనస్యోనం
తఇత్యస్య శీఘ్రం సదనేవినియోగేసతి తేనైవమంత్రస్యనైరాకాంక్ష్యా
ద్వాక్యప్రమాణాల్లింగం కల్పయిత్వా శ్రుతికల్పనాప్రతిబధ్యతే విళం
బితత్వాదితి * లింగేనవాక్యస్యబాధః । ఏవం వాక్యేనప్రకరణస్య ప్ర
కరణాత్ స్థానస్యస్థానాత్సమాఖ్యాయాబాధో వేదితవ్యః॥ తథాశ్రుత్యా
వాక్యాదేరపిబాధః ॥ తదేవమంగతాబోధకప్రమాణానిశ్రుత్యాదీని ని
రూపితాని ॥ తచ్చాంగత్వం శేషత్వం పారార్థ్యమితియావత్ । ప
రోద్దేశేన ప్రవృత్తకృతివ్యాప్యత్వంపారార్థ్యం ॥ ప్రయాజాదీనాం
దర్శపూర్ణమాసోద్దేశేన ప్రవృత్తపురుషకృతివ్యాప్యత్వా ల్లక్షణసంగ
తిః ॥ దర్శాదేఃప్రయాజాద్యుద్దేశ్యప్రవృత్తకృతివిషయత్వాభావాన్నా
తివ్యాప్తిః । కేవలప్రయాజాదీనుద్దిశ్యకస్యచిదపిపురుషస్యాప్రవృత్తేః ॥
తాన్యంగాని ద్వివిధాని ॥ సన్నిపత్యోపకారకాణి ఆరాదుపకారకా
ణిచేతి ॥ యాన్యంగాని సాక్షాత్పరంపరయావా ప్రధానయాగశరీరంని
ష్పాద్య తద్ద్వారా తదుత్పత్త్యపూర్వోపయోగీని తాని సన్నిపత్యోప
కారకాణి ॥ యథావ్రీహ్యాదిద్రవ్యాణి ॥ తత్సంయుక్తావహననప్రోక్ష
ణాదీనిచ। అగ్న్యాదిదేవతాతత్సంయుక్తయాజ్యానువాక్యావచనాదీనిచ।
అత్ర ప్రోక్షణాదేర్వ్రీహిగతాతిశయద్వారాఽవహననాదేస్తు షవిమో
కాదిరూపదృష్టద్వారా వ్రీహ్యాదీనాంపిష్టద్వారా పురోడాశనిష్పా
దకత్వం తద్ద్వారా యాగశరీరతదుత్పత్త్యపూర్వహేతుత్వంచ యా
జ్యానువాక్యాదేర్దేవతాసంస్కారద్వారా దేవతాయాశ్చ సాక్షా
ద్యాగశరీరనిర్వర్తకత్వం (అతిశయద్వారా విసృష్టస్య స్మరణరూపమ
తిశయః) తద్ద్వారా తదుత్పత్త్యపూర్వోపయోగిత్వంచ ॥ యాగస్య

దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగరూపత్వాత్ ॥ ద్రవ్యదేవతేహి యాగస్య రూపమితి సిద్ధాంతాచ్చ ॥ ఏతాన్యేవసామవాయికానీత్యుచ్యంతే ॥ ఆత్మసమవేతాపూర్వజనకాన్యారాదుపకారకాణి ॥ యథా ॥ ప్రయాజాజ్యభాగానుయాజాదీని ॥ ఏతాని ద్రవ్యగతం దేవతాగతంవా సంస్కారం నజనయంతి । కింత్వాత్మగతమదృష్టం జనయంతీత్యారాదుపకారకాణి । తత్ర సామాన్యతః కర్మద్వివిధమ్ ॥ అర్థకర్మ గుణకర్మచేతి ॥ తత్రాత్మగతాపూర్వజనకంకర్మ అర్థకర్మ ॥ యథాఅగ్నిహోత్రం దర్శపూర్ణమాసప్రయాజాదికం ॥ గుణకర్మ సంస్కారజనకం ॥తచ్చ ద్వివిధమ్॥ఉపయుక్తసంస్కారకంఉపయోక్ష్యమాణసంస్కారకంచేతి॥ తత్రోపయుక్తసంస్కారకంప్రతిపత్తికర్మ ॥ ఉపయుక్తస్యఆకీర్ణకరస్యద్రవ్యస్యవిహితదేశే ప్రక్షేపః ప్రతిపత్తిరితిలక్షణాత్ ॥ యథా ॥ ఇడాభక్షణకృష్ణవిషాణప్రాసనచతురవత్తహోమాదికం ॥ నన్విడాభక్షణస్య ప్రధానయాగోపయుక్తాకీర్ణకరపురోడాశద్రవ్య ప్రక్షేపాత్మకత్వాత్ప్రతిపత్తిత్వంయుక్తం ॥ హోమస్యతు యాగోపయుక్తద్రవ్యసంస్కారకత్వాభావాత్కథం ప్రతిపత్తిత్వం॥ హోమస్యయాగసమానకాలీనత్వేనహోమసంస్కార్యస్యచతురవత్తాదేరుపయుక్తత్వాభావాదితిచేదత్రాహుః ॥ ఉపయుక్తసంస్కారమాత్రంప్రతిపత్తిః ॥ నతు ప్రధానయాగోపయుక్తత్వం॥ తథాసతి పశోర్విశసనానంతరం వపాహృదయాద్యుద్ధరణకాలకర్తవ్యలోహితశకృన్నిరసనస్య ప్రతిపత్తిత్వాభావప్రసంగాత్ । యాగోపయుక్తద్రవ్యప్రక్షేపరూపత్వాభావాత్ । తథా కృష్ణవిషాణప్రాసనస్యాపి ప్రతిపత్తిత్వంనస్యాత్ ॥ యాగాంగభూతకండూయనోపయుక్తత్వేపి యాగోపయుక్తత్వాభావాత్ ॥ అతః యత్ర క్వచనోపయోగమాత్రంవివక్షితం ॥ యత్ర క్వచిదుపయోగః తత్రాప్యస్తి వపాహృదయాద్యుద్ధరణేనోపయుక్త పశోస్సంబంధినశ్శకృల్లోహితస్యాకీర్ణకరస్య ప్రతిపత్త్యపేక్షత్వాత్ ॥ ఏవంయథా

కథంచిదుపయోగో హోమస్థలేప్యస్తి ॥ తథాహి ॥ ప్రతిపత్తిస్త్రిధా ॥
ప్రధానోత్తరకాలా ప్రధానసమకాలా ప్రధానపూర్వకాలా చేతి ॥ త
త్రాద్యా ఇడాభక్షణాదికా ॥ ద్వితీయా హోమాదికా ॥ తథాహి ॥ ద
ర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే ॥ సకృదుపస్తృణాతి ॥ ద్విర్హవి
షో వద్యతి ॥ సకృదభిఘారయతి ॥ చతురవత్తం జుహోతి ॥ ఇతి తత్ర చతుర
వత్తవాక్యే హోమానువాదేన చతురవత్తద్రవ్యం తత్సాధనత్వేన నవిధీ
యతే ॥ హోమస్య అప్రాప్తత్వేనానువాదాసంభవాత్ ॥ నచ యదా
గ్నేయ ఇతి వాక్యాద్ధోమప్రాప్తిః ॥ తద్వాక్యస్య యాగవిధాయక
త్వాత్ ॥ నచ యాగహోమయోరభేద ఇతి వాచ్యం ॥ దేవతోద్దేశేన
ద్రవ్యత్యాగస్య యాగశబ్దార్థత్వాత్ప్రక్షేపవిశిష్టస్య యాగస్య హో
మశబ్దార్థత్వాత్ తత్రాగ్నేయచోదనయా యాగస్య ప్రాప్తత్వేపి
ప్రక్షేపాంశస్యాప్రాప్తత్వేనానువాదాసంభవాత్ ॥ కింతూపస్తరణ
ద్విరవదానాభిఘారణవాక్యైః ప్రాప్తం చతురవత్తముద్దిశ్య తత్సం
స్కారత్వేన ప్రక్షేపో జుహోతీత్యనేన విధీయతే ॥ నచ సంస్కారః ప్రతి
పత్తిరూప ఏవ ॥ అగ్నేర్జుష్టమభిఘారయామీత్యాదినిర్దేశైర్యాగా
ఙ్గభూతాగ్న్యాదిదేవతార్థతయా యథాకథంచిదుపయుక్తస్య పురో
డాశస్య ప్రతిపత్త్యపేక్షయా చతురవదానకర్మకప్రక్షేపస్య ప్రతిప
త్తికర్మత్వౌచిత్యాత్ ॥ నచ సంస్కారః ప్రధానసమకాలః ॥ హో
మో హి వషట్కృతే జుహోతీతి విధానాద్వషట్కారోత్తరక్షణే అధ్వర్యు
కర్తవ్యః ॥ యాగోపి తస్మిన్నేవ క్షణే యాగస్య స్మరణార్థేన వష
ట్కారేణ స్మారితస్య యజమానేనానుష్ఠేయ ఇతి తయోర్యాగపద్య
సంభవాత్ । తదిదం సర్వం ప్రధానాధికరణవార్తికే స్థితం । ప్రధానపూ
ర్వకాలా ప్రతిపత్తిర్యథా ॥ శకృత్సంప్రవిధ్యతి । లోహితం నిరస్యతీతి ॥
శకృత్సంప్రవేధన లోహితనిరసనే ॥ ఇదమపి పశావనాలంభాల్లోహితశకృ
తోః కర్తృత్వమిత్యధికరణే స్థితం ॥ ఉపయోక్ష్యమాణసంస్కారోపవ్య

నేకవిధః । సాక్షాద్వినియుక్తసంస్కారః ॥ సాక్షాద్వినియుక్తస్య య
దుపకారకంతత్సంస్కారః వినియోక్ష్యమాణసంస్కారశ్చేతి ॥ తత్రా
ద్యో యథా ॥ వ్రీహిభిర్యజేతేత్యాదివాక్యాద్వినియుక్త వ్రీహీణామవ
-హననసంస్కారః ॥ వ్రీహీనవహంతీత్యాదౌ అవఘాతాదిరూపః ॥ ద్వి
తీయో యథా ॥ వత్సమాలభేతేతి ॥ దోహంగత్వేన సాక్షాద్వినియుక్తస్య
గోద్రవ్యస్యోపకారకో వత్సస్తత్సంస్కారకమిదమాలంభనం ॥ తృతీయో
యథా॥ తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజి
నమితి। అత్ర సేతి తచ్ఛబ్దేన నిర్దిశ్య వైశ్వదేవయాగాంగత్వేన వి
నియోక్ష్యమాణం యత్పయః తత్సంస్కారకత్వాద్వినియోక్ష్యమాణ
సంస్కారకం దధ్యానయనం॥ పశుపురోడాశయాగస్తూపయో
క్ష్యమాణదేవతాసంస్కారార్థః ॥ త్యాగాంశేఽదృష్టార్థశ్చ ॥ అ
త్ర తత్సంస్కార్యాగ్నీషోమీయదేవతాయా వపాయాగే ఉపయుక్త
త్వాత్ ॥ హృదయాద్యంగయాగేషు ఉపయోక్ష్యమాణత్వాచ్చ॥ స్విష్ట
కృదాద్యాగో ద్రవ్యాంశే దేవతాంశేచ ఉపయుక్తసంస్కారార్థః। త్యాగాం
శే అదృష్టార్థశ్చ । సూక్తవాక సాధనప్రస్తరప్రహరణమపి తథైవ ॥
ఉత్తమప్రయాజో యక్ష్యమాణదేవతాసంస్కారత్వాత్తదంశే ఉపయో
క్ష్యమాణసంస్కారః । ఇతరాంశే అదృష్టార్థశ్చ॥ హృదయాదిహవిర్యా
గాత్పూర్వం క్రియమాణో వసాహోమోపి వసాంశే ప్రతిపత్తిరితరాం
శే అదృష్టార్థ ఇత్యాద్యూహ్యం ॥ కేచిత్తు ॥ ఉపయోక్ష్యమాణసం
స్కారభిన్నసంస్కారకర్తృత్వం ప్రతిపత్తికర్తృత్వం॥ చతురవత్తద్రవ్యస్య
హోమేన భస్మీభూతస్య హోమే ఉపయోక్ష్యమాణత్వాభావాత్ ॥ త
ద్భిన్నత్వం హోమేఽస్తీతి లక్షణసంగతిః ॥ అత్రాయం విశేషః ॥ అర్థ
కర్మణి ద్రవ్యాపేక్షయా కర్మణాం ప్రాధాన్యం (కర్మణో) ద్రవ్య
స్య గుణత్వం ॥ యథా అగ్నిహోత్రాదౌ దధ్యాదేర్గుణత్వం ॥ గు
ణకర్మణి ద్రవ్యస్య ప్రాధాన్యం (ద్రవ్యేచ) కర్మణో గుణత్వం ॥

వ్రీహీన్ప్రోక్షతి అవహంతీత్యాదౌ ద్వితీయయా వ్రీహీణాం క్రియా సాధ్యత్వప్రతీతేః క్రియాపేక్షయా ద్రవ్యస్య ప్రాధాన్యం ప్రోక్షణాదిక్రియాయా స్తదపేక్షయా గుణత్వమితి॥ పునరపి గుణకర్మ చతుర్విధం ॥ ఉత్పత్త్యాప్తివికృతిసంస్కృతిభేదాత్ ॥ తత్రోత్పత్తిసంస్కారో యథా ॥ అగ్నీనాదధీతేతి మంత్రవిశేషైస్సంభారేషు నిధాపితా హవనీయాదయఉత్పద్యంత ఇత్యాహవనీయాద్యుత్పత్తిహేతుభూతసంస్కారజనకత్వాదాధానస్యోత్పత్తిసంస్కారత్వం ॥ ఆప్తిసంస్కారో యథా ॥ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనేన స్వాధ్యాయఆప్యతే ఇత్యాప్తిసంస్కారోయం ॥ వికృతిర్యథా ॥ వ్రీహీనవహంతీతి॥ అత్ర వ్రీహిగతవైతుష్యరూపవికృతిజననాదవహననం వికృతిసంస్కారకం॥ సంస్కృతిర్యథా ॥ వ్రీహీన్ప్రోక్షతీతి ॥ అత్ర ప్రోక్షణస్య వ్రీహిగతాతిశయరూపసంస్కృతిజనకత్వాత్సంస్కృతిరూపగుణకర్మత్వం । అత్రాధానమధ్యయనంచ స్వతంత్రం గుణకర్మ । నతు క్రత్వంగం । ప్రోక్షణాదికం సర్వం క్రత్వంగం గుణకర్మేతి ధ్యేయం ॥ అర్థకర్మ త్రివిధం ॥ నిత్యనైమిత్తికకామ్యభేదాత్ ॥ తత్ర యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతి సాయంజుహోతి ప్రాతర్జుహోతీతి జీవతాపురుషేణ సాయంప్రాతఃకాలయోః నియమేన కర్తవ్యతయావగతమగ్నిహోత్రాదికంనిత్యం ॥ అగ్నయేపథికృతేపురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేదితి దర్శపూర్ణమాసాతిపత్తినిమిత్తకపథికృదిష్ట్యాదికం నైమిత్తికం ॥ నిత్యనైమిత్తికయోరకరణేప్రత్యవాయఏవ ॥ కృతేఫలంనాస్తీతికేచిత్ ॥ అన్యేతు దురితనివృత్తిః ఫలమస్తి । నిత్యనైమిత్తికైరేవకుర్వాణోదురితక్షయమిత్యాదివాక్యైః ప్రత్యవాయనివృత్తేః ఫలత్వేన శ్రూయమాణత్వాత్ । నచైవంతయోరపి కామ్యత్వాపత్తిః ఫలవత్వాదితివాచ్యం ॥ ఫలకామనాపూర్వకానుష్ఠానాభావాత్ ॥ తత్తద్విధివాక్యే ఫలకామముద్దిశ్య తదర్థఫలసాధనత్వేనవిధానాభావాచ్చ కా

మ్యత్వానుపపత్తేః ॥ కామ్యమపి కర్మ త్రివిధం ॥ కేవలమైహికఫలక
మాముష్మికఫలకమైహికాముష్మికఫలకంచేతి ॥ తత్రాద్యం యథా ॥
కారీర్యాదితత్తత్సమయవర్తిశుష్యత్సస్యసంజీవనహేతువృష్టికామినా
క్రియతే। నకాలాంతరభావివృష్టికామేనజన్మాంతరీయవృష్టికామేనవా॥
కేవలాముష్మికఫలకంయథా ॥స్వర్గార్థదర్శపూర్ణమాసాదికం।
స్వర్గస్య ఇహలోకే భోగ్యత్వాభావాత్ । ఐహికాముష్మికసాధార
ణఫలకంయథా ॥ వాయవ్యగ్ం శ్వేతమాలభేత భూతికామఇతిభూత్యాది
ఫలకమిత్యన్యత్రవిస్తరః ॥ నను దర్శపూర్ణమాసాదికర్మణాం వ్రీ
హ్యాదిద్రవ్యాణాంచ ప్రత్యక్షత్వేన లౌకికత్వాత్కథం వేదస్యాలౌకి
కార్థబోధకత్వమితి చేన్న ॥ కర్మణాం ప్రత్యక్షత్వేపి తేషాం క
ర్మణాంస్వర్గాదిఫలసాధనత్వమప్రత్యక్షమితి తత్ఫలసాధనతయా త
త్కర్తృకర్తవ్యమిత్యేవంఫలసాధనతయాకర్మకర్తవ్యతాబోధకస్య వేద
స్యాలౌకికార్థబోధకత్వాత్ । ఏవం వ్రీహ్యాదీనాంయాగాదిక్రియా
సాధనత్వం నప్రత్యక్షవేద్యమితితద్బోధకస్యాపి వేదవాక్యస్యాలౌకి
కార్థబోధకత్వమితినదోషః ॥ ఇదానీంవిధివాక్యస్య విధాయకత్వ
ప్రకారఃకథ్యతే । తత్ర స్వర్గకామోయజేతేత్యత్ర యజధాతోరుపరి
తనేతప్రత్యయేధర్మద్వయమస్తి ॥ ఆఖ్యాతత్వం లిఙ్త్వంచేతి ॥ త
త్రాఖ్యాతత్వంచ సర్వలకారసాధారణం । తద్రూపేణ~~త్యర్థః~~ ॥
లిఙ్ప్రత్యయః పురుషప్రవృత్తిరూపామర్థభావనాంప్రతిపాదయతి ॥
సాచార్థభావనా ॥ కిం కేనకథమితి అంశత్రయవిశిష్టా । తథాహి ।
యజేతేత్యత్రప్రథమంప్రత్యయేనభావయేదితిప్రతీయతే॥సుబంతాభిహి
తానాం సర్వేషాంకారకాణాం తిఙంతక్రియాన్వయనియమేసతితిఙం
తార్థస్య ప్రాధాన్యాత్ । తత్రాపి ప్రకృత్యర్థాపేక్షయా ప్ర
త్యయార్థస్య ప్రాధాన్యాత్ప్రథమం ప్రత్యయార్థభావనాయా ఉ
పస్థితిర్యుక్తా । తతఃకరోతిసమానార్థకభావయతేస్సకర్మకత్వాత్కిం

భావయేదితి కర్త్రాకాంక్షాయాం భిన్నపదోపాత్తోపి స్వర్గో భావ్య
త్వేనాన్వేతి ॥ దుఃఖసాధ్యాత్మకస్య యాగస్య ఈప్సితతమత్వరూప
కర్మత్వాయోగ్యత్వాత్ స్వర్గస్యత్వానందాత్మకత్వేనేప్సితతమతయా
కర్మత్వేనాన్వయయోగ్యత్వాత్ । తతశ్చ స్వర్గంభావయేదితి బో
ధో భవతి ॥ తతః కేనేతికరణాకాంక్షాయాం సమానపదోపాత్తో యా
గః కరణత్వేనాన్వేతి ॥ యాగేనస్వర్గంకుర్యాదితి । తతశ్చకథంయా
గేన స్వర్గంకుర్యాదితికథంభావాకాంక్షాయాం అగ్న్యన్వాధానావ
హననాదిజన్యదృష్టోపకారేణ ప్రయాజాదిజాతతాదర్థ్యోపకారేణచస
హితేనయాగేన స్వర్గంకుర్యాదితి ॥ అగ్న్యన్వాధానప్రయాజాదిక
మంగజాతమితి కర్తవ్యతయాన్వేతి ॥ కథంభావాకాంక్షాపూరకత్వ
మితికర్తవ్యతాత్వం ॥ యథా । ఓదనకామఃపచేదిత్యత్రలిఙాభావనా
ప్రతీయతే ॥ కింభావయేదిత్యాకాంక్షాయామోదనోభావ్యత్వేనాన్వే
తి ॥ కేనేత్యాకాంక్షాయాంపాకేనేతిలభ్యతే॥ కథమిత్యాకాంక్షాయాం
తృణపూత్కారసహితేనేతి ॥ తతశ్చ తృణపూత్కారాద్యుపకృతేన
పాకేన తేజస్సంయోగేనోదనంభావయేదితివాక్యార్థస్సంపద్యతే ।త
ద్వద్వేదేపిబోధ్యః । సఏష లిఙ్త్వావచ్ఛేదనశబ్దభావనాంప్రేరణా
ఖ్యామభిధత్తే ॥ లోకేపి గామానయేత్యాచార్యవాక్యశ్రవణానంత
రం అయమాచార్యోమాం గామానయేతి ప్రేరయతీతి ప్రేరణాఖ్యవ్యా
పారం జ్ఞాత్వైవ శిష్యోగవానయనేప్రవర్తతే ॥ ఇత్యన్వయవ్యతిరేకా
భ్యాంప్రేరణాజ్ఞానంప్రవృత్తికారణం ॥ ప్రేరణాజ్ఞానస్యచాన్వయవ్య
తిరేకాభ్యాం లిఙాదిశ్రవణజన్యత్వావధారణాత్ + లిఙాదేః ప్రేరణా
యాం శక్తిర్లోకేగృహ్యతే ॥ఇతి॥ వేదేపి తత్రైవ శక్తికల్పనౌచిత్యా
త్ ॥ ఇయాంస్తువిశేషః ॥ లోకే గవానయనాదికంప్రత్యనుకూలప్రేర
ణాఖ్యోవ్యాపారః ప్రయోక్తృపురుషగతాభిప్రాయవిశేషః ॥ వేదే
తు ప్రయోక్తృపురుషాభావాల్లిఙాదిశబ్దనిష్ఠఏవస ఇత్యంగీక్రియతే ।అ

తఏవ శబ్దనిష్ఠవ్యాపారత్వాచ్ఛాబ్దీ భావనేత్యుచ్యతే ॥ యాగహోమా
దివిషయప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ప్రవర్తనా ప్రేరణేతి చోచ్యతే ॥ సైషా శ
బ్దభావనాప్యంశత్రయవిశిష్టా ॥ తత్ర పురుషప్రవృత్తిరూపార్థభావ
నాభావ్యత్వేనాన్వేతి ॥ అధ్యయనావగతలిఙాదికం కరణత్వేనాన్వేతి॥
అర్థవాదప్రతిపాద్య(ప్రా)శస్త్యజ్ఞానమితికర్తవ్యతాత్వేనాన్వేతి॥తత్ర
సాంగవేదాధ్యేతారోఽధీతవ్యాకరణ నిగమనిరుక్తాదివశాద్వ్యుత్పత్తి
మంతః పురుషా అధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయగతలిఙాదిభిః(ప్రా)శస్త్య
జ్ఞానసచివైర్యాగాద్యర్థం కర్తవ్యతాత్వేన బుద్ధ్వా యాగాదీననుతిష్ఠే
రన్నితి శాబ్దభావనాబోధః ॥ అనుష్ఠానం కుర్యురిత్యర్థః ॥ అనుష్ఠా
నం ప్రవృత్తిః । తేన పురుషప్రవృత్త్యా శబ్దభావనాభావ్యత్వమక్షతం ॥
ఇయంచ శబ్దభావనా జ్యోతిష్టోమాది(ప్రా)తిస్వికమాగమస్వరూపేణ
ప్రతీయమానాపి కర్తవ్యత్వేన న ప్రతీయతే ॥ అర్థభావనాయా ఏవ తే
షు కర్తవ్యత్వావగమాత్ ॥ కింతు స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి వాక్య
ఏవ కర్తవ్యత్వేన (ప్ర)తీయతే ॥ న చా(త్రా)ర్థభావనా
యా ఏవ విధేయత్వమితి వాచ్యమ్ ॥ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి వాక్య
స్థార్థభావనాయా ఏవ సకలవిధివాక్యస్థశబ్దభావనారూపత్వాత్ ॥
తథాహి ॥ అధిపూర్వకాదిఙధ్యయన ఇతి ధాతోః కర్మణి తవ్య(ప్ర)త్య
యో విహితః ॥ కర్మ చ స్వాధ్యాయః(ప్ర)ధానం॥ తత్సంస్కారకమధ్య
యనం గుణకర్మ । వ్రీహిసంస్కారప్రోక్షణాదివత్ ॥ అధ్యయన
జనితగ్రహణసంస్కారవిశిష్టస్వాధ్యాయస్య ప్రయోజనాకాంక్షాయాం
స్వాధ్యాయగతలిఙాదివిశిష్టవాక్యసామర్థ్యలభ్యం యదనుష్ఠానోప
యికయాగాదిరూపార్థజ్ఞానం తదేవ । దృష్టత్వాత్ । తత్కర్మానుష్ఠా
నద్వారా స్వర్గాదిరూపలౌకికశ్రేయస్సాధనత్వాచ్చ ప్రయోజనమ్॥
కర్మావబోధం వినా కర్మానుష్ఠానాయోగాత్॥ న త్వదృష్టం ప్రయోజనం
దృష్టఫలే సమ్భవత్యదృష్టఫలకల్పనాయోగాత్ ॥ తథా చ స్వాధ్యాయవి

ధినైవ స్వాధ్యాయగతవిధివాక్యగతలిఙాదిప్రతిపాదితాస్సర్వాశ్శబ్ది
భావనా అంశత్రయవిశిష్టాః కర్తవ్యత్వేనవిధీయంతే । సాంగవేదాధ్య
యనవ్యుత్పన్నాః పురుషాఅధ్యయనగృహీతస్వాధ్యాయగతలిఙాదిభి
రర్థవాదావగత(ప్రా)శస్త్యరూపాంగసచివైః ఫలవద్యాగాదికర్తవ్య
తాంబుద్ధ్వా యాగాదీననుతిష్ఠేయురితి ॥ అనుతిష్ఠేయుః ప్రవృత్తిం కు
ర్యురిత్యర్థః । తత్ర పురుషప్రవృత్తేర్భావ్యత్వేనాన్వయాత్ అధ్యయ
నావగతలిఙాదేఃకరణత్వేనాన్వయాత్ప్రశస్త్యజ్ఞానస్యేతి కర్తవ్యతా
త్వేనాన్వయాత్ శబ్దభావనాయాఅప్యంశత్రయవైశిష్ట్యం అర్థభావ
నాయాఇవేష్టం । తత్ర సమీహిత స్వర్గాదిభావ్యకత్వమపి విధివ
శాదేవ ॥ ప్రవర్తనాపరోహివిధిః ॥ యాగాదేఃపురుషార్థసాధనత్వే
న తత్రపురుషంప్రవర్తయితుంశక్నోతీతి స్వభావ్య పురుషప్రవృత్తివిష
యస్య యాగాదేః పురుషాభిలషితస్వర్గాదిసాధనత్వమాపాదయతి॥
అన్యథాస్వప్రవర్తనాత్వమేవనస్యాత్ ॥ ప్రవృత్తిహేతువ్యాపారస్యైవ
ప్రవర్తనాత్వాత్ ।లఙాదిస్థలేతుప్రవర్తనాత్మకవిధేరభావాదర్థభావనా
యాః పురుషార్థభావ్యకత్వనియమోనాస్తి ॥ భావనాత్వంనామ భవి
తుః ప్రయోజకవ్యాపారత్వం ॥ త(త్రా)ర్థభావనాయాం భవితుర్జా
యమానస్య స్వర్గాదేః ప్రయోజకవ్యాపారత్వాల్లక్షణసంగతిః ॥ శ
బ్దభావనాయామపి పురుషప్రవృత్తిరూపస్య భవితుః ప్రయోజక
వ్యాపారత్వాల్లక్షణసంగతిః ॥ నను జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయ
జేతేత్యత్ర యాగేనస్వర్గంభావయేదిత్యర్థవర్ణనే జ్యోతిష్టోమపద
స్య కథమన్వయఇతిచేన్న ॥ భావనాకరణత్వేనాభిమతయాగనామ
త్వేనాన్వయాత్ ॥ జ్యోతిష్టోమనామకేన యాగేనేతి।కథం తన్నామ
త్వమితిచేన్న ॥ జ్యోతిరాఖ్యాః త్రివృదాదిస్తోమాఅస్మిన్సంతీతి వ్యు
త్పత్త్యా యాగనామత్వాత్ ॥ యాగస్య త్రివృదాదిస్తోమసంబంధః కే
నావగమ్యతే ఇతిచేన్న ॥ త్రివృత్పంచదశస్సప్తదశఏకవింశః ॥ ఏ

తానివావతానిజ్యోతీంషి॥యఏతస్యస్తోమాః॥ఇతివాక్యాన్తరేణఏతచ్ఛబ్దార్థస్య తత్సంబంధావగమాత్ ॥ ఏవం శాస్త్రోక్తైస్తత్ప్రఖ్యాదిభిర్హేతుభిస్తత్తన్నామత్వంబోధ్యమ్ ॥ శాస్త్రేహి తత్ప్రఖ్యతద్వ్యపదేశయాగికవాక్యభేదైశ్చతుర్భిర్నామత్వం ప్రతిపాదితం ॥తథాహి॥ అగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రశబ్దేనాగ్నిదేవతారూపోగుణోనవిధీయతే॥అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిః స్వాహేతి సాయంజుహోతీతివాక్యవిహితేనమంత్రేణ దేవతాయాః ప్రాప్తత్వాత్ ॥ కింతు అగ్నిప్రఖ్యాపకం అగ్నిప్రాపకం యచ్చాస్త్రాంతరం అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిరిత్యాదికం తేనప్రాప్తమగ్నిసంబంధంనిమిత్తీకృత్య అగ్నయేహోత్రంహోమఃఅస్మిన్నితిబహువ్రీహిణా అగ్నిహోత్రపదస్య హోమనామధేయత్వం॥ నచ హోమస్యార్థభావనాయాం కరణత్వాత్తన్నామత్వే అగ్నిహోత్రేణేతి తృతీయాస్యాత్ జ్యోతిష్టోమేనేతివదితి వాచ్యమ్॥ద్వితీయాయాఏవలక్షణయాకరణార్థకత్వాన్నాసాధితం కరణమితి న్యాయేనఅసాధితస్యకరణత్వాయోగాదర్థాత్ప్రాప్తహోమగతసాధ్యత్వానువాదకత్వేనవాద్వితీయోపపత్తేరితి తత్ప్రఖ్యన్యాయాద్యాగనామధేయత్వం।ఏవం శ్యేనేనాభిచరన్యజేతేత్యాదౌ తద్వ్యపదేశన్యాయాత్॥ శ్యేనపదంయాగపరం ॥ నతుయాగాంగత్వేన శ్యేనపక్షిరూపగుణవిధిః॥యథాహవైశ్యేనోనిపత్యాదత్తే ఏవమేవాయంద్విషంతంభ్రాతృవ్యంనిపత్యాదత్తఇత్యుపమానోపమేయవ్యపదేశానుపపత్తిప్రసంగాత్ శ్యేనపక్షీయథాపక్ష్యంతరంనిపత్యాదత్తే ఏవమయమపి శ్యేననామక కర్మవిశేషో భ్రాతృవ్యం శత్రుంనిపత్యాదత్తఇతివ్యపదేశః కర్మనామత్వపక్షఏవయుజ్యతే । యాగాంగతయా శ్యేనపక్షివిధౌ స్వస్యస్వేనైవోపమానోపమేయభావస్స్యాత్ ॥ సచాప్యయుక్తః॥ తస్మాచ్ఛ్యేనపదం నామధేయం । తతశ్చాభిచరన్ శత్రువధకామః శ్యేననామకేన యాగేనాభిచారంభావయేదితివాక్యార్థః । నన్వేవమప్యభిచారస్యాపిహి

దోక్తత్వాదాభిచారికే కర్మణ్యాస్తికానామపి ప్రవృత్తిస్స్యాదితి చేన్న ॥ వేదోక్తోఽప్యభిచారో వేదవిహితో న భవతి ఫలత్వాత్ఫలం న విధేయం కింతు ఫలముద్దిశ్య తత్సాధనత్వేన కర్మైవ విధేయమితి సిద్ధాంతాత్ ॥ అతోఽభిచారస్యావిహితత్వేన ప్రత్యవాయజనకత్వం ॥ ఏవముద్భిదా యజేత పశుకామ ఇత్యత్ర పశురూపఫలాయ విధిత్సితస్య యాగస్యోద్భిత్పదం నామధేయం ॥ న చ యథాకథంచిత్ప్రాప్తయాగముద్దిశ్య తదంగతయోద్భిద్రూపగుణవిధిః ॥ వ్రీహ్యాదివదుద్భిన్నామకస్య గుణస్య అప్రసిద్ధత్వాత్ ॥ యాగే తూద్భిద్యతే ఫలమనేనేతి యోగవచనవృత్తిసంభవాద్యాగనామత్వం ॥ నన్వుద్భిద్యతే భూమిరనేనేతి యోగవశేన ఖనిత్రాదావప్యుద్భిదః ప్రయోగసంభవాత్ ఖనిత్రాదిగుణవిధిః కిం న స్యాదితి చేన్న ॥ ఏతాదృశస్థలే గుణవిధిః క్వాపి కర్తుం న శక్యతే ॥ విరుద్ధత్రికద్వయసమావేశాఖ్యదోషప్రసంగాత్ ॥ తథాహి ॥ ఉద్భిదా యజేత పశుకామ ఇత్యత్ర మానాంతరేణాప్రాప్తస్య యాగస్యానువాదాసంభవాత్ పశుకర్తృకభావనాయాం కరణత్వేన యాగో విధేయః ॥ యాగేన పశూన్భావయేదితి ॥ తతశ్చ యాగస్య విధేయత్వం ॥ ఫలం ప్రతి శేషతయా ప్రతీయమానత్వాద్గుణత్వం ॥ శేషతయాంగతయేత్యర్థః ॥ ఫలసిద్ధ్యర్థం పుంసానుష్ఠీయమానత్వాదుపాదేయత్వమితి ॥ విధేయత్వగుణత్వోపాదేయత్వాత్మకమేకం త్రికం యాగే స్థితం ॥ తథా యాగోద్దేశేనోద్భిత్పదవిధిత్సితగుణాపేక్షయా ప్రాధాన్యం ఉద్దేశ్యత్వమనువాద్యత్వంచేతి ద్వితీయం త్రికం ॥ తదేతత్త్రికద్వయం పరస్పరవిరుద్ధమేకస్మిన్యాగే ప్రసజ్యేత ॥ అతో న గుణవిధిః ॥ న చ సోమేన యజేతేత్యత్ర విరుద్ధత్రికాదికం వినైవ సోమశబ్దస్య సోమవతి యాగే లక్షణామంగీకృత్య సోమవతా యాగేనేష్టం భావయేదితి సోమవిశిష్టయాగవిధానాద్యథా సోమరూపగుణవిధిః తద్వదుద్భిత్పదస్యాపి మత్వర్థలక్షణయాతోద్భిద్గుణవిశిష్టయాగవిధిస్స్యాదితి వాచ్యం ॥ సోమే వా గత్యంతరాభా

వాన్తత్వధర్మలక్షణయా విశిష్టవిధ్యంగీకారాత్ ॥ ఉద్భిదాదౌ తు నామత్వేన గతిసంభవాద్విశిష్టవిధ్యంగీకారాయోగాత్ ॥ తస్మాద్యాగవశాదుద్భిదాదీనాం నామత్వం ॥ తథా చిత్రయా యజేత పశుకామ ఇత్యత్ర చిత్రాపదం ప్రాజాపత్యనామధేయం । దధిమధుఘృతమాపో ధానాస్తండులాస్తత్సంసృష్టం ప్రాజాపత్యమితి॥అత్ర తత్సంసృష్టం ప్రాజాపత్యమితి సామానాధికరణ్యాద్దధ్యాదిద్రవ్యషట్కస్య ప్రజాపతిదేవతాసమ్బంధశ్శ్రుతస్తేనానుమితో యాగో విధీయతే।విహితస్య యాగస్య ఫలాకాంక్షాయాం చిత్రయా యజేతేతి వాక్యం ఫలసంబంధవిధాయకం। తత్ర ఫలార్థత్వేన పునర్విధిరితి॥తస్య ప్రాజాపత్యయాగస్య దధ్యాదివిచిత్రద్రవ్యకత్వాత్ చిత్రాపదం నామధేయం॥నత్వగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతి వాక్యప్రాప్తం పశుయాగం యజేతేత్యనూద్య చిత్రాత్వస్త్రీత్వగుణద్వయవిధానం॥మానాంతరప్రాప్తం కర్మోద్దిశ్య।తత్రానేకగుణవిధానే వాక్యభేదాత్॥తదుక్తం॥ ప్రాప్తేకర్మణినానేకో విధాతుం శక్యతే గుణః । ఇతి మానాంతరప్రాప్తకర్మణ్యనేకదేవతాష్టాకపాలపురోడాశామావాస్యా పౌర్ణమాస్యాద్యనేకగుణవిశిష్టో ద్రవ్యదేవతాసంబంధేనానుమితో యాగో విధీయత ఇతి సిద్ధాంతాత్ ॥ తదుక్తం॥ వ ॥ అప్రాప్తే తు విధీయంతే బహవోప్యేకయత్నతః ॥ ఇతి ॥అథయథా పశునా యజేతేత్యత్ర మానాంతరప్రాప్తయాగముద్దిశ్య తదంగతయా పశునైకపదోపాత్తానాం పశుద్రవ్యతద్గతలింగసంఖ్యాదీనాం త్రయాణాం వాక్యభేదం వినైవ విధిరంగీకృతః । తద్వదత్రాప్యేకపదోపాత్తచిత్రాత్వస్త్రీత్వవిశేషితపశుద్రవ్యకారకస్య విధానాన్న వాక్యభేదః ॥ అతఏవ తత్ర విధేయస్య పశోరుపాదేయత్వాత్తద్గతమేకత్వం యాగాంగతయా వివక్షితమిత్యేకేనైవ పశునా యష్టవ్యం । గ్రహంసమ్మార్ష్టీత్యత్రోద్దేశ్యగతత్వాదేకత్వమవివక్షితమితి సిద్ధాంతప్రవాదః కథం? గ్రహంసమ్మార్ష్టీత్యత్ర గ్రహమితి ద్వితీయయా గ్రహస్యేప్సితతమత్వా

నోద్దేశ్యత్వాత్ ప్రయోజనవత్వాచ్చ ప్రాధాన్యం గమ్యతే॥ సమ్మార్గస్తు గ్రహం ప్రతి గుణభూతః ప్రతిప్రధానం గుణ ఆవర్తనీయ ఇతి న్యాయాత్ । యావంతో గ్రహాస్తేషాం సర్వేషాం సమ్మార్గ ఇతి నిశ్చయే సతి కతి గ్రహాస్సమ్మార్జనీయా ఇతి బుభుత్సాయా అభావాత్ । ఉద్దేశ్యగతమేకత్వం శ్రూయమాణమప్యవివక్షితం ॥ యద్యుచ్యతే నేదమేకత్వముద్దేశ్యగతం ॥ కింతు స్వయం విధేయమ్ ॥ గ్రహం సమ్మృజ్యాత్, తచ్చైకమితి ॥ తథా సతి విధేయభేదాద్వాక్యభేదస్స్యాత్ ॥ తథా చ బుభుత్సాయా అభావాద్విధానాయోగాచ్చోద్దేశ్యగతా సంఖ్యా న వివక్షితా । ఉద్దేశ్యగతమపి విశేషణం కించిద్వివక్షితమ్ । యస్య విశేషణస్య వివక్షాం వినోద్దేశ్యప్రతీతిర్న పర్యవస్యతి । యథా తత్రైవ గ్రహత్వం॥ తద్వివక్షాం వినా ఉద్దేశ్యస్వరూపస్య జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్తేన గ్రహజాతీయసాధనకసోమయాగాపూర్వార్థత్వాచ్చమసేషు న సమ్మార్గ ఇతి స్థితమ్ ॥ పశునా యజేతేత్యత్ర యాగం ప్రతి పశుర్విధేయత్వాద్గుణభూతః । ప్రతిగుణం ప్రధానావృత్తిర్నాస్తీతి కియతా పశునా యాగః కర్తవ్య ఇత్యాకాంక్షాయామేకవచనేన ప్రతీయమానం విధేయగతమేకత్వం వివక్షితమ్ ॥ బుభుత్సితత్వాత్ । కించ లింగసంఖ్యావిశేషితస్య పశుద్రవ్యరూపకారకస్య ఏకపదోపాత్తస్య విధేయత్వాద్విధేయపశుద్వారా తద్గతలింగసంఖ్యాదేరపి ప్రత్యయోపాత్తస్య విధేయత్వాద్విధేయపశుద్వారాపి తద్గతలింగసంఖ్యాదేరపి క్రియాంగత్వాదేకత్వం వివక్షితమ్ । అథవా తృతీయయా విభక్త్యాభిహితతయా కరణకారకశక్త్యాత్మసాత్కృతయోః లిఙ్గసఙ్ఖ్యయోః ప్రాతిపదికార్థపశుద్రవ్యేణ సంబన్ధమనాదృత్య తద్వదేవ సాక్షాత్క్రియాంగత్వేన విధానే సతి పశ్చాదరుణైకహాయనీన్యాయేన పరస్పరమన్వయః ॥ యాగాంగత్వేనాభిహితో యః పశుస్స ఏకః పుమాంశ్చేతి ॥ యథా అరుణయా పింగాక్ష్యా ఏకహాయన్యా గవా సోమం క్రీణాతీత్యత్ర కారకాణాం క్రియాన్వయనియమాత్కరణవిభక్తిభిరారుణ్యపిం

గాక్షీత్వాదీనాం చతుర్ణాం పరస్పరమనన్వితానామేవ సోమక్రయణాంగత్వేనాన్వయే సత్యారుణ్యాదేర్గుణస్యామూర్తస్య తతః క్రియాసాధనత్వాయోగాత్ + క్రియాః సాధనగోపరిచ్ఛేదకత్వేన పశ్చాత్పరస్పరం పార్ష్ణికాన్వయః ॥ యా ఏకహాయనీ గౌస్సా పింగాక్షీ అరుణేతి తద్వత్ ॥ తదేవముద్దేశ్యగతవిశేషణమవివక్షితమ్ । ఉపాదేయగతం వివక్షితమితి స్థితం । ఏవంచ చిత్రాపదేన చిత్రాస్త్రీత్వోభయవిశేషితపశుకారకస్య యజేతేతి యజినానూదితేగ్నీషోమీయపశుయాగే విధాతుం శక్యత్వాత్కర్మనామత్వమితి చేన్న ॥ తథాసతి ప్రకృతస్య ప్రాజాపత్యయాగస్య ఫలసంబంధాకాంక్షస్య హానమప్రకృతాగ్నీషోమీయయాగస్య కల్పనా చ స్యాత్ ॥ తద్ద్వయమయుక్తం ॥ తస్మాచ్చిత్రాపదం కర్మనామధేయమ్ ॥ ఏవం తత్ప్రఖ్యాదిభిరన్యత మేనసగ్వక్కర్మనామత్వమూహ్యమ్ ॥ ఇత్థం విధివాక్యస్య ప్రామాణ్యం విచారితమ్ ॥

అథార్థవాదవిచారః అర్థవాదానాంతు స్వార్థపరత్వే ప్రయోజనాభావాదధ్యయనవిధివశేన ఫలవదర్థజ్ఞానార్థత్వస్యావశ్యకత్వాద్విధేయగతప్రాశస్త్యప్రతిపాదనద్వారా విధివాక్యైకవాక్యతయా ప్రామాణ్యమ్ ॥ సచ చతుర్విధః ॥ నిందాప్రశంసాపరకృతిపురాకల్పభేదాత్ ॥ తత్ర నిందార్థవాదో యథా ॥ అసత్రం వా ఏతద్యదఛందోమం । అశ్రుజగ్ హిరజతం యో బర్హిషి దదాతి పురాస్య సంవత్సరాద్గృహే రుదంతి ॥ ప్రశంసా యథా ॥ శోభతేస్య ముఖం య ఏవం వేద ॥ వాయుర్వై క్షేపిష్ఠేత్యేవమాదిః ॥ పరేణేదం మహతా పురుషేణ కర్మకృతమితి ప్రతిపాదకోర్థవాదః పరకృతిః ॥ యథా ॥ అగ్నిర్వా అకామయతేత్యాది ॥ పరప్రవక్తృకార్థ్యప్రతిపాదకః పురాకల్పః ॥ యథా ॥ తమశపద్ధియాధియా త్వావధ్యాసురిత్యాది ॥ తత్ర నిందార్థవాదస్య విధేయాన్యనిందాద్వారా విధేయప్రాశస్త్యపరత్వమశ్రుజమిత్యాదిరజతనిందాద్వారా విధేయభూతరజతదాననిషేధప్రాశస్త్యప

రత్వే విరోధాభావాత్ ॥ ఇతరేషాం త్రయాణాం సాక్షాత్ప్రశస్త్య
పరత్వమేవ ॥ వాయుర్వై ఇత్యర్థవాదస్య వాయుః క్షిప్రగామిత్వాదతి
వప్రశస్తదేవతా అతస్తద్దైవత్యకర్మప్రాశస్త్యమితి ॥ విధేయదేవతా
గతప్రాశస్త్యప్రతిపాదనద్వారా విధ్యైకవాక్యత్వమ్ ॥ అగ్నిర్వా
అకామయతేత్యస్యాగ్నిదైవత్యో యాగః పూర్వకాలే అగ్నినాకృత
త్వాత్ ప్రశస్తః ఆధిక్యాత్ ఇదానీమపి అన్యైర్యజమానైరవశ్యం
కర్తవ్యమితి విధేయకర్మగతప్రాశస్త్యద్వారా విధ్యైకవాక్యత్వం ॥
ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం ॥ క్వచిత్కార్యాంతరమప్యస్తి ॥ యథా ॥
అక్తాశ్శర్కరా ఉపదధాతీతి విధావక్తా ఇతిపదేన ద్రవద్రవ్యసామాన్యం
ప్రతీయతే ॥ తచ్చద్రవ్యం కిమితి సందేహే తేజో వై ఘృతమిత్యర్థవాదా
ద్ఘృతమితి నిశ్చీయతే ॥ తస్యార్థవాదస్య సందిగ్ధార్థనిర్ణాయకత్వే
న ప్రామాణ్యాంగీకారాత్ ॥ ఏవం మంత్రాణామపి విధ్యపేక్షితప్ర
యోగకాలీనానుష్ఠేయార్థమధ్యయనవిధినా కృత్స్నస్వాధ్యాయస్య ఫ
లవదర్థజ్ఞానార్థత్వమేవ । నత్వదృష్టార్థత్వం ॥ దృష్టే సంభవత్య
దృష్టకల్పనాయోగాత్ ॥ ప్రయోగకాలే కర్మజ్ఞానం వినా కర్మానుష్ఠా
నాయోగాత్ ॥ కర్మౌపయికమర్థజ్ఞానం మంత్రైః క్రియతే । న చోప
దేష్టృవచనాదినాప్యర్థస్మరణసంభవాదనుష్ఠానోపపత్తిరితి వాచ్యం ।
మంత్రైరేవార్థం స్మృత్వానుష్ఠానే సతి ఫలం భవతి నాన్యథేతి నియ
మాంగీకారాత్ ॥ నియమేనాదృష్టస్యాంగీకారాత్ ॥ తదభావే తజ్జ
న్యాదృష్టలోపే తన్మూలఫలం న సిద్ధ్యతీతి కల్పనాత్ ॥ నన్వేవం మంత్రా
ణాం స్వస్వప్రకాశ్యార్థే వినియోగ ఇతి ఫలితమ్ ॥ వినియోగో నామ శే
షత్వేనాన్వయః ॥ శేషత్వం నామాంగత్వం ॥ తతశ్చ ఇమామగృభ్ణన్ర
శనామితి మంత్రస్య రశనాగ్రహణసామర్థ్యమస్తీతి రశనాగ్రహణ
ప్రకాశనసామర్థ్యరూపాల్లింగాదేవ రశనాగ్రహణాంగత్వోపపత్తేః ॥
ఇమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్త ఇతి వచనం కిమర్థ

మితి చేన్న ॥ పరిసంఖ్యార్థత్వాత్ ॥ చయనప్రకరణే అశ్వరశనాగ్రహణం గర్దభరశనాగ్రహణం చేతి ద్వయమస్తి ॥ తత్ర లింగాదశ్వరశనాయాం మంత్రప్రాప్తావుచ్యమానాయాం లింగావిశేషాద్గర్దభరశనాయామపి మంత్రః ప్రవర్తేత॥ అతోఽశ్వరశనాయామేవ మంత్రః కార్యః॥ న గర్దభరశనాయామితి మంత్రనివృత్తిరూపపరిసంఖ్యార్థోఽయం విధిః॥ సా చ పరిసంఖ్యా త్రిదోషా ॥ స్వార్థత్యాగః పరార్థస్వీకారః ప్రాప్తబాధశ్చేతి ॥ తత్రాశ్వాభిధానీమాదత్త ఇతి వాక్యస్య అనేన మంత్రేణాశ్వరశనాదానం కుర్యాదితి స్వార్థః ॥ స చ త్యక్తః ॥ గర్దభరశనాతో మంత్రనివృత్తిః పరార్థః ॥ స చ స్వీకృతః ॥ గర్దభరశనాయామపి లింగాత్ప్రాప్తస్య మంత్రస్యానేన బాధశ్చేతి త్రిదోషా పరిసంఖ్యా గత్యంతరాభావాదంగీకృతా। గత్యంతరే సతి సా న యుక్తా॥ ఏవమష్టదోషదుష్టవికల్పోఽప్యగతికోఽంగీకృతః॥ యథా॥ యదాగ్నేయ ఇత్యష్టాకపాలస్సంస్కృతః పురోడాశో యాగాంగత్వేనావగతః। తత్ర రూపవిశేషస్య పురోడాశస్య ప్రకృతిద్రవ్యాకాంక్షాయామనియమేన యస్య కస్యచిద్ద్రవ్యస్య ప్రాప్తౌ వ్రీహిభిర్యజేతేతి వాక్యాద్వ్రీహయో నియమ్యంతే ॥ ఏవం యవైర్యజేతేతి వాక్యాద్యవా అపి నియమ్యంతే ॥ తయోరేకార్థత్వాద్వికల్పః ॥ ఏవం అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీతి షోడశిగ్రహణం విహితమ్ ॥ తథా నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీతి ప్రతిషేధాద్గ్రహణాభావశ్చ విహితః ॥ తయోర్గ్రహణాగ్రహణయోః పరస్పరవిరుద్ధయోరేకస్మిన్ప్రయోగే అనుష్ఠాతుమశక్యత్వాత్ క్వచిత్ప్రయోగే గ్రహణానుష్ఠానం। ప్రయోగాంతరే తదభావానుష్ఠానమితి ॥ తత్రాపి వికల్పః ॥ స చాష్టదోషదుష్టః । తథాహి ॥ పూర్వం వ్రీహిప్రయోగే యవశాస్త్రస్య స్వార్థానుష్ఠాపకత్వలక్షణప్రామాణ్యపరిత్యాగః ॥ అననుష్ఠాపకత్వలక్షణాప్రామాణ్యస్వీకారః ॥ తతో ద్వితీయప్రయోగే యవానుష్ఠానే యవశాస్త్రస్య పూర్వం త్యక్తం యత్ప్రామాణ్యం తత్స్వీకారః ॥ స్వీకృతం

యదప్రామాణ్యం తత్పరిత్యాగశ్చేతి యవశాస్త్రే చత్వారో దోషాః
ఏవం పూర్వం యవప్రయోగే వ్రీహిశాస్త్రస్య స్వార్థానుష్ఠాపకత్వలక్ష
ణం యత్ప్రామాణ్యం తత్పరిత్యాగః ॥ అననుష్ఠాపకత్వలక్షణంయదప్రా
మాణ్యం తత్స్వీకారః ॥ పునర్ద్వితీయప్రయోగే వ్రీహ్యనుష్ఠానే వ్రీ
హిశాస్త్రస్య త్యక్తప్రామాణ్యస్వీకారః ॥ స్వీకృతాప్రామాణ్యపరి
త్యాగశ్చేతి వ్రీహిశాస్త్రే చత్వారో దోషాః ॥ ఇత్యష్టదోషదుష్టో విక
ల్పః ॥ క్వచిదేకార్థత్వాత్ (ఏకకార్యకారిత్వాదిత్యర్థః) ॥ యథా వ్రీ
హ్యాదౌ తత్ర వ్రీహియవయోరేకైకస్య పురోడాశనిష్పాదనక్షమత్వా
ద్వికల్పః ॥ క్వచిద్వచనబలాత్ ॥యథా॥ బృహత్పృష్ఠంభవతీతి బృహత్సా
మసాధ్యం పృష్ఠనామకంస్తోత్రంవిహితం॥ రథంతరంపృష్ఠంభవతీతి రథం
తరసామసాధ్యం పృష్ఠనామకంస్తోత్రాంతరంవిధీయతే॥ స్తోత్రంచప్రయా
జాదివదపూర్వార్థత్వాదర్థకర్మ ॥సామతుసంస్కారకర్మత్వాద్గుణక
ర్మ ॥ స్తోత్రసాధనీభూత స్తోత్రియాక్షరాభివ్యక్తిరూపసంస్కారద్వా
రా సామ్నాం స్తోత్రసాధనత్వాంగీకారాత్ ॥ ప్రగీతమంత్రసాధ్యం
డ్రాదిగుణినిష్ఠగుణాభిధానంస్తోత్రం ॥ ప్రగీతమంత్రసాధ్యం ॥(సామా
భివ్యక్తఋగక్షరసాధ్యమిత్యర్థః) ॥ అప్రగీతమంత్రసాధ్యగుణినిష్ఠగు
ణాభిధానంశస్త్రం । గానక్రియావిశేషస్సామ ॥ స్తోత్రసాధనీభూతా
ఋచఃస్తోత్రియాః ॥ తద్గతత్రివృత్పంచదశత్వాదిసంఖ్యావిశేషఃస్తోమః
ఇత్యేతేషాం భేదః ॥ తథాచ బృహద్రథంతరపృష్ఠయోర్భిన్నాపూర్వా
ర్థత్వే నైకార్థత్వాభావేపి బృహద్వాపృష్ఠంకార్యం రథంతరంవా
పృష్ఠంకార్యమితి వచనబలాదేవవికల్పః ॥ క్వచిద్వ్యవస్థితవికల్పః॥ద్వి
తీయప్రయాజాదికర్మణి నారాశంసతనూనపాన్మంత్రయోరేకార్థత్వా
ద్వికల్పః ॥ సచ రాజన్యవాసిష్ఠానాం నారాశంసోద్వితీయఃప్రయాజః
స్తనూనపాదన్యేషామితి వాక్యాద్వ్యవస్థితఇతివ్యవస్థితవికల్పః ॥ త
దేవంచోదనాపరపర్యాయాణాం విధివాక్యానామంశత్రయవిశిష్టభా

వనావిధాయకత్వాత్ప్రామాణ్యం ॥ ఉద్భిదాదీనాం నామతయా, అర్థ
వాదానాం విధేయప్రాశస్త్యపరతయా, మంత్రాణామనుష్ఠేయా
ర్థస్మారకతయా ప్రామాణ్యమితి కృత్స్నస్య వేదస్యాలౌకికే ధర్మాధ
ర్మాఖ్యే(కర్మణి) ప్రామాణ్యం స్థితం— స్మృతీనామపి మన్వాదిప్రణీతా
నాం వేదమూలకత్వాత్స్వదృష్టకాదౌ ధర్మే ప్రామాణ్యమ్॥ ఔదుంబరీస
ర్వావేష్టయితవ్యేతి స్మృతిరప్రమాణం। ఔదుంబరీంస్పృష్ట్వోద్గాయేది
తి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధత్వాత్ ॥ సర్వవేష్టనే సతి శ్రుత్యుక్తస్పర్శనస్య క
ర్తుమశక్యత్వాత్ ॥ తథా శిష్టాచారోఽపి స్మృతిద్వారా శ్రుతిమూలక
త్వాత్ ప్రమాణం॥ మాతులసుతాపరిణయాదిశిష్టాచారస్త్వప్రమాణం ॥
మాతులస్య సుతామూఢ్వేత్యాదిస్మృత్యానిషిద్ధత్వేన స్మృతివిరుద్ధత్వా
త్ ॥ తదేవం శ్రుతిస్మృత్యాచారాణాం ధర్మాధర్మయోః ప్రామాణ్య
ముక్తం॥ సచ ధర్మః పరస్పరం భిన్నః ॥ భేదకప్రమాణానితు శబ్దాంత
రాదీని ॥తథాహి॥ యాగదానహోమానాం యజతి దదాతి జుహోతీ
త్యాద్యపర్యాయశబ్దప్రతిపాద్యత్వాచ్ఛబ్దాంతరాద్భేదః ॥ స్వస్వత్వని
వృత్తిపూర్వకం పరస్వత్వాపాదనం దానం ॥ సమిధో యజతీత్యాదీనాం
పణ్ణాం వాక్యానాం మధ్యే ఏకస్య కర్మవిధాయకత్వమన్యేషాం త
స్మిన్కర్మణి గుణవిధాయకత్వమిత్యత్ర నియామకాభావాత్సర్వేషాం
విధాయకత్వే స్థితే విహితస్య కర్మణః పునర్విధానం వ్యర్థమితి పు
నర్విధానసామర్థ్యాత్ పూర్వవాక్యవిహితకర్మాపేక్షయోత్తరోత్త
రవాక్యవిహితస్య కర్మణో భేదః సిద్ధ్యతీత్యేతాదృశస్థలేష్వవిశేష
పునః శ్రుతిరూపాద్యజతి పదాభ్యాసాత్కర్మభేదః ॥ తిస్ర ఆహుతీ
ర్జుహోతీత్యత్ర జుహోతిపదాభ్యాసాభావేఽపి జుహోతీత్యర్థే హోమే
త్రిత్వసంఖ్యాన్వయాత్పరస్పరం భిన్నాస్త్రయో హోమా ఇతి సంఖ్యయా
త్ర కర్మభేదః ॥ అథైష జ్యోతిరథైష విశ్వజ్యోతిరథైష సర్వజ్యోతిరేతేన
సహస్రదక్షిణేన యజేతేతి జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రుతానామేషాం జ్యో

తిరాఖ్యానాం యాగానాం జ్యోతిష్టోమాపేక్షయా భేదః ॥ భిన్నసం
జ్ఞావశాదేవ త్రయాణాం పరస్పరం భేదః ॥ ఇతి సంజ్ఞయా కర్మభేదః ॥
తథా తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజ
నమిత్యత్ర సా వైశ్వదేవీతి వాక్యే విశ్వదేవదేవతామిక్షాద్రవ్యసంబం
ధానుమితో యాగో విధీయతే ॥ వాజినమిత్యత్రాపి వాజదైవత్యవా
జినద్రవ్యకకర్మాంతరం విధీయతే ॥ నతు పూర్వవిహితే వైశ్వదేవ
యాగే వాజినద్రవ్యరూపగుణో విధీయతే ॥ పూర్వయాగ
స్యామిక్షాగుణావరుద్ధత్వేన తత్ర వాజినస్య నివేశాయోగాత్ ॥ నచ
వ్రీహియవవద్వికల్పః । వాజినామిక్షయోస్సమశిష్టత్వాభావాత్ ॥ వి
షమశిష్టయోర్వికల్పాయోగాత్ ॥ వైశ్వదేవయాగోత్పత్తివాక్య ఏవా
మిక్షాగుణః శిష్యత ఇతి (ఉత్పత్తిశిష్టో విధీయత ఇత్యర్థః)॥ వైశ్వదే
వవాక్యాదుత్పన్నే సతి కర్మణి వాక్యాంతరేణ శిష్టో విహితో వాజినగుణః
ఉత్పన్నశిష్టః ॥ తయోర్మధ్యే హ్యుత్పత్తిశిష్టః ప్రబలః కర్మోత్పత్తి
వేళాయామేవ కర్మాంగత్వేన ప్రమితత్వాత్ ॥ ఉత్పన్నశిష్టో వా
జినగుణోఽనంతరప్రమితోఽపి విళంబితత్వేన దుర్బలత్వాత్ తత్పూ
ర్వకర్మణి నివేశమలభమానో వాజిరూపదేవతాంతరసంబంధాత్ స్వ
వాక్యస్య కర్మాంతరవిధాయకత్వమానయతీతి గుణాద్భేదః ॥ తత్ , ఘ
నీభూతం పయః ఆమిక్షా ॥ శిష్టం జలం వాజినం ॥ తథా కుండపాయినా
మయనే శ్రూయతే ॥ ఉపసద్భిశ్చరిత్వా మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి
అత్ర పూర్వం కర్మ కించిదపి సన్నిహితం న భవతి ॥ అపూర్వకర్మస
న్నిధానరూపాత్ప్రకరణాంతరాత్ప్రసిద్ధాగ్నిహోత్రధర్మకం తన్నా
మకం కర్మాంతరం విధీయతే ॥ నత్వగ్నిహోత్రశబ్దేన ప్రసిద్ధాగ్ని
హోత్రమనూద్య గుణవిధిః ॥ ప్రాప్తే కర్మణి అనంతర్యమాసరూపానే
కగుణవిధౌ వాక్యభేదాపత్తేరితి ప్రకరణాంతరాత్కర్మభేదః ॥
ప్రసిద్ధాగ్నిహోత్రం నైయమికాగ్నిహోత్రం నిత్యాగ్నిహోత్రమితి.

యావత్ ॥ తదేవం శబ్దాంతరాభ్యాససంఖ్యాసంజ్ఞా గుణప్రకరణాం
తరైః కర్మభేదో దర్శితః ॥ సచ వేదాదిప్రమేయోర్థస్త్రివిధః ॥
క్రత్వర్థః ఫలం పురుషార్థశ్చేతి ॥ తత్ర క్రత్వర్థో యథా వ్రీహ్యాదిః ॥
ఫలం యథా స్వర్గాదిః ॥ పురుషార్థో యథా జ్యోతిష్టోమా
దిః ॥ దధ్యాదితూభయరూపం ॥ దధ్నా జుహోతీతి ఫలాసంయుక్త
వాక్యేన క్రత్వర్థత్వాత్ ॥ దధ్నేంద్రియకామస్య జుహుయాదిత్యనే
న ఫలాయ విధానాత్ పురుషార్థత్వాచ్చ ॥ తదుక్తం ॥ సూ ॥ ఏకస్యతూ
భయత్వే సంయోగపృథక్త్వం సంయోగస్య వినియోజకవాక్యస్య పృ
థక్త్వం భేదః ఇతి ॥ ఏకస్యోభయార్థత్వే నియామక ఇత్యర్థః ॥ క్రత్వర్థే
ప్రయాజాదౌ క్రతుః ప్రయోజకః పురుషార్థే ఫలం ప్రయోజకం ।
ప్రయోజకత్వం నామానుష్ఠాపకత్వమిత్యర్థః ॥ విధిః యదర్థం య
దనుష్ఠాపయతి స తత్ప్రయోజకః ॥ యథా దర్శాదివిధిః ॥ స్వర్గా
ర్థం దర్శాదికం అనుష్ఠాపయతీతి స్వర్గాదిః దర్శాదౌ ప్రయోజకః ॥
ప్రయాజాదివిధిః ప్రయాజాన్ దర్శాద్యర్థం అనుష్ఠాపయతీతి దర్శా
దిః ప్రయాజానాం ప్రయోజకః ॥ దధ్యానయనవిధిః దధ్యానయన
మామిక్షార్థమనుష్ఠాపయతి ॥ న వాజినార్థం ॥ ఆమిక్షార్థం దధ్యా
నయనానుష్ఠానే సతి వాజినస్య స్వతస్సిద్ధత్వాదత ఆమిక్షైవ దధ్యానయ
నే ప్రయోజికా ॥ న వాజినం ॥ పురోడాశకపాలేన తుషానుపవప
తీతి తుషోపవాపాంగత్వేన పురోడాశకపాలం విధీయతే ॥ తథాపి తు
షోపవాపః కపాలస్య ప్రయోజకో న భవతి పురోడాశార్థముపాత్తే
నైవ కపాలేన తుషోపవాపసిద్ధేః ॥ కింతు పురోడాశ ఏవ కపాలస్య
ప్రయోజక ఇత్యాద్యూహ్యం ॥ నను విధినా సాంగం చ ప్రధానం క
ర్తవ్యతయోచ్యతే ॥ తత్రాంగానాం ప్రధానానాం చ కర్మణాం బ
హుత్వాత్ క్రమేణానుష్ఠానం వాచ్యం ॥ తత్ర క్రమనియామకం ప్రమా
ణం కిమితి చేన్న ॥ శ్రుత్యాదీనామేవ క్రమనియామకత్వాత్ ॥ తథా

హి.॥ అధ్వర్యుర్గృహపతిం దీక్షయిత్వా బ్రహ్మాణం దీక్షయతీత్యత్ర శ్రుత్యా గృహపతిదీక్షానంతరం బ్రహ్మదీక్షేతి శ్రౌతక్రమః ॥ సమిధో యజతి తనూనపాతం యజతీత్యాదౌ విధివాక్యపాఠక్రమాదేవ సమిదాదియాగానుష్ఠానక్రమః॥ అగ్నిహోత్రం జుహోతి యవాగూం పచతీత్యత్ర యవాగూపాకస్య హోమార్థత్వేన పాకాత్పూర్వం హోమస్య కర్తుమశక్యత్వాత్ పాఠక్రమం త్యక్త్వా అర్థక్రమః స్వీకర్తవ్యః ॥ అర్థః ప్రయోజనం హోమరూపం తదర్థం క్రమః ॥ తేన పూర్వం పాకః పశ్చాద్ధోమః॥ తథా సప్తదశప్రాజాపత్యాన్పశూనాలభత ఇత్యత్ర సప్తదశపశుద్రవ్యక ప్రజాపతిదేవతాకాః సప్తదశయాగాః కర్తవ్యత్వేన బోధితాః ॥ తత్రోపాకరణాఖ్యః ఆద్యః పదార్థః ॥ యతః కుతశ్చిదారభ్య యత్ర క్వచ సమాపనీయః ॥ నియోజనాదికం తు యేన క్రమేణోపాకరణం ప్రవృత్తం తేనైవ క్రమేణ కర్తవ్యమ్ ॥(తర్హి ప్రాకృతానుగ్రహ ఇతి చేన్న ॥ ప్రకృతివద్వికృతిః కర్తవ్యేతి నియమాత్ ॥ ప్రకృతిః క్రమానుష్ఠానం కథం సంభవతీతి ప్రశ్నః)॥ కథం ప్రకృతావగ్నీషోమీయ పశోరుపాకరణమాదౌ కృత్వా ద్వితీయక్షణ ఏవ ప్రోక్షణం వ్యవధానప్రయోజకాభావాత్॥ అత్ర తు సప్తదశపశూనాం సహానుష్ఠేయత్వవచనాత్ ప్రథమతో యత్ర క్వచిత్పశౌ కృతముపాకరణం స్వాశ్రయకర్తవ్యనియోజనాయ షోడశభిః క్షణైః వ్యవధానం సహతే నత్వధికం॥ తత్రోపాకరణక్రమేణ నియోజనం ప్రథమపశావకృత్వా పశ్వంతరే నియోజనం కృత్వాఽనంతరం ప్రథమపశోః నియోజనకరణే షోడశక్షణాధికక్షణవ్యవధానం శాస్త్రాననుమతమాపద్యేత ॥ తన్నిరాసాయోపాకరణం యేన క్రమేణ ప్రవృత్తం తేనైవ నియోజనాదికం కార్యమితి ప్రవృత్తిక్రమః॥ తథా జ్యోతిష్టోమే ఔపవసథ్యమహరారభ్య క్రమేణానుష్ఠేయానామగ్నీషోమీయసవనీయానూబంధ్యానాం పశూనాం త్రయాణాం సాద్యస్కాక్ష్యే

సోమయాగేసహపశూనాలభేతఇత్యైకదానుష్ఠానలక్షణం సాహిత్యం బోధితం ॥ తదపి సవనీయస్యస్థానేవిహితం ॥ తత్ర ప్రాకృతక్రమంపరిత్యజ్య సవనీయస్యస్థానేసాహిత్యవిధానాదాదౌ సవనీయపశోరుపాకరణంతతోగ్నీషోమీయస్య తతోనూబంధ్యాయాఇతి స్థానాత్క్రమః ॥ శ్రుత్యాదివశాత్పూర్వమహరౌపవసథ్యం తథాదర్శే సాన్నాయ్యధర్మాణాం శాఖాచ్ఛేదాదీనాం పూర్వమాగ్నేయధర్మాణాం నిర్వాపాదీనాంచానంతరం ప్రవృత్తావపిముఖ్యయోరాగ్నేయసాన్నాయ్యయాగయోర్మధ్యే ఆగ్నేయయాగస్య పూర్వమనుష్ఠానాన్ముఖ్యయాగక్రమేణాదావాగ్నేయపురోడాశస్య ప్రయాజశేషాభిఘారణం తతఃపయసోభిఘారణం ఇతి ముఖ్యయాగకర్మాభిఘారణక్రమః ॥ ఇత్యేవం శ్రుత్యర్థపాఠస్థానముఖ్యప్రవృత్తిక్రమైరేవ కర్మానుష్ఠానం ॥ అన్యథానుష్ఠానే వైగుణ్యమిత్యలమ్ ॥ *******

ఇతిశ్రీమత్కృష్ణయజ్వకృతామీమాంసాపరిభాషా
సమాప్తాయంగ్రంథః

పూర్వమీమాంసాపరిభాషాస్థసన్దిగ్ధపదవివరణమ్

పుట	పఙ్క్తి	పదాని
౧	౫	లక్షణాని—అధ్యాయాః
	౯	వేదః—అలౌకికార్థబోధకశబ్దరాశిః (వేతిభాష్యే
౫	౧౦	సాన్నాయ్యం—దధిసంయుక్తంపయః, దధిపయసీసాన్నా
౭	౧౬	సోమాదినియమః—సోమమభిషుణోతీత్యత్రగ్రావభిరేవాభిషవో మర్దనమితినియమాంగీకారః, సోమోమృదుతరః క్షీరరహితోలతావిశేషః
	౧౮	అభిధానీ—రశనా (దండాకృతిదారువిశేషః
౮	౬	స్రువః—ముఖసగర్తజమ్బీరఫలాకృతిః పశ్చాదరత్నిదీర్ఘ
	౧౦	నిర్వాపః—సముదాయాత్పృథక్కరణం
	,,	జుష్టం—ప్రియం

పూర్వమీమాంసాపరిభాషాస్థసన్దిగ్ధపదవివరణమ్

పుట-పఙ్క్తి-పదాని

౯ ౩ అధ్వర్యుః—అధ్వరస్య నేతా ప్రథమఋత్విక్

౬ యాజ్యా—యస్యామృచి ఉత్తరార్ధే దేవతాలింగం సా

పురోనువాక్యా—యస్యామృచి పూర్వార్ధే దేవతాలింగం

సా, ఏతచ్చోభయలక్షణం ప్రాయికమ్

౧౧ ౧౨ ఇడా—ఇడాపాత్రస్థం హోమావశిష్టం చరుపురోడాశాది

౧౨ ౨౪ అనాలమ్భః—ఛేదనాభావః

౨౫ అధికరణాని—న్యాయాః

౧౩ ౫ వత్సమాలభేత—అత్ర వత్సంస్పృశేదిత్యేవార్థః

౧౪ మేదః—మాంసాచ్ఛాదకత్వగ్విశేషః

౧౬ హృదయాద్యవదానాని—హృదయం పుండరీకం, జిహ్వా, వక్షః, యకృత్ కాలవర్ణమాంసం, వృక్కౌ ఆమ్రఫలాకృతీ, సవ్యం దోః, ఉభయపార్శ్వే దక్షిణా శ్రోణిః దక్షిణం

౧౪ ౮ స్వాధ్యాయః—వేదః (దోః సవ్యా శ్రోణిః ఏతే ఆది

౧౫ ౩ కారీరీ—వృష్టిఫలికా కారీరీనామికా ఇష్టిః (పదగ్రాహ్యాః

౨౧ ౨౩ గ్రహః—సోమయాగేషు హోమసాధనీభూతః ప్రాదేశ

పరిమాణవాన్ ఊర్ధ్వసానుః ఉపరిష్టాదాసేచనవాన్ పా

త్రవిశేషఐంద్రవాయవాదిః

౨౨ ౧౨ చమసః—అగ్రే చతురశ్రమూలే చతురశ్రమండలా

దిచిహ్నితః పాత్రవిశేషః బ్రహ్మచమసాదిః

౨౪ ౯ శర్కరాః—క్షుద్రపాషాణవిశేషాః

౨౫ ౧౫ అతిరాత్రః—రాత్రిమతీత్య వర్తమానః కశ్చన యాగవిశేషః

,, షోడశీ—గ్రహవిశేషః

౩౦ ౧ గృహపతిః—యజమానః

బ్రహ్మా—దక్షిణతో నిషాదితస్సకలకర్మజ్ఞానవాన్ బ్రాహ్మణః

౨౨ ఉపాకరణం—స్పర్శనమ్

౨౪ ఔపవసథ్యమహః—అగ్నీషోమీయాహః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమహోపాధ్యాయలౌగాక్షిభాస్కరవిరచిత

పూర్వమీమాంసార్థసంగ్రహప్రారంభః

వాసుదేవంరమాకాంతం నత్వాలౌగాక్షిభాస్కరః ।
కురుతేజైమినినయే ప్రవేశాయార్థసంగ్రహమ్ ॥

అథ పరమకారుణికో భగవాన్ జైమినిమునిర్ద్వాదశలక్షణీంధర్మవివేకాయప్రణినాయ । తత్రాదౌధర్మజిజ్ఞాసాంసూత్రయామాస ॥ అథాతోధర్మజిజ్ఞాసేతి ॥ అత్రాథశబ్దో వేదాధ్యయనానంతర్యవచనః । అతశ్శబ్దో హి వేదాధ్యయనస్య దృష్టార్థత్వంబ్రూతే । స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యఇత్యధ్యయనవిధౌ తదధ్యయనస్యార్థజ్ఞానరూప దృష్టార్థకత్వేన వ్యవస్థాపనాత్ । తథాచ వేదాధ్యయనానంతరం యతోఽర్థజ్ఞానరూపదృష్టార్థకం తదధ్యయనంఅతో హేతోర్ధర్మస్య వేదార్థస్య జిజ్ఞాసా॥కర్తవ్యేతిశేషః॥ జిజ్ఞాసాపదస్యవిచారేలక్షణా । అతో ధర్మవిచారశాస్త్రమిదమారంభణీయమితి శాస్త్రారంభసూత్రార్థః । అథకోఽధర్మః కింతస్యలక్షణమితిచేత్ ఉచ్యతే ॥ యాగాదిరేవధర్మః । తల్లక్షణం వేదప్రతిపాద్యః ప్రయోజనవదర్థఇతి ॥ ప్రయోజనేఽతివ్యాప్తివారణాయప్రయోజనవదితి । భోజనాదావతివ్యాప్తివారణాయ వేదప్రతిపాద్యఇతి । అనర్థఫలకత్వాదనర్థభూతశ్యేనాదావతివ్యాప్తివారణాయార్థఇతి ॥ నచ చోదనాలక్షణోఽర్థోధర్మఇతి సౌత్రతల్లక్షణవిరోధః చోదనాపదస్యవిధిరూపవైదికదేశపరత్వాదితి వాచ్యమ్, తత్రాపిచోదనాశబ్దస్య వేదమాత్రపరత్వాత్ ॥ వేదస్య సర్వస్యధర్మతాత్పర్యవత్త్వేన ధర్మప్రతిపాదకత్వాత్ । నచ

యాగాదిః యజేతస్వర్గకామ ఇత్యాదివాక్యేన స్వర్గముద్దిశ్యపురు
షంప్రతివిధీయతే । తథాహి । యజేతేత్యత్ర ద్వ్యంశౌస్తః । య
జిధాతుః ప్రత్యయశ్చ । ప్రత్యయేప్యస్త్యంశద్వయం ఆఖ్యాతత్వంలిఙ్త్వం
చ । తత్రాఖ్యాతత్వం దశలకారసాధారణమ్ । లిఙ్త్వంపునర్లిఙ్మా
త్రే । ఉభాభ్యామప్యంశాభ్యాం భావనైవోచ్యతే । భావనానామభవి
తుర్భవనానుకూలోభావయితుర్వ్యాపారవిశేషః ॥ సాద్వివిధా ॥ శాబ్దీ
భావనా ఆర్థీభావనా చేతి ॥ తత్రపురుషప్రవృత్త్యనుకూలోభావయి
తుర్వ్యాపారవిశేషశ్శాబ్దీభావనా । సాచలిఙంశేనోచ్యతే । లిఙ్శ్ర
వణేఽయంమాంప్రవర్తయతిమత్ప్రవృత్త్యనుకూలవ్యాపారవానయమి
తినియమేనప్రతీతేః । యద్యస్మాచ్ఛబ్దాన్నియమేనప్రతీయతే తత్తస్య
వాచ్యమ్ । యథాగామానయేత్యత్రగోశబ్దస్యగోత్వం
సచ వ్యాపారవిశేషో లౌకికవాక్యే పురుషనిష్ఠోఽభిప్రాయవిశేషః
వైదికవాక్యేతు పురుషాభావాల్లిఙాదిశబ్దనిష్ఠఏవ । అతఏవశాబ్దీభావనే
తివ్యవహ్రియతే । సాచ భావనాంశత్రయమపేక్షతే । సాధ్యంసాధన
మితికర్తవ్యతాంచ । కింభావయేత్కేనభావయేత్కథంభావయేదితి ॥
తత్ర సాధ్యాకాంక్షాయాం వక్ష్యమాణాంశత్రయోపేతార్థీభావనా
సాధ్యత్వేనాన్వేతి ॥ ఏకప్రత్యయగమ్యత్వేన సమానాభిధానశ్రుతేః ॥
సంఖ్యాదీనామేకప్రత్యయగమ్యత్వేప్యయోగ్యత్వాన్న సాధ్యత్వేనా
న్వయః । సాధనాకాంక్షాయాం లిఙాదిజ్ఞానం కరణత్వేనాన్వే
తి । తస్యచ కరణత్వం నభావనోత్పాదకత్వేన తత్పూర్వమపి తస్యా
స్సిద్ధేసత్త్వాత్ । కింతు భావనాజ్ఞాపకత్వేన శబ్దభావనాభావ్యనిర్వర్త
కత్వేనవా । ఇతికర్తవ్యతాకాంక్షాయాం అర్థవాదజ్ఞాప్యప్రాశస్త్య
మితికర్తవ్యతాత్వేనాన్వేతి । ప్రయోజనేచ్ఛాజనిత క్రియావిషయ
వ్యాపారఆర్థీభావనా । సాచాఖ్యాతత్వాంశేనోచ్యతే । ఆఖ్యాతసా
మాన్యస్యవ్యాపారవాచిత్వాత్ । సాప్యంశత్రయమపేక్షతే సాధ్యం

సాధనమితికర్తవ్యతాంచ కింభావయేత్కేనభావయేత్కథం భావయే
దితి । తత్రసాధ్యాకాంక్షాయాం స్వర్గాదిఫలం సాధ్యత్వేనాన్వేతి ।
సాధనాకాంక్షాయాంయాగాదిః కరణత్వేనాన్వేతి ఇతికర్తవ్యతాకాం
క్షాయాం ప్రయాజాద్యంగజాతమితికర్తవ్యతాత్వేనాన్వేతి — ॥ అ
థకో౽వెదఇతిచేదుచ్యతె ॥ — అపౌరుషేయవాక్యంవెదః । సచ విధి
మంత్రనామధేయనిషేధార్థవాదభేదాత్పంచవిధః । తత్రాజ్ఞాతార్థజ్ఞా
పకో వేదభాగో విధిః । సచతాదృశప్రయోజనవదర్థవిధానెనార్థవాన్
తాదృశంచార్థంప్రమాణాంతరేణాప్రాప్తంవిధత్తె। యథాఅగ్నిహో
త్రంజుహుయాత్స్వర్గకామఇతి విధిర్మానాంతరేణాప్రాప్తం స్వర్గ
ప్రయోజనవద్ధోమంవిధత్తే । అగ్నిహోత్రహోమేనస్వర్గంభావయేది
తివాక్యార్థబోధః । యత్రకర్మమానాంతరేణ ప్రాప్తంతత్ర తదు
ద్దేశేన గుణమాత్రంవిధత్తే । యథా దధ్నా జుహోతీత్యత్ర హోమ
స్యాగ్నిహోత్రం జుహుయాదిత్యనేన ప్రాప్తత్వాత్ హోమోద్దేశే
న దధిమాత్రవిధానం దధ్నాహోమంభావయేదితి । యత్రతూభయ
మప్రాప్తం తత్రవిశిష్టంవిధీయతే । యథాసోమేనయజెతేత్యత్ర సో
మయాగయోరప్రాప్తత్వాత్సోమవిశిష్టయాగవిధానం।సోమపదేమత్వ
ర్థలక్షణయాసోమవతాయాగేనేష్టంభావయేదితివాక్యార్థబోధః। నచో
భయవిధానే వాక్యభేదః । ప్రత్యేకముభయస్యావిధానాత్ । కింతువి
శిష్టస్యైకస్యైవవిధానాత్ । నచజ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామోయ
జెతేతివిధినాప్రాప్తయాగోద్దేశేన సోమరూపగుణవిధానమెవాస్తు
సోమేనయాగంభావయేదితి కింమత్వర్థలక్షణయేతి వాచ్యమ్ । తస్యా
ధికారవిధిత్వేన ఉత్పత్తివిధిత్వాసంభవాత్ ॥ ననూద్భిదాయజేతపశు
కామఇత్యస్యేవ జ్యోతిష్టోమేనేత్యస్యాప్యుత్పత్త్యధికార విధిత్వమ
స్త్వితి చెన్న । దృష్టాంతేఉత్పత్తివాక్యాంతరాభావే నాన్యథానుపప
త్త్యాతథాత్వాశ్రయణాత్ । కించ జ్యోతిష్టోమేనేత్యస్యోభయవిధిత్వె

తేనైవ యాగస్యఫలసంబన్ధోపిబోధనీయఇతి సుదృఢోవాక్యభేదః।
తద్వరం సోమపదే మత్వర్థలక్షణయావిశిష్టవిధానమ్ । సచవిధిశ్చతు
ర్విధః ॥ ఉత్పత్తివిధిః, వినియోగవిధిః, అధికారవిధిః; ప్రయోగవిధి
శ్చేతి ॥ తత్ర కర్మస్వరూపమాత్రబోధకోవిధిరుత్పత్తివిధిః ॥ యథాఅ
గ్నిహోత్రంజుహోతీతి । అత్రచవిధౌకర్మణఃకరణత్వేనాన్వయః । అ
గ్నిహోత్రహోమేనేష్టంభావయేదితి ॥ ననుయాగస్యద్వేరూపే । ద్ర
వ్యం, దేవతాచ ॥ తథాచరూపాశ్రవణే అగ్నిహోత్రంజుహోతీతి కథ
ముత్పత్తివిధిః । అగ్నిహోత్రశబ్దస్యతుతత్ప్రఖ్యన్యాయేననామధేయ
త్వాదితిచేన్న । రూపాశ్రవణేప్యస్యోత్పత్తివిధిత్వాత్ ।అన్యథారూప
శ్రవణాద్దధ్నాజుహోతీత్యయమేవోత్పత్తివిధిస్స్యాత్ । తథాచాగ్ని
హోత్రంజుహోతీతివాక్యమనర్థకంస్యాత్ । అంగప్రధానసంబంధ
బోధకోవిధిర్వినియోగవిధిః । యథాదధ్నాజుహోతీతి ॥ సహితృతీ
యయాప్రతిపన్నాంగభావస్య దధ్నో హోమసంబంధంవిధత్తే । ద
ధ్నాహోమంభావయేదితి । గుణవిధౌచధాత్వర్థస్యసాధ్యత్వేనాన్వ
యః । క్వచిదాశ్రయత్వేనాపి ।యథాదధ్నేంద్రియకామస్యజుహుయా
దిత్యత్ర । దధికరణత్వేనేంద్రియంభావయేత్ తచ్చకింనిష్ఠమిత్యాకాం
క్షాయాం సన్నిధిప్రాప్తహోమఃఆశ్రయత్వేనాన్వేతి । ఏతస్య విధేస్స
హకారిభూతాని షట్ప్రమాణాని శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమా
ఖ్యారూపాణి। ఏతత్సహకృతేనానేనవిధినాంగత్వంపరోద్దేశప్రవృత్తకృ
తిసాధ్యత్వరూపంపారార్థ్యాపరపర్యాయంజ్ఞాప్యతే। తత్రనిరపేక్షోర
వఃశ్రుతిః॥సాచత్రిధా।విధాత్రీ,అభిధాత్రీ, వినియోక్త్రీచ॥ తత్రాద్యా
లిఙాద్యాత్మికా । ద్వితీయావ్రీహ్యాదిశ్రుతిః । యస్యచశబ్దస్యశ్రవణా
దేవసంబంధః ప్రతీయతే సావినియోక్త్రీ ॥ సాపిత్రిధా ॥ విభక్తిరూ
పా, ఏకాభిధానరూపా, ఏకపదరూపాచేతి । తత్ర విభక్తిశ్రుత్యాం
గత్వం యథావ్రీహిభిర్యజేతేతి తృతీయాశ్రుత్యావ్రీహీణాం యాగాం

గత్వమ్। తదపిపురోడాశప్రకృతితయా, యథా పశోః హృదయాదిరూ
పహవిః ప్రకృతితయా యాగాంగత్వమ్ । అరుణయైకహాయన్యాగవా
సోమం క్రీణాతీత్యస్మిన్వాక్యే ఆరుణ్యస్యాపి తృతీయా శ్రుత్యాక్రి
యాంగత్వమ్ । తదపిగోరూపద్రవ్యపరిచ్ఛేదద్వారా, నతుసాక్షాత్
అమూర్తత్వాత్ । వ్రీహీన్ప్రోక్షతీతిప్రోక్షణస్యవ్రీహ్యంగత్వంద్వి
తీయాశ్రుత్యా। తచ్చ ప్రోక్షణం నవ్రీహిస్వరూపార్థం తస్యతేనవి
నాప్యుపపత్తేః। కింత్వపూర్వసాధనత్వ ప్రయుక్తం వ్రీహీనప్రోక్ష్య
యాగానుష్ఠానేఽపూర్వానుత్పత్తేః। ఏవం సర్వేష్వంగేష్వపూర్వ
ప్రయుక్తమంగత్వంబోధ్యమ్। ఏవమిమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్య
శ్వాభిధానీమాదత్తఇత్యత్రద్వితీయా శ్రుత్యా మంత్రస్యాశ్వాభిధా
న్యంగత్వం।యదాహవనీయేజుహోతీత్యాహవనీయస్య హోమాంగత్వం
సప్తమీశ్రుత్యా। ఏవమన్యాస్వపి విభక్తిశ్రుత్యా వినియోగోజ్ఞేయః॥ ప
శునాయజేతేత్యత్రైకత్వపుంస్త్వయోస్సమానాభిధానశ్రుత్యా కార
కాంగత్వం।యజేతేత్యాఖ్యాతాభిహితసంఖ్యాయా అర్థభావనాంగత్వం
సమానాభిధానశ్రుత్యాఏకపదశ్రుత్యాచయాగాంగత్వమ్ ॥ నచామూ
ర్తాయాస్తస్యాఃకథంభావనాంగత్వమితివాచ్యం।కర్తృపరిచ్ఛేదద్వా
రాతదుపపత్తేః। కర్తాచాక్షేపలభ్యః। ఆఖ్యాతేనహి భావనోచ్యతే।
సాచకర్తారంవినానుపపన్నేతమాక్షిపతి । సేయంశ్రుతిర్లింగాదిభ్యః
ప్రబలా । లింగాదిషునప్రత్యక్షోవినియోజకశ్శబ్దోఽస్తి కింతు కల్ప్యః।
యావచ్చ తైర్వినియోజకః కల్ప్యతేతావత్ప్రత్యక్షయాశ్రుత్యా విని
యోగస్య కృతత్వేన తేషాంకల్పకత్వానర్థక్యాద్విహతత్వాత్ । అతఏ
వైంద్ర్యాలింగాన్నేంద్రోపస్థానార్థత్వం । కింత్వైంద్ర్యాగార్హ
పత్యముపతిష్ఠతఇత్యత్రగార్హపత్యమితిద్వితీయాశ్రుత్యాగార్హప
త్యోపస్థానార్థత్వమ్ ॥ శబ్దసామర్థ్యంలింగమ్ ॥ యథాహుః ॥సా
మర్థ్యంసర్వశబ్దానాంలింగమిత్యభిధీయతఇతి । సామర్థ్యంరూఢిరే

వ తేనసమాఖ్యాతో నాభేదః। యౌగికశబ్దసమాఖ్యాతో రూఢ్యాత్మక
లిఙ్గస్య భిన్నత్వాత్ । తేన బర్హిర్దేవసదనం దామీతి మంత్రస్య
కుశలవనాంగత్వం నతూలపాదిలవనాంగత్వం తస్య బర్హిర్దామీతి లిం
గాత్తల్లవనం(ఏవ)ప్రకాశయితుం సమర్థత్వాత్ । ఏవమన్యత్రాపిలింగాద్వి
నియోగోద్రష్టవ్యః । తదిదంలింగంవాక్యాదిభ్యోబలవత్। అతఏవస్యో
నంతేసదనంకరోమీతి మంత్రస్యపురోడాశసదనకరణాంగత్వంసదనం
కరోమీతిలింగాత్, నతువాక్యాత్సాదనాంగత్వం ॥ సమభివ్యాహారో
వాక్యం॥సమభివ్యాహారశ్చసాధ్యత్వాదివాచకద్వితీయాద్యభావేపి వ
స్తుతశ్శేషశేషివాచకపదయోస్సహోచ్చారణం॥ "యస్యపర్ణమయీజు
హూర్భవతినసపాపగ్గ్‌శ్లోకగ్‌శృణోతి" ఇత్యత్ర పర్ణతాజుహ్వోస్సమ
భివ్యాహారాదేవపర్ణతాయాజుహ్వంగత్వం।నచానర్థక్యం । అన్యథాపిజు
హ్వాస్సిద్ధత్వాదితి వాచ్యం॥జుహూశబ్దేనతత్సాధ్యాపూర్వలక్షణాత్॥తథా
చవాక్యార్థః॥పర్ణతయాఽవత్తహవిర్ధారణద్వారా జుహ్వపూర్వంభా
వయేదితి॥ఏవంచపర్ణతయా యదిజుహూఃక్రియతేతదైవతత్సాధ్యమపూ
ర్వంభవతి నాన్యథేతిగమ్యతఇతి నపర్ణతాయావైయర్థ్యం॥ అవత్తహ
విర్ధారణద్వారేతిచావశ్యంవక్తవ్యం,అన్యథాస్రువాదిష్వపి పర్ణతా
పత్తేః॥సేయంపర్ణతా అనారభ్యాధీతాపి సర్వప్రకృతిష్వేవాన్వేతి। న
వికృతిషు, తత్రచోదకేనాపితత్ప్రాప్తిసంభవాత్పౌనరుక్త్యాపత్తేః ॥
యత్రసమగ్రాంగోపదేశఃసాప్రకృతిః॥ యథా దర్శపూర్ణమాసాదిః;
తత్ప్రకరణేసర్వాంగపాఠాత్ ॥ యత్రనసమగ్రాంగోపదేశఃసావికృ
తిః ॥ యథా సౌర్యాదిః; తత్రకతిపయాంగానామతిదేశేన ప్రాప్త
త్వాత్ ॥ అనారభ్య విధిస్సామాన్యవిధిః ॥ తదిదం వాక్యం ప్రక
రణాదిభ్యో బలవత్॥ అతఏవైంద్రాగ్న ఇదం హవిరజుషేతామిత్యాది
లింకవాక్యత్వాద్దర్శాంగత్వం నతు ప్రకరణాద్దర్శపూర్ణమాసాంగ
త్వమ్ ॥ ఉభయాకాంక్షా ప్రకరణమ్ ॥ యథా ప్రయాజాదిషు సమి
ధో యజతీత్యాదౌ వాక్యే ఫలవిశేషస్యానిర్దేశాత్ సమిద్యాగేన

భావయేదితి బోధానంతరం కిమిత్యుపకార్యాకాంక్షా। దర్శపూర్ణమాసవాక్యేపి దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గంభావయేదితిబోధానంతరం కథమిత్యుపకారకాకాంక్షా । ఇత్థంచోభయాకాంక్షయా ప్రయాజాదీనాం దర్శపూర్ణమాసాంగత్వం । తచ్చప్రకరణంద్వివిధం । మహాప్రకరణమవాంతరప్రకరణంచేతి॥ ముఖ్యభావనాసంబంధిప్రకరణం మహాప్రకరణం తేనచ ప్రయాజాదీనాందర్శపూర్ణమాసాంగత్వమ్ । ఏతచ్చ ప్రకృతావేవ, ఉభయాకాంక్షాసంభవాత్ । నతువికృతౌ ।తత్ర ప్రకృతివద్వికృతిః కర్తవ్యేత్యతిదేశేన కథంభావాకాంక్షాయా ఉపశమేనాపూర్వాంగానామప్యుభయాకాంక్షయా వినియోగాసంభవాత్ ॥ తస్మాదపూర్వాంగానాంస్థానాదేవవికృత్యర్థత్వమితి ॥ అంగభావనాసంబంధిప్రకరణమవాంతరప్రకరణమ్ ॥ తేనచాభిక్రమణాదీనాం ప్రయాజాద్యంగత్వం ॥ తచ్చసందంశేనైవజ్ఞాయతే ॥ తదభావేచావిశేషాత్ సర్వేషాం ఫలభావనా కథంభావేన గ్రహణప్రసంగేన ప్రధానాంగత్వాపత్తేః । ఏకాంగానువాదేనవిధీయమానయోరంగయోరంతరాళవిహితత్వంసందంశః । యథాభిక్రమణే॥తత్రహిసమానయతే జుహ్వాఉపభృతస్తేజోవా ఇత్యాదినా ప్రయాజానువాదేన కించిదంగంవిధాయ (తదనంతరమపిప్రయాజానువాదేన) యస్యైవం విదుషః ప్రయాజా ఇజ్యంతే ప్రైభ్యోలోకేభ్యోభ్రాతృవ్యాన్నుదతేఽభిక్రామంజుహోత్యభిజిత్యై ర్యోవైప్రయాజానాంమిథునంవేదేత్యాదికించిదఙ్గం విధీయతే । అతఃప్రయాజాంగమధ్యేఽభిహితమభిక్రమణం తదంగం ప్రయాజైరపూర్వంకృత్వా యాగోపకారంభావయేదితిజ్ఞాతే, కథమేభిరపూర్వంకర్తవ్యమితికథంభావాకాంక్షాయాస్సత్త్వాత్। సాచసందంశపతితైరభిక్రమణాదిభిశ్శామ్యతి । నచాంగభావనాయాఃకథంభావాకాంక్షాభావఃభావనాసామ్యేనతత్రాపితత్సంభవాత్ ॥తదిదంప్రకరణం క్రియాయా ఏవ సాక్షాద్వినియోజకంద్రవ్యగుణయోస్తు తద్వారా ॥ త

థాహి । యజేతస్వర్గకామ ఇత్యత్రఫలభావనాయాంకథంభావాకాం
క్షాయాంసన్నిధిపఠితమనూయమానఫలకంచక్రియాజాతముపకారా
కాంక్షమితికర్తవ్యతాత్వేనాన్వేతి । క్రియాయాఏవలౌకికకథంభావా
కాంక్షాయామన్వయదర్శనాత్ ॥ నహిహస్తేనకుఠారేణ ఛింద్యాదిత్య
త్రకథంభావాకాంక్షాయాముచ్చార్యమాణోపిహస్తోన్వేతి । కింతుహ
స్తేనోద్యమ్యనిపాత్యేత్యుద్యమననిపాతనేఏవ । హస్తస్తుతద్ద్వారైవా
న్వేతీతి సార్వజనీనమేతత్ । ఇదంచస్థానాదిభ్యోబలవత్ । అతఏవా
ఇష్టిర్దీక్షణీయేతి రాజన్యంజినాతీతివిదేవనాదయోధర్మాఅభిషేచనీయసన్ని
ధౌపఠితాఅపిస్థానాన్నతదంగం,కింతుప్రకరణాద్రాజసూయాంగమితి॥
దేశసామాన్యంస్థానం॥తద్ద్వివిధం॥పాఠసాదేశ్యమనుష్ఠానసాదేశ్యంచే
తి॥స్థానంక్రమశ్చేత్యనర్థాంతరం । పాఠసాదేశ్యమపిద్వివిధం॥ యథా
సంఖ్యపాఠః సన్నిధిపాఠశ్చేతి ॥ తత్రైంద్రాగ్నమేకాదశకపాలంని
ర్వపేత్॥వైశ్వానరంద్వాదశకపాలంనిర్వపేదిత్యేవం క్రమవిహితేషు
ఇంద్రాగ్నీరోచనాదివఇత్యాదీనాంయాజ్యానువాక్యామంత్రాణాంయ
థాసంఖ్యంప్రథమస్యప్రథమఃద్వితీయస్యద్వితీయఇత్యేవంరూపో విని
యోగోయథాసంఖ్యపాఠాత్॥ప్రథమపఠితమంత్రస్యహికైమర్థ్యాకాం
క్షాయాంప్రథమతోవిహితంకర్మైవప్రథమముపతిష్ఠతేసమానదేశత్వా
త్॥ఏవంద్వితీయమంత్రస్యాపి॥ వైకృతాంగానాంప్రాకృతాంగానువాదే
నవిహితానాంసందంశపతితానాంవికృత్యర్థత్వంసన్నిధిపాఠాత్॥యథా
ఆమనహోమానాం॥ తేషాంహికైమర్థ్యాకాంక్షాయాం ఫలం వికృత్య
పూర్వమేవభావ్యత్వేనసంబధ్యతేఉపస్థితత్వాత్।స్వతంత్రఫలకత్వేవికృ
తిసన్నిధిపాఠానర్థక్యాపత్తేః॥పశుధర్మాణామగ్నీషోమీయాంగత్వమను
ష్ఠానసాదేశ్యాత్ ॥ ఔపవసథ్యేఽహ్ని అగ్నీషోమీయఃపశురనుష్ఠీయ
తే తస్మిన్నేవదినే తేధర్మాఃపఠ్యంతే । అతస్తేషాంకైమర్థ్యాకాం
క్షాయామనుష్ఠేయత్వేనోపస్థితం పశ్వపూర్వమేవ భావ్యత్వేనసంబ

ధ్యతే । తచ్చ స్థానం సమాఖ్యాతః ప్రబలమ్ । అతఏవ శుంధనమంత్రస్సాన్నాయ్యపాత్రాంగం పాఠసాదేశ్యాత్, నతు పౌరోడాశికమితి సమాఖ్యయా పురోడాశపాత్రాంగమ్ । సమాఖ్యా యౌగికశ్శబ్దః॥ సా చద్విధా ॥ వైదికీ లౌకికీ చ ॥ తత్ర హోతుశ్చమసభక్షణాంగత్వం హోతృచమస ఇతి వైదికసమాఖ్యయా । అధ్వర్యో స్తత్తత్పదార్థాంగత్వం లౌకిక్యా ఆధ్వర్యవమితి సమాఖ్యయేతి సంక్షేపః ॥ తదేవం నిరూపితాని సంక్షేపతః శ్రుత్యాదీని షట్ప్రమాణాని । ఏతత్సహకృతేన వినియోగవిధినా సమిదాదిభిరుపకృత్య దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేతేత్యేవం రూపేణ యాని వినియోజ్యంతే తాన్యంగాని ద్వివిధాని సిద్ధరూపాణి క్రియారూపాణి చేతి ॥ తత్ర సిద్ధాని జాతిద్రవ్యసంఖ్యాదీని॥ తాని చ దృష్టార్థాన్యేవ ॥ క్రియారూపాణి చ ద్వివిధాని గుణకర్మాణి ప్రధానకర్మాణి చ॥ ఏతాన్యేవ సన్నిపత్యోపకారకాణి ఆరాదుపకారకాణి చేత్యుచ్యంతె ॥ కర్మాంగద్రవ్యాద్యుద్దేశేన విధీయమానం కర్మ సన్నిపత్యోపకారకం॥ యథా అవఘాతప్రోక్షణాది । తచ్చ దృష్టార్థమదృష్టార్థం దృష్టాదృష్టార్థం చ । తత్ర దృష్టార్థమవఘాతాది ॥ అదృష్టార్థం ప్రోక్షణాది। దృష్టాదృష్టార్థం పశుపురోడాశాది । తద్ధి ద్రవ్యత్యాగాంశేనైవాదృష్టం దేవతోద్దేశేన చ దేవతాస్మరణం దృష్టం కరోతి । ద్రవ్యాద్యనుద్దిశ్య కేవలం విధీయమానం కర్మ ఆరాదుపకారకమ్ ॥ యథా ప్రయాజాది॥ ఆరాదుపకారకం చ పరమాపూర్వోత్పత్తావేవోపయుజ్యతె ॥ సన్నిపత్యోపకారకం తు ద్రవ్యదేవతాసంస్కారద్వారా యాగస్వరూపేప్యుపయుజ్యతే । ఇదమేవచాశ్రయికర్మేత్యుచ్యతే । తదేవం నిరూపితస్సంక్షేపతో వినియోగవిధిః ॥ ప్రయోగప్రాశుభావబోధకో విధిః ప్రయోగవిధిః ॥ స చాంగవాక్యైకవాక్యతాపన్నః ప్రధానవిధిరేవ సహి సాంగం ప్రధానమనుష్ఠాపయన్ విలమ్బే ప్రమాణాభావాదవిలమ్బపరపర్యాయం ప్రయోగప్రాశుభావం విధత్తే । స చ విలమ్బో

చేపిప్రమాణాభావఇతివాచ్యమ్ । విలంబేహ్యంగప్రధానవిధ్యేకవాక్య
తావగతతత్సాహిత్యానుపపత్తిః । విలమ్బేనక్రియమాణయోః పదార్థ
యోరిదమనేన సహకృతమితి సాహిత్యవ్యవహారాభావాత్ ॥ సచా
విలంబోనియతేక్రమే ఆశ్రీయమాణేభవతి । అన్యథాహికిమేతదనంత
రమేతత్కర్తవ్యమేతదనంతరంవేతి ప్రయోగవిక్షేపాపత్తేః ॥ అతః ప్ర
యోగవిధిరేవ స్వవిధేయప్రయోగప్రాశుభావసిద్ధ్యర్థం నియతక్రమ
మపి పదార్థవిశేషణతయా విధత్తే ॥ అతఏవాంగానాంక్రమబోధ
కోవిధిః ప్రయోగవిధిరిత్యపిలక్షణమ్ ॥ తత్రక్రమోనామవితతివిశేషః
పౌర్వాపర్యరూపోవా ॥ తత్రషట్ప్రమాణాని ॥ శ్రుత్యర్థపాఠస్థాన
ముఖ్యప్రవృత్త్యాఖ్యాని తత్రక్రమపరంవచనంశ్రుతిః ॥తత్తుద్వివిధం॥
కేవలక్రమపరం తద్విశిష్టపదార్థపరంచేతి ॥ తత్రవేదంకృత్వా వేదింక
రోతీతికేవలక్రమపరమ్ ॥ వేదికరణాదేర్వచనాంతరప్రాప్తత్వాత్ ॥ వ
షట్కర్తుః ప్రథమభక్షఇతితు క్రమవిశిష్టపదార్థపరమ్ ॥ ఏకప్రస
రతాభంగభయేన భక్షానువాదేనక్రమమాత్రస్యవిధాతుమశక్యత్వాత్ ।
సేయం శ్రుతిరితరప్రమాణాపేక్షయాబలవతీ తేషాం వచనకల్పనా
ద్వారా క్రమప్రమాణత్వాత్ ॥ అతఏవాశ్వినగ్రహణస్యపాఠక్రమా
త్తృతీయస్థానేగ్రహణప్రసక్తావాశ్వినోదశమోగృహ్యతఇతి వచనా
త్ దశమస్థానేగ్రహణమిత్యుక్తమ్ । యత్ర ప్రయోజనవశేన క్రమని
ర్ణయః సోఽర్థక్రమః । యథాగ్నిహోత్రంజుహోతి యవాగూంపచతీ
త్యత్రాగ్నిహోత్రయవాగూపాకయోః॥అత్రహి యవాగ్వాహోమార్థ
త్వేన తత్పాకః ప్రయోజనవశేనపూర్వమనుష్ఠీయతే ॥ సచాయంపా
ఠక్రమాద్బలవాన్ । యథాపాఠంహ్యనుష్ఠానే ఏకస్య ప్రయోజనబా
ధేఽదృష్టార్థత్వంస్యాత్ । నహిహోమానంతరం క్రియమాణస్య పాక
స్య కించిద్దృష్టంప్రయోజనమస్తి । పదార్థబోధకవాక్యానాం యఃక్ర
మస్సపాఠక్రమః । తస్మాచ్చపదార్థానాం క్రమఆశ్రీయతే॥యేనహి

క్రమేణవాక్యానిపఠితాని తైనైవక్రమేణాధీతాన్యర్థప్రత్యయం జనయన్తి । యథాప్రత్యయంచ పదార్థానామనుష్ఠానం ॥ సచ పాఠోద్వివిధః ॥ మంత్రపాఠోబ్రాహ్మణపాఠశ్చేతి ॥ తత్రాగ్నేయాగ్నీషోమీయయోః తత్తద్యాజ్యానువాక్యానాంపాఠాద్యః క్రమఆశ్రియతే సమంత్రపాఠాత్ । సచాయం మంత్రపాఠోబ్రాహ్మణపాఠాద్బలీయాన్ । అనుష్ఠానే బ్రాహ్మణవాక్యాపేక్షయా మంత్రపాఠస్యాంతరంగత్వాత్ బ్రాహ్మణవాక్యంహి ప్రయోగాద్బహిరేవేదం కర్తవ్యమిత్యవబోధ్య కృతార్థమ్ ॥ మంత్రాఃపునఃప్రయోగకాలే వ్యాప్రియన్తే అనుష్ఠానక్రమస్య స్మరణక్రమాధీనత్వాత్ తత్క్రమస్యచ మంత్రక్రమాధీనత్వాత్ అంతరంగోమంత్రపాఠఇతి॥ ప్రయాజానాం,సమిధోయజతీతనూనపాతంయజతీత్యేవంవిధపాఠక్రమాద్యః క్రమస్సబ్రాహ్మణపాఠక్రమాత్ ॥ యద్యపి బ్రాహ్మణవాక్యాన్యర్థంవిధాయ కృతార్థాని। తథాపి ప్రయాజాదీనాంక్రమస్మారకాంతరస్యాభావాత్ తాన్యేవక్రమస్మారకత్వేనస్వీక్రియంతే॥స్థానంనామోపస్థితిః॥యస్యహిదేశేయోఽనుష్ఠీయతే తత్పూర్వతనే పదార్థేకృతే సఏవ ప్రథమముపస్థితోభవతీతి యుక్తం తస్య ప్రథమమనుష్ఠానమ్ ॥ అతఏవసాద్యస్క్రేఅగ్నీషోమీయసవనీయానుబంధ్యానాం సవనీయదేశేసహానుష్ఠానేకర్తవ్యేఆదౌసవనీయపశోరనుష్ఠానంఇతరయోఃపశ్చాత్ తస్మిన్దేశేఆశ్వినగ్రహగ్రహణానంతరం సవనీయస్యైవప్రథమముపస్థితేః॥తథాహి॥ జ్యోతిష్టోమే త్రయః పశుయాగాఅగ్నీషోమీయస్సవనీయః అనుబంధ్యశ్చేతి॥తేచభిన్న దేశాఅగ్నీషోమీయఔపవసథ్యేహ్ని।।ససవనీయఃసుత్యాకాలే అనుబంధ్యస్త్వంతే॥ సాద్యస్క్రోనామసోమయాగవిశేషః॥సచావ్యక్తత్వాజ్జ్యోతిష్టోమవికారః॥అతస్తేత్రయోపిపశుయాగవిశేషాస్సాద్యస్క్రేచోదకప్రాప్తాః తేషాంచతత్రసాహిత్యంశ్రుతంసహపశూనాలభతఇతి॥తచ్చసాహిత్యంసవనీయదేశే తస్యప్రధానప్రత్యాసత్తేః స్థానాతిక్రమణసా

మ్నాతత్వా ॥ సవనీయదేశేహ్యనుష్ఠానే అగ్నీషోమీయానుబంధ్యయోః
స్వస్వస్థానాతిక్రమో భవతి ॥ అగ్నీషోమీయదేశేఽనుబంధ్యాదేశేవా
ంస్థానానామ
నుష్ఠానే త్రయాణామపిస్వస్వస్థానాతిక్రమః ॥ తథాచ ప్రకృతావాశ్వి
నగ్రహంగృహీత్వా త్రివృతాయూపంపరివీయ సవనీయం పశుముపాక
రోతీత్యాశ్వినగ్రహణానంతరంసవనీయోవిహితఇతిసాద్యస్క్రేప్యాశ్వి
నగ్రహణోత్కృతే సవనీయఏవాపస్థితో భవతీతియుక్తం తస్యస్థానాత్ప్ర
చ్యవమనుష్ఠానమితరయోస్తు పశ్చాదిత్యుక్తమ్ ॥ ప్రధానక్రమేణయో
ఽంగానాంక్రమస్సముఖ్యక్రమః । యేనహిక్రమేణప్రధానానిక్రియం
తే తేనైవక్రమేణ తేషామంగాన్యనుష్ఠీయంతే తదా సర్వేషామంగా
నాంస్వైః స్వైఃప్రధానైస్తుల్యంవ్యవధానంభవతి ॥ వ్యుత్క్రమేణాను
ష్ఠానే కేషాంచిదంగానాం స్వైఃప్రధానైరత్యంతమవ్యవధానం కేషాం
చిదత్యంతవ్యవధానంస్యాత్ ॥ తచ్చాయుక్తం ॥ ప్రయోగవిధ్యవగత
సాహిత్యబాధాపత్తేః ॥ అతఃప్రధానక్రమోఽప్యంగక్రమే హేతుః అతఏ
వప్రయాజశేషేణాదావాగ్నేయహవిషోఽభిఘారణంపశ్చాదైంద్రస్య
దధ్నః ఆగ్నేయైంద్రయాగయోః పౌర్వాపర్యాత్ ॥ ఏవంచద్వయోరభి
ఘారణయోస్స్వప్రధానేన తుల్యమేకాంతరితంవ్యవధానం ॥ వ్యుత్క్ర
మేణాభిఘారణేచాగ్నేయహవిరభిఘారణాగ్నేయయాగయోరత్యంత
మవ్యవధానం ఐంద్రదధ్యభిఘారణైంద్రయాగయోర్ద్వ్యంతరితం వ్యవ
ధానం తచ్చాయుక్తమేవ ॥ సచముఖ్యక్రమఃపాఠక్రమాద్దుర్బలః ॥ ముఖ్య
క్రమోహి ప్రమాణాంతరసాపేక్షప్రధానక్రమప్రతిపత్తిసాపేక్షతయా
విలమ్బితప్రతిపత్తికః । పాఠక్రమస్తునిరపేక్షస్వాధ్యాయపాఠక్రమమా
త్రసాపేక్షతయా నతథేతిబలవాన్ ॥ సచాయంముఖ్యక్రమః ప్రవృత్తిక్ర
మాద్బలవాన్ । ప్రవృత్తిక్రమేహిద్వితీయాదిపదార్థానాంప్రథమా
నుష్ఠితక్రమాపేక్షా । బహూనామంగానాంప్రధానవిప్రకర్షాత్ ।ము
ఖ్యక్రమేతు సన్నికర్షాత్ ॥ సహప్రయుజ్యమానేషు ప్రధానేషుస

స్విహాతీనామంగానామావృత్త్యానుష్ఠానే కర్తవ్యే ద్వితీయాదిపదార్థానాం ప్రథమానుష్ఠితపదార్థక్రమాద్యః క్రమః స ప్రవృత్తిక్రమః ॥ యథా ప్రాజాపత్యపశ్వంగేషు ॥ ప్రాజాపత్యా హి వైశ్వదేవీం కృత్వా ప్రాజాపత్యైశ్చరంతీతి వాక్యేన తృతీయానిర్దేశాత్ప్రతికర్తవ్యతాకా ఏకకాలత్వేన విహితాః ॥ అతస్తేషాం తదంగానాం చోపాకరణనియోజనప్రభృతీనాం సాహిత్యం సంపాద్యమ్ । తచ్చ ప్రాజాపత్యపశూనాం సంప్రతిపన్నదేవతాకత్వేన యుగపదనుష్ఠానాదుపపద్యతే । తదంగానాం చోపాకరణాదీనాం యుగపదనుష్ఠానమశక్యమ్ । అతస్తేషాం సాహిత్యమవ్యవహితానుష్ఠానాత్సంపాద్యం । తచ్చైకస్యోపాకరణం విధాయాపరస్యోపాకరణం విధేయమ్ । ఏవం నియోజనాదికమపి । తథా చ ప్రాజాపత్యేషు కస్మాచ్చిత్పశోరారభ్య ఏకం సర్వత్రానుష్ఠాయ ద్వితీయాదిపదార్థస్తేనైవ క్రమేణానుష్ఠేయః ॥ స ప్రవృత్తిక్రమః ॥ సోయం శ్రుత్యాదిభ్యో దుర్బలః ॥ తదేవం సంక్షేపతో నిరూపితషడ్విధక్రమనిరూపణేన ప్రయోగవిధిః ॥ కర్మజన్యఫలస్వామ్యబోధకో విధిరధికారవిధిః । కర్మజన్యఫలస్వామ్యం కర్మజన్యఫలభోక్తృత్వం । స చ యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదిరూపః । స్వర్గముద్దిశ్య యాగం విదధతానేన స్వర్గకామస్య యాగజన్యఫలభోక్తృత్వం ప్రతిపాద్యతే । యస్యాహితాగ్నేరగ్నిర్గృహాన్దహేదగ్నయే క్షామవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేదిత్యాదినాఽగ్నిదాహాదౌ నిమిత్తే కర్మ విదధతా నిమిత్తవతః కర్మజన్యపాపక్షయరూపఫలస్వామ్యం ప్రతిపాద్యతే । ఏవమహరహస్సంధ్యాముపాసీతేత్యాదినా శుచివిహితకాలజీవినః సంధ్యోపాసనజన్యప్రత్యవాయపరిహారరూపఫలస్వామ్యం బోధ్యతే । తచ్చ ఫలస్వామ్యం తస్యైవ, యో ఽధికారవిశిష్టః । స చాధికారో యద్విధివాక్యేషు పురుషవిశేషణత్వేన శ్రూయతే । యథా కామ్యే కర్మణి ఫలకామనా, నైమిత్తికే కర్మణి నిమిత్తనిశ్చయః, నిత్యే సంధ్యోపాసనాదౌ శుచివిహితతత్కాలజీవి

త్వం। అతఏవ రాజా రాజసూయేన స్వారాజ్యకామో యజేతేత్యనేన వి
ధివాక్యేన స్వారాజ్యముద్దిశ్య రాజసూయం విదధతాపి న స్వారాజ్యమా
త్రకామస్య తత్ఫలభోక్తృత్వం ప్రతిపాద్యతే కింతు రాజ్ఞస్సతస్స్వా
రాజ్యకామస్యైవ। రాజత్వస్యాప్యధికారివిశేషణత్వేన శ్రవణాత్॥
క్వచిత్తు పురుషవిశేషణత్వేనాశ్రుతమప్యధికారివిశేషణమ్। యథా అ
ధ్యయనవిధిసిద్ధవిద్యా క్రతువిధీనామర్థజ్ఞానాపేక్షత్వేన అధ్యయనవిధి
సిద్ధార్థజ్ఞానవంతం ప్రత్యేవ ప్రవృత్తేః॥ ఏవమగ్నిసాధ్యకర్మస్వాధానసి
ద్ధాగ్నిమత్త్వాత్ అగ్నిసాధ్యకర్మణామగ్న్యపేక్షత్వేన తద్విధీనామాధా
నసిద్ధాగ్నిమంతం ప్రత్యేవ ప్రవృత్తేః। ఏవం సామర్థ్యమపి॥ ఆఖ్యాతా
నామర్థం బ్రువతాం శక్తిస్సహకారిణీతి సమర్థం ప్రత్యేవ విధిప్రవృత్తేః॥
తదేవం నిరూపితో విధిః॥ ప్రయోగసమవేతార్థస్మారకా మంత్రాః॥ తే
షాంచ తాదృశార్థస్మారకత్వేనైవార్థవత్త్వం, నతు తదుచ్చారణమదృ
ష్టార్థం। సంభవతి దృష్టఫలేఽదృష్టకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్। న
చ దృష్టస్యార్థస్మరణస్య ప్రకారాంతరేణాపి సంభవాన్మంత్రామ్నా
నం వ్యర్థమితి వాచ్యమ్। మంత్రైరేవ మంత్రార్థస్స్మర్తవ్య ఇతి నియ
మవిధ్యాశ్రయణాత్। నానాసాధనసాధ్యక్రియాయామేకసాధనప్రా
ప్తావప్రాప్తస్యాపరసాధనస్య ప్రాపకో విధిర్నియమవిధిః॥ యథా
హుః॥ విధిరత్యంతమప్రాప్తౌ నియమః పాక్షికే సతి। తత్ర చాన్యత్ర
చ ప్రాప్తౌ పరిసంఖ్యేతి గీయత ఇతి॥ అస్యార్థః॥ ప్రమాణాంతరేణాప్రా
ప్తస్య ప్రాపకో విధిరపూర్వవిధిః॥ యథా యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదిః.
స్వర్గార్థకయాగస్య ప్రమాణాంతరేణాప్రాప్తస్య అనేన విధానాత్॥
పక్షేఽప్రాప్తస్య ప్రాపకో విధిర్నియమవిధిః॥ యథా వ్రీహీనవహ
న్తీత్యాదిః॥ కథమస్య పక్షేఽప్రాప్తప్రాపకత్వమితి చేదిత్థమ్। అ
నేన హ్యవఘాతస్య వైతుష్యార్థత్వం న ప్రతిపాద్యతే అన్వయవ్యతిరేకసి
ద్ధత్వాత్॥ కింతు నియమః॥ స చాప్రాప్తాంశపూరణం వైతుష్య
స్య హి నానోపాయసాధ్యత్వాత్ యదావఘాతం పరిత్యజ్యోపాయా

న్తరంగ్రహీతుమారభతే తదావఘాతస్యాప్రాప్తత్వేన తద్విధానా
మకమప్రాప్తాంశపూరణమేవానేనవిధినాక్రియతే ॥ అతశ్చ నియమవి
ధావప్రాప్తాంశపూరణాత్మకోనియమఏవ వాక్యార్థః ॥ పక్షేఽప్రాప్తా
వఘాతవిధానమితియావత్ ॥ ఉభయోశ్చయుగపత్ప్రాప్తావితరవ్యా
వృత్తిపరోవిధిఃపరిసంఖ్యావిధిః ॥ యథా పంచపంచనఖాభక్ష్యా ఇతి।
ఇదంహివాక్యం నపంచనఖభక్షణపరం తస్య రాగతఃప్రాప్తత్వాత్ ॥
నాపినియమపరమ్ ॥ పంచనఖాపంచనఖభక్షణస్య యుగపత్ప్రాప్తౌప
క్షేప్రాప్త్యభావాత్ ॥ అతఇదంపంచేతరపంచనఖభక్షణనివృత్తిపరమి
తిభవతి పరిసంఖ్యావిధిః ॥ సాచద్విధా ॥ శ్రౌతీలాక్షణికీచేతి ॥ తత్రా
త్రహ్యేవావపంతీతిశ్రౌతీపరిసంఖ్యా ॥ ఏవకారేణపవమానాతిరిక్తస్తో
త్రవ్యావృత్తేరభిధానాత్ ॥ పంచపంచనఖాభక్ష్యాఇతితులాక్షణికీ॥ ఇ
తరనివృత్తివాచకపదాభావాత్ ॥ అతఏవైషాత్రిదోషగ్రస్తా ॥ దోష
త్రయంచ ॥ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనాప్రాప్తబాధశ్చేతి ॥ తదుక్తమ్ ॥
శ్రుతార్థస్య పరిత్యాగాదశ్రుతార్థస్యకల్పనాత్ । ప్రాప్తస్య బా
ధాదిత్యేవంపరిసంఖ్యాత్రిదూషణా ఇతి । శ్రుతస్యపంచనఖభక్షణస్యహా
నాత్ అశ్రుతాయాఅపంచనఖభక్షణనివృత్తేఃకల్పనాత్॥ ప్రాప్తస్యచా
పంచనఖభక్షణస్యబాధనాదితి॥అస్మింశ్చదోషత్రయేదోషద్వయంశబ్దనిష్ఠం
ప్రాప్తబాధస్త్వర్థనిష్ఠఇతిదిక్ ॥ యేషాంతు ప్రయోగసమవేతార్థస్మార
కత్వంనసంభవతి తదుచ్చారణస్యానన్యగత్యాఽదృష్టార్థకత్వంకల్ప్యత
ఇతినానర్థక్యమ్ ॥ నామధేయానాంచ విధేయార్థపరిచ్ఛేదకతయార్థవ
త్త్వమ్ ॥ తథాహి॥ఉద్భిదాయజేతపశుకామఇత్యత్ర ఉద్భిచ్ఛబ్దోయా
గనామధేయం తేనచాభిధేయార్థపరిచ్ఛేదఃక్రియతే ॥ తథాహి॥ అనే
నవాక్యేనాప్రాప్తత్వాత్ఫలోద్దేశేన యాగోవిధీయతే ॥ యాగసామా
న్యస్యావిధేయత్వాత్ యాగవిశేషఏవవిధీయతే, తత్రకోఽసౌ యాగవి
శేషఇత్యపేక్షాయాముద్భిచ్ఛబ్దాదుద్భిద్నామాయాగఇతివిజ్ఞాయతే ॥
ఉద్భిదా యాగేన పశుం భావయేదిత్యత్ర సామానాధికరణ్యేన నా

మధేయాన్వయాత్ ॥ నామధేయత్వంచ నిమిత్తచతుష్టయాత్ మ
త్వర్థలక్షణాభయాద్వాక్యభేదభయా 'త్తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాత్తద్వ్యపదేశా
చ్చేతి॥ తత్రోద్భిదాయజేతపశుకామ ఇత్యత్రోద్భిచ్ఛబ్దస్య యాగనా
మధేయత్వం మత్వర్థలక్షణాభయాత్ ॥ తథాహి ॥ నతావదనేనవాక్యే
న ఫలంప్రతి యాగవిధానం తంప్రతిచగుణవిధానంయుజ్యతే వాక్యభే
దాపత్తేః ॥ ఉద్భిచ్ఛబ్దస్యగుణసమర్పకత్వేచ యాగస్యాప్రాప్త
త్వాత్ గుణవిశిష్టకర్మవిధానంవాచ్యం ఉద్భిద్వతాయాగేన పశుంభా
వయేదితివిశిష్టవిధౌ మత్వర్థలక్షణేత్యుక్తమేవ ॥ చిత్రయాయజేతపశు
కామ ఇత్యత్ర చిత్రాశబ్దస్యకర్మనామధేయత్వంవాక్యభేదభయాత్ ॥
తథాహి ॥ నతావదత్రగుణవిశిష్టయాగవిధానంసంభవతి ॥ దధిమధుఘృ
తమాపోధానాస్తండులాః తత్సంసృష్టంప్రాజాపత్యమిత్యనేన గుణస్య
విహితత్వాత్తద్విశిష్టయాగవిధ్యనుపపత్తేః ॥ యాగస్య ఫలసంబన్ధేగుణ
సంబన్ధేచ విధీయమానే వాక్యభేదః ॥ తస్మాచ్చిత్రాశబ్దఃకర్మనామధే
యం। తథాచ చిత్రయాయాగేన పశుంభావయేదితి సామానాధికరణ్యేనా
న్వయాన్నవాక్యభేదః ॥ ప్రకృతేష్టేరనేకద్రవ్యత్వేన చిత్రాశబ్దవా
చ్యత్వోపపత్తిః ॥ అగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రశబ్దస్యకర్మ
నామధేయత్వం తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాత్ ॥ తస్య గుణస్య ప్రఖ్యాపకస్య
ప్రాపకస్యశాస్త్రస్య విద్యమానత్వాత్ అగ్నిహోత్రశబ్దః కర్మనామ
ధేయమితియావత్ ॥ నన్వయంగుణవిధిరేవ కుతోనేతిచేన్న॥ యద్య
గ్నిహోత్రమస్మిన్నితిసప్తమీసమాసమాశ్రిత్య హోమాధారతయా-
గ్నిరూపోగుణోవిధీయేత తదా యదాహవనీయేజుహోతీత్యనేనైవా
గ్నేఃప్రాప్తత్వాత్తద్విధానానర్థక్యం । అగ్నయేహోత్రమితిచతుర్థీసమా
సమాశ్రిత్యాగ్నిదేవతారూపగుణోనేనవిధీయతఇతిచేన్న । తద్దేవతా
యాశ్శాస్త్రాంతరేణ ప్రాప్తత్వాత్ ॥ కింతత్ శాస్త్రాంతరమితిచేత్,
యదగ్నయేచ ప్రజాపతయేచ సాయంజుహోతీతి కేచిత్ ॥ అపరేత్వ
గ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిస్స్వాహేతి మంత్రవర్ణ ఏవాగ్నిరూపదేవతా

ప్రాపకః ఇతి ॥ నన్వగ్నేర్మంత్రవర్ణప్రాప్తత్వే ప్రజాపతిదేవతాయా
బాధస్స్యాత్ । మంత్రవర్ణస్య చతుర్థీతో దుర్బలత్వాత్ ॥ యథా
హుః ॥ తద్ధితే న చతుర్థ్యర్ణా మంత్రవర్ణేన వా పునః । దేవతా
యావిధిస్తత్ర దుర్బలంతుపరంపరమితీతి చేన్న ।యదగ్నయేచ ప్రజా
పతయేచ సాయంజుహోతీత్యత్ర నకేవల ప్రజాపతివిధానమ్ । కింతు
మంత్రవర్ణప్రాప్తమగ్నిమనూద్య తత్సముచ్చిత ప్రజాపతేః । ఏ
వంచ నబాధః కేవల ప్రజాపతివిధానాభావాత్ । నచాత్ర సముచ్చి
తోభయవిధానమేవ కథంనేతివాచ్యమ్ ॥ సముచ్చితోభయవిధానా
పేక్షయాఽన్యతః ప్రాప్తమగ్నిమనూద్య తత్సముచ్చితప్రజాపతిమా
త్రవిధానే లాఘవాత్ ॥ ఏవం ప్రయాజేషు సమిదాదిదేవతానాంస
మిధోఽగ్న ఆజ్యస్య వియంత్విత్యాదిమంత్రవర్ణేభ్యః ప్రాప్తత్వా
త్ సమిధోయజతీత్యాదిషు సమిదాదిశబ్దాస్తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాత్కర్మ
నామధేయాః । శ్యేనేనాభిచరన్యజేతేత్యత్ర శ్యేనశబ్దస్య కర్మనా
మధేయత్వం తద్వ్యపదేశాత్ । తేన వ్యపదేశాదుపమానాత్తదన్యథా
నుపపత్తేరితియావత్ ॥ తథాహి యద్విధేయం తస్య స్తుతిర్భవతి య
ద్యత్ర శ్యేనోవిధేయస్స్యాత్ తదార్థవాదైస్తస్యైవస్తుతిః కార్యా॥
యథావై శ్యేనోనిపత్యాదత్తఏవమేవాయం ద్విషంతంభ్రాతృవ్యం నిప
త్యాదత్తఇత్యనేనార్థవాదేన శ్యేనస్స్తోతుంనశక్యః శ్యేనోపమానే
నార్థాంతరస్తుతేః క్రియమాణత్వాత్ । నచ శ్యేనోపమానత్వేన స
ఏవ స్తోతుంశక్యతఉపమానోపమేయభావస్యభిన్ననిష్ఠత్వాత్ ।యదా
తు శ్యేనసంజ్ఞకోయాగోవిధీయతే తదార్థవాదేనశ్యేనోపమానేనత
స్యస్తుతిఃకర్తుంశక్యతఇతి శ్యేనశబ్దఃకర్మనామధేయంతద్వ్యపదేశా
త్ ॥ఉత్పత్తిశిష్టగుణబలీయస్త్వమపిపంచమంనామధేయనిమిత్తమితి కే
చిత్ ॥యథా వైశ్వదేవేనయజేతేత్యాదౌ ॥ అత్రోత్పత్తిశిష్టాగ్న్యాదీ
నాంబలీయస్త్వాద్వైశ్వదేవశబ్దస్య విశ్వేదేవదేవతావిధాయకత్వంనసం

భవతీతి కర్మనామధేయత్వమ్॥ వస్తుతస్తు తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాదేవాస్య కర్మనామధేయత్వం ప్రకృతయాగే విశ్వదేవరూపగుణప్రాపకశాస్త్రస్య యద్విశ్వే దేవాస్సమయజన్త తద్వైశ్వదేవస్య వైశ్వదేవత్వమిత్యస్యార్థవాదరూపస్యైవ సత్త్వాత్। పురుషస్య నివర్తకం వాక్యం నిషేధః ॥ నిషేధకవాక్యానామనర్థహేతు క్రియానివృత్తి జనకత్వేనైవార్థవత్త్వాత్ ॥ తథాహి ॥ యథా విధిః ప్రవర్తనాం ప్రతిపాదయన్ స్వప్రవర్తకత్వనిర్వాహార్థం విధేయస్య యాగాదేరిష్టసాధనత్వమాక్షిపన్ పురుషం తత్ర ప్రవర్తయతి ॥ తథా న కలంజం భక్షయేదిత్యాదినిషేధోఽపి నివర్తనాం ప్రతిపాదయన్ స్వనివర్తకత్వనిర్వాహార్థం నిషేధ్యస్య కలంజభక్షణస్య వరానిష్టసాధనత్వమాక్షిపన్ పురుషం తతో నివర్తయతి । నను నిషేధవాక్యస్య కథం నివర్తనా ప్రతిపాదకత్వమితి చేదుచ్యతే । న తావదత్ర ధాత్వర్థస్య నఞర్థేనాన్వయః అవ్యవధానేఽపి తస్య ప్రత్యయార్థభావనోపసర్జనత్వేనోపస్థితేః। న హ్యన్యోపసర్జనత్వేనోపస్థితమన్యత్రాన్వేతి అన్యథా రాజపురుషమానయేత్యాదావపి రాజ్ఞః క్రియాన్వయాపత్తేః । అతః ప్రత్యయార్థస్యైవ నఞర్థేనాన్వయః, తత్రాపి నాఖ్యాతత్వాంశవాచ్యార్థభావనాయాః తస్యా లిఙంశవాచ్యప్రవర్తనోపసర్జనత్వేనోపస్థితేః । కింతు లిఙంశవాచ్యశబ్దభావనాయాః । తస్యాస్సర్వాపేక్షయా ప్రధానత్వాత్ ॥ నఞశ్చైష స్వభావః యత్స్వసమభివ్యాహృతపదార్థవిరోధిబోధకత్వం యథా ఘటో నాస్తీత్యాదౌ అస్తీతిశబ్దసమభివ్యాహృతో నఞ్ ఘటసత్త్వవిరోధిఘటాసత్త్వం గమయతి ॥ తదిహ లిఙ్ సమభివ్యాహృతో నఞ్ లిఙర్థప్రవర్తనావిరోధినీం నివర్తనామేవ బోధయతి ॥ విధివాక్యశ్రవణే అయం మాం ప్రవర్తయతీతి ప్రతీతేః ॥ తస్మాన్నిషేధవాక్యస్థలే నివర్తనైవ వాక్యార్థః । యదా తు ప్రత్యయార్థస్య తత్రాన్వయే బాధకం తదా ధాత్వర్థస్యైవ తత్రాన్వయః । తచ్చ బాధకం ద్వివిధమ్ ॥ తస్య వ్రతమిత్యుపక్రమో వికల్పప్రసక్తిశ్చ ॥ తత్రాద్యం నె

క్షేతోద్యంతమాదిత్యమిత్యాదౌ తస్య వ్రతమిత్యుపక్రమ్యైతద్వాక్య
పాఠాత్ ॥ తథాచాత్ర పర్యుదాసాశ్రయణమ్ ॥ తథాహి వ్రతశబ్దస్య
కర్తవ్యార్థే రూఢత్వాత్తస్య వ్రతమిత్యత్ర ప్రాకృతస్య వ్రతానాంక
ర్తవ్యత్వేనోపక్రమాత్ కింతత్కర్తవ్యమిత్యాకాంక్షాయాం నేక్షే
తోద్యంతమిత్యాదినా కర్తవ్యార్థ ఏవ ప్రతిపాదనీయః। అన్యథా పూ
ర్వోత్తరవాక్యయోరేకవాక్యత్వం న స్యాత్ । తథా నఞర్థేన ప్రత్య
యార్థాన్వయః కర్తవ్యార్థానవబోధాద్విధ్యర్థప్రవర్తనావిరో
ధినివర్తనాయా ఏవ తాదృశాకాంక్షాబోధకత్వాత్ తస్యాశ్చ కర్తవ్యార్థ
త్వాభావాత్ । తస్మాత్ నేక్షేతేత్యత్ర నఞా ధాత్వర్థవిరోధ్యనీక్షణస
ఙ్కల్ప ఏవ లక్షణయా ప్రతిపాద్యతే । తస్య కర్తవ్యత్వసంభవాత్ ॥ ఆ
దిత్యవిషయకానీక్షణసంకల్పేన భావయేదితి వాక్యార్థః । తత్ర భావ్యా
కాంక్షాయాం ఏతావతా హ్యేనసా విముక్తో భవతీతి వాక్యశేషావగతః పా
పక్షయో భావ్యతయాన్వేతి ॥ ఏవంచ పూర్వోత్తరయోరేకవాక్యత్వం ని
ర్వహత్యేవ । న చాత్ర ధాత్వర్థవిరోధినః పదార్థాంతరస్యాపి సం
భవాత్ కథమనీక్షణసంకల్పస్యైవ భావనాన్వయ ఇతి వాచ్యమ్ ।తస్య
కర్తవ్యత్వాభావేన ప్రకృతే భావనాన్వయాయోగ్యత్వాత్ ॥ ద్వితీయం
యజతిషు యేయజామహం కరోతి నానూయాజేష్విత్యాదౌ। అత్ర వి
కల్పప్రసక్త్యా చ పర్యుదాసాశ్రయణాత్ ॥ తథాహి ॥ యద్యత్ర వా
క్యే నఞర్థే ప్రత్యయార్థాన్వయస్స్యాత్తదానూయాజేషు యేయజా
మహం కరోతి మంత్రస్య ప్రతిషేధస్స్యాత్ అనూయాజేషు యేయజామ
హం న కుర్యాదితి ॥ సచ ప్రాప్తిపూర్వక ఏవ ॥ ప్రాప్తస్యైవ ప్రతిషే
ధాత్ ॥ ప్రాప్తిశ్చ యజతిషు యేయజామహం కరోతీతి శాస్త్రాదేవవా
చ్యా ॥ శాస్త్రప్రాప్తస్య చ ప్రతిషేధే వికల్ప ఏవ న తు బాధః ॥
ప్రాప్తిమూలరాగస్యైవ తన్మూలశాస్త్రస్య శాస్త్రాంతరేణ బాధా
యోగాత్ ॥ న చ పదే జుహోతీతి విశేషశాస్త్రేణాహవనీయే జుహో

తీతిశాస్త్రస్యైవ నానూయాజెష్విత్యనేన యజతిషుయేయజామహంక
రోతీత్యస్యబాధస్స్యాదితివాచ్యం॥పరస్పరనిరపేక్షయోరేవశాస్త్రయో
ర్బాధ్యబాధకభావాత్ । పదశాస్త్రస్యహి స్వార్థవిధానార్థమాహవనీ
యశాస్త్రానపేక్షణాన్నిరపేక్షత్వం । ప్రకృతేతు నిషేధశాస్త్రస్యని
షేధ్యప్రసక్త్యర్థం యజతిషు యే యజామహమిత్యస్యాపేక్షణాన్న
నిరపేక్షత్వమ్ ॥ తస్మాత్ శాస్త్రవిహితస్య శాస్త్రాంతరేణ ప్రతిషేధేవి
కల్పఏవ । నచయుక్తః । వికల్పేశాస్త్రస్య పాక్షికాప్రామాణ్యసం
పాతాత్। నహ్యనూయాజెషుయేయజామహఇత్యస్యానుష్ఠానేనానూ
యాజెష్విత్యస్యప్రామాణ్యం సంభవతివ్రీహియాగానుష్ఠానే యవశా
స్త్రస్యేవ । ద్విరదృష్టకల్పనాచస్యాత్ । విధి ప్రతిషేధయోరపి పురు
షార్థత్వాత్ । అతోనాత్రప్రతిషేధార్థస్యాశ్రయణం।కింతునఞోనూ
యాజసంబంధమాశ్రిత్య పర్యుదాసస్యైవ। ఇత్థంచానూయాజవ్యతి రి
క్తేషు యజతిషు యేయజామహఇతి మంత్రం కుర్యాదితివాక్యార్థబో
ధః । నఞోనూయాజవ్యతిరిక్తే లాక్షణికత్వాత్ । ఏవంచ న వికల్పః॥
అత్రచవాక్యేయేయజామహఇతినవిధీయతేయజతిషుయేయజామహమి
త్యనేనైవప్రాప్తత్వాత్ । కింతుసామాన్యశాస్త్రప్రాప్తయేయజామ
హఇత్యనువాదేనతస్యానూయాజవ్యతిరిక్తవిషయత్వంవిధీయతే । య
ద్యజతిషుయేయజామహంకరోతీతి తదనూయాజవ్యతిరిక్తేష్వేవేతి । న
న్వేవం సామాన్యశాస్త్రప్రాప్తస్య విశేషసంకోచనరూపా దుపసం
హారాత్పర్యుదాసస్య భేదోనస్యాదితిచేన్న । ఉపసంహారోహి తన్మా
త్రసంకోచార్థః । యథాపురోడాశంచతుర్ధాకరోతీతి సామాన్య
ప్రాప్తంచతుర్ధాకరణమాగ్నేయంచతుర్ధాకరోతీతివిశేషాదాగ్నే
యపురోడాశమాత్రెసంకోచ్యతే । పర్యుదాసస్తు తదన్యమాత్రసం
కోచార్థఇతితతోభేదాత్ ॥ కుత్రచిద్వికల్పప్రసక్తావప్యనన్యగత్యాప్ర
తిషేధాశ్రయణమ్ । యథా నాతిరాత్రేషోడశినం గృహ్ణాతీత్యాదౌ
అత్రహి అతిరాత్రే షోడశినంగృహ్ణాతీతిశాస్త్రప్రాప్తషోడశిగ్రహణ

స్య నిషేధాత్ వికల్పప్రసక్తావపినపర్యుదాసాశ్రయణమ్, అసంభవాత్ తథాహి ॥ యద్యత్రషోడశిపదార్థేననఞర్థస్యాన్వయస్తదాతిరాత్రే షోడశివ్యతిరిక్తంగృహ్ణాతీతి వాక్యార్థబోధస్స్యాత్ సచనసంభవతి; అతి రాత్రేషోడశినంగృహ్ణాతీతి ప్రత్యక్షవిరోధాత్ । యదిచాతిరాత్రపదా ర్థేనాన్వయః తదా అతిరాత్రే వ్యతిరిక్తేషోడశినంగృహ్ణాతీతి వా క్యార్థబోధస్స్యాత్ । సోపినసంభవతి తద్విధివిరోధాత్ । అతో ఽత్రాన్యగత్యా శాస్త్రప్రాప్తషోడశిగ్రహణస్యైవనిషేధః ॥ నచ వికల్పప్రసక్తిస్తస్యాప్యపేక్షణీయత్వాత్ । ఇయాంస్తువిశేషః, య ద్వికల్పాదేకప్రతిషేధేపి ప్రతిషిధ్యమానస్య నానర్థహేతుత్వమ్ । వి ధినిషేధోభయస్యాపి క్రత్వర్థత్వాత్ । యత్రతునవికల్పః ప్రాప్తి శ్చ రాగతఏవ ప్రతిషేధశ్చపురుషార్థః, తత్రప్రతిషిధ్యమానస్యానర్థ హేతుత్వం । యథానకలంజంభక్షయేదిత్యాదౌ కలంజభక్షణాదేస్తత్ర భక్షణనిషేధస్యైవపురుషార్థత్వాత్ । నచ తత్రదీక్షితోనదదాతినజు హోతీత్యాదౌ శాస్త్రప్రాప్తదానహోమాదీనాంనిషేధాద్వికల్పాప త్తిరితివాచ్యం॥స్వతఃపురుషార్థభూతదానహోమాదీనాంనిషేధస్యపురు షార్థత్వాభావేపి నిషిధ్యమానస్యానర్థహేతుత్వాత్ । యథాఋ తౌ స్వస్త్రీగమనాదేః । తన్నిషేధస్య క్రత్వర్థత్వేన తస్యక్రతు వైగుణ్యసంపాదకత్వాత్ । ప్రాశస్త్యనిందాన్యతరపరంవాక్యమర్థవా దః ॥ తస్యచలక్షణయా ప్రయోజనవదర్థపర్యవసానమ్ ॥ తథాహి అర్థవాదవాక్యంహి స్వార్థప్రతిపాదనేప్రయోజనాభావా ద్విధేయ నిషేధ్యయోః ప్రాశస్త్యనిందితత్వేలక్షణయాప్రతిపాదయతి । స్వార్థ మాత్రపరత్వే ఆనర్థక్యప్రసంగాత్ । ఆమ్నాయస్యక్రియార్థత్వా త్ ।నచేష్టాపత్తిః। స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యఇత్యధ్యయనవిధినాసకలవే దాధ్యయనంకర్తవ్యమితిబోధయతా సర్వవేదస్య ప్రయోజనవదర్థప ర్యవసాయిత్వం సూచయతోపాత్తత్వేనానర్థక్యానుపపత్తేః ॥ సహిద్వి విధః ॥ విధిశేషోనిషేధశేషశ్చేతి ॥ తత్రవాయవ్యగ్గ్ శ్వేత మాలభేత

భూతికామ ఇత్యాదివిధిశేషస్య వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతేత్యాదేర్విధేయార్థప్రాశస్త్యబోధకతయాఽర్థవత్త్వం । బర్హిషి రజతం న దేయమిత్యాదినిషేధశేషస్య సోఽరోదీద్యదరోదీత్తద్రుద్రస్య రుద్రత్వమిత్యాది నిషేధస్య నిందితత్వబోధకతయార్థవత్త్వం ॥ నచ ప్రాశస్త్యాదిబోధస్యనిష్ప్రయోజనత్వేన నార్థవాదస్యార్థవత్త్వమితి వాచ్యమ్ ఆలస్యాదివశాదప్రవర్తమానస్య పుంసః ప్రవృత్త్యాదిజనకత్వేన తద్బోధస్యోపయోగాత్ ।స పునస్త్రిధా॥తదుక్తమ్॥ విరోధే గుణవాదస్స్యాదనువాదోఽవధారితే। భూతార్థవాదస్తద్ధానాదర్థవాదస్త్రిధా మత ఇతి।అస్యార్థః॥ప్రమాణాంతరవిరోధే సత్యర్థవాదో గుణవాదః।యథా ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదియూపే ఆదిత్యాభేదస్య ప్రత్యక్షబాధితత్వాదాదిత్యవదుజ్జ్వలత్వరూపగుణోఽనేన లక్షణయా ప్రతిపాద్యతే । ప్రమాణాంతరావగతార్థబోధకోఽనువాదః।యథా। అగ్నిర్హిమస్య భేషజమిత్యత్ర హిమవిరోధిత్వస్యాగ్నౌ ప్రత్యక్షావగతత్వాత్ । ప్రమాణాంతరవిరోధప్రాప్తిరహితార్థబోధకోఽర్థవాదో భూతార్థవాదః । యథేంద్రో వృత్రాయ వజ్రముదయచ్ఛదిత్యాది । ఏవంచ యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదినిఖిలవేదస్య సాక్షాత్పరంపరయా వా యాగాదిధర్మప్రతిపాదకత్వం సిద్ధం॥ సోఽయం ధర్మో యదుద్దిశ్య విహితస్తదుద్దేశేన క్రియమాణస్తద్ధేతుః। ఈశ్వరార్పణబుద్ధ్యా క్రియమాణస్తు నిశ్శ్రేయసహేతుః । నచ తదర్పణబుద్ధ్యానుష్ఠానే ప్రమాణాభావః । యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్ । యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణం॥ ఇతి భగవద్గీతాస్మృతేరేవ ప్రమాణత్వాత్ । స్మృతిచరణ్ణతత్వాత్ప్రామాణ్యస్య శ్రుతిమూలకత్వేన వ్యవస్థాపనాదితి శివమ్॥ *************

బాలానాం సుఖబోధాయ భాస్కరేణ సుమేధసా।
రచితోఽయం సమాసేన జైమినీయార్థసంగ్రహః॥

ఇతి శ్రీమహోపాధ్యాయ లౌగాక్షిభాస్కరవిరచిత
పూర్వమీమాంసార్థసంగ్రహనామకం ప్రకరణమ్.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

శ్రీమదాపదేవీయ మీమాంసాన్యాయప్రకాశ ప్రారంభః

యత్కృపాలేశమాత్రేణ పురుషార్థచతుష్టయమ్॥ ప్రాప్యతేత
మహం వందే గోవిందం భక్తవత్సలమ్ ॥ ౧ ॥ అనంతగుణసంపన్న మ
నంతం భజనప్రియమ్ । అనంతరూపిణం వందే గురుమానందరూపిణమ్॥ ౨

ఇహ ఖలు పరమకారుణికేన భగవతా జైమినిమహర్షిణా ఽథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యాదినా ద్వాదశస్వధ్యాయేషు ధర్మో విచారితః॥ తత్ర వేదేన ప్రయోజనముద్దిశ్య విధీయమానోఽర్థో ధర్మః॥ యథా యాగాదిః, స హి 'యజేత స్వర్గకామః' ఇత్యాదివాక్యేన స్వర్గముద్దిశ్య విధీయతే । తథా హి, యజేతేత్యత్ర అస్త్యంశద్వయం యజిధాతుః ప్రత్యయశ్చ, తత్ర ప్రత్యయేఽప్యస్త్యంశద్వయమ్। ఆఖ్యాతత్వం లిఙ్త్వం చ, ఆఖ్యాతత్వం చ దశసు లకారేషు విద్యతే, లిఙ్త్వం పునః కేవలం లిఙ్యేవ, తత్రాఖ్యాతత్వలిఙ్త్వాభ్యాం భావనైవోచ్యతే, భావనా నామ భవితుర్భవనానుకూల వ్యాపారవిశేషః। సా చ ద్వివిధా, శాబ్దీభావనా ఆర్థీభావనా చేతి। తత్ర పురుషప్రవృత్త్యనుకూలో వ్యాపారవిశేషః శాబ్దీభావనా, సా చ లిఙ్త్వాంశేనోచ్యతే, లిఙ్శ్రవణే ఽయం మాం ప్రవర్తయతి మత్ప్రవృత్త్యనుకూలవ్యాపారవానయమితి నియమేన ప్రతీయమానత్వాత్॥ యచ్చ యస్మాత్ప్రతీయతే తత్తస్య వాచ్యం, యథా గోశబ్దస్య గోత్వం। స చ ప్రవృత్త్యనుకూలవ్యాపారవిశేషో లోకే పురుషనిష్ఠోఽభిప్రాయవిశేషః వేదే తు పురుషాభావాత్ లిఙాదిశబ్దనిష్ఠ ఏవ॥ న హి వేదః పురుషనిర్మితః *వేదస్యాధ్యయనం సర్వం గుర్వధ్యయనపూర్వకం ॥ వేదాధ్యయనసామాన్యాదధునాధ్యయనం యథ ఇత్యాదినా వేదాపౌరుషేయత్వస్య సాధితత్వాత్ । యః కల్పః స కల్పపూర్వక ఇతి న్యాయేన సంసారస్యానాదిత్వాదీశ్వరస్య చ సర్వజ్ఞత్వాదీశ్వరోఽగతికల్పితం వేదమస్తి కేకత్వే స్మృత్వా ఉపదిశతీత్యేతావతైవోపపత్తౌ ప్రమాణాన్తరేణార్థముపలభ్య రచితత్వ

కల్పనానుపపత్తేశ్చతతశ్చపురుషాభావాచ్ఛబ్దనిష్ఠైవసా।అతఏవశాబ్దీ
భావనేతివ్యపదిశంతి।సాచశాబ్దీభావనాంశత్రయమపేక్షతే సాధ్యంసా
ధనమితికర్తవ్యతాంచేతి।తత్రసాధ్యాకాంక్షాయాంవక్ష్యమాణాం
శత్రయోపేతాఽఽర్థీ భావనాసాధ్యత్వేన సంబధ్యతే, ఏకప్రత్యయగ
మ్యత్వేన సమానాభిధానశ్రుతేః। యద్యపిసంఖ్యాదీనామప్యేకప్రత్య
యగమ్యత్వంసమానంతథాప్యయోగ్యత్వాన్నతేషాంభావ్యత్వేనాన్వ
యః। కరణాకాంక్షాయాం లిఙాదిజ్ఞానం కరణత్వేనసంబధ్యతే, తస్య
చకరణత్వం నభావనోత్పాదకత్వేన సన్నికర్షస్యేవరూపాదిజ్ఞానే, స
న్నికర్షాత్ప్రాక్ రూపాదిజ్ఞానస్యేవ లిఙాదిజ్ఞానాత్ప్రాక్శబ్దధర్మ
భావనాయాఅభావప్రసంగాత్। కింతుభావనాభావ్యనిర్వర్తకత్వేన,లి
ఙాదిజ్ఞానంహిశబ్దభావనాభావ్యార్థభావనాం నిర్వర్తయతికుఠారఇవ
చ్ఛేదనం।అతోలిఙాదిజ్ఞానస్యకరణత్వేనాన్వయః ఇతికర్తవ్యతాకాం
క్షాయాంప్రాశస్త్యజ్ఞానమితికర్తవ్యతాత్వేనసంబధ్యతే । తచ్చప్రాశ
స్త్యజ్ఞానంవాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతేత్యాద్యర్థవాదైర్జన్యతే । తే
హ్యర్థవాదాః స్వార్థప్రతిపాదనేప్రయోజనమనుపలభమానా లక్షణ
యాకర్మణఃప్రాశస్త్యంప్రతిపాదయంతి। స్వార్థమాత్రపరత్వేఆనర్థక్యప్ర
సంగాత్, నచేష్టాపత్తిఃఅధ్యయనవిధ్యుపాత్తత్వేనానర్థక్యానుపపత్తేః।
తథాహి,స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యధ్యయనవిధిః సకలస్యవేదస్యాధ్య
యనకర్తవ్యతాంబోధయన్సర్వోవేదప్రయోజనవదర్థపర్యవసా
యీతిసూచయతి। నిరర్థకస్యాధ్యయనానుపపత్తేః, సచవేదోవిధిమం
త్రనామధేయనిషేధార్థవాదాత్మకః । తత్రవిధిఃప్రయోజనవదర్థవి
ధానేనార్థవాన్ సచాప్రాప్తమర్థంవిధత్తే, యథాఽగ్నిహోత్రంజు
హుయాత్స్వర్గకామఇతివిధిరప్రాప్తంప్రయోజనవద్ధోమంవిధత్తే
అగ్నిహోత్రహోమేనస్వర్గంభావయేదితి। యత్రతుకర్మప్రమాణాం
తరేణప్రాప్తంతత్రతదుద్దేశేనగుణమాత్రవిధానమ్॥ యథాదధ్నాజు

హుయాదిత్యత్ర హోమస్య అగ్నిహోత్రం జుహుయాదిత్యనేన ప్రా
ప్తత్వాద్ధోమోద్దేశేన దధిమాత్రవిధానం దధ్నా హోమం భావయేదితి॥
యత్రతూభయమప్రాప్తం తత్రవిశిష్టంవిధత్తే। తదుక్తం నచేదన్యేనశి
ష్టాఇతిశిష్టాఉపదిష్టాఇత్యర్థః। యథా సోమేనయజేతేత్యత్రసోమయాగ
యోరప్రాప్తత్వాత్సోమవిశిష్టయాగవిధానంసోమవతాయాగేనేష్టంభా
వయేదితి॥నచోభయవిధానేవాక్యభేదఃవిశిష్టస్యైకత్వాత్ విశిష్టవిధౌమ
త్వర్థలక్షణా ॥ యథా సోమపదేన మత్వర్థోలక్ష్యతే సోమవతే
తి ॥ నహి మత్వర్థలక్షణాంవినా సోమస్యాన్వయస్సంభవతి । యది
తావత్సోమయాగయోరైకరూప్యేణ భావనాయాం కరణత్వేనాన్వ
యః సోమేనయాగేనేష్టంభావయేదితి తతఉభయవిధానే వాక్యభేదః ॥
సోమస్య యాగవత్ఫలభావనాకరణత్వేన ప్రాధాన్యాపాతశ్చస్యాత్॥
యాగార్థత్వానుపపత్తిశ్చ యాగే ద్రవ్యానుపపత్తిశ్చ ॥ ప్రత్యయ
వాచ్యఫలభావనాయాస్సమానపదోపాత్తేన యాగేన కరణాకాంక్షా
యానివృత్తత్వేన భిన్నపదోపాత్తస్యసోమస్య కరణత్వేనాన్వయాను
పపత్తిశ్చస్యాత్ ॥ యదిచ వైయధికరణ్యేనాన్వయః తత్ర సతావ
ద్యాగేన సోమమిత్యన్వయఃసమానపదోపాత్తత్వాత్ ప్రత్యయవా
చ్యఫలభావనాకరణత్వేనాన్వితస్య యాగస్య సోమకర్మకభావనా
న్వయానుపపత్తేః యాగస్య సోమార్థత్వాపాతాచ్చ॥ నచేష్టాపత్తిః॥
అదృష్టద్వయాపత్తేః ॥ నహి యాగస్య సోమార్థత్వం దృష్టద్వారా
సంభవతి వ్రీహీనవఘాతేనేవయాగేన సోమే కస్యచిద్దృష్టస్యాజ
ననాత్।అతస్తేన తావత్సోమే కించిదదృష్టం జనయితవ్యం ప్రోక్షణేనే
వవ్రీహిషు । తథా యాగస్య సోమార్థత్వే ఫలభావనాయాం సోమ
స్య కరణత్వేనాన్వయోవక్తవ్యః భావనాకరణత్వంచభావనాభావ్యని
ర్వర్తకతయేత్యుక్తం ॥ నచసోమోఽదృష్టమంతరేణ ఫలంజనయితుం
సమర్థః గ్రహైర్జుహోతీతివాక్యవిహితహోమేన తస్య భస్మీభా

పాత్ ॥ అతో౽దృష్టద్వయాపాతాన్న యాగస్యసోమార్థత్వమితి
నతు యాగేన సోమంభావయేదిత్యన్వయస్సంభవతి ॥ కరణత్వేనోపస్థి
తస్యసోమస్య సాధ్యత్వేనాన్వయానుపపత్తేశ్చ ॥ అథసోమేనయాగం
భావయేదిత్యన్వయః ॥ తత్ర యద్యపి సోమస్య కరణత్వేన యాగార్థ
త్వాద్యాగనివృత్తిరేవ దృష్టం ప్రయోజనంలభ్యతఇతి నాదృష్టద్వయా
పత్తిః ॥ నాపి కరణత్వేనోపస్థితస్య సోమస్యసాధ్యత్వేనాన్వయానుప
పత్తిఃకరణత్వేనైవాన్వయాత్ ॥ తథాపి అప్రాప్తత్వాద్భావనాకరణ
త్వేనాన్వితస్య యాగస్య సాధ్యత్వేనాన్వయానుపపత్తిస్తదవస్థైవ ॥
నను యజేతేత్యత్ర యాగస్య నకరణత్వేన నాపి సాధ్యత్వేనోపస్థితిః
తద్వాచకతృతీయాద్యభావాత్ కింతు భావనాయాం యాగసంబంధ
మాత్రం ప్రతీయతే । యాగస్యచ భావనాసంబంధఃకరణత్వేన సాధ్య
త్వేనచసంభవతి తత్రకరణత్వాంశమాదాయ ఫలసంబంధస్సాధ్యత్వాం
శమాదాయ గుణసంబంధశ్చస్యాదితి చేన్నైవం ॥ యద్యపిభావనయా
యాగస్య సంబంధమాత్రంప్రతీయతే ॥ తథాపి కరణత్వేనోపస్థితిదశా
యాం నసాధ్యత్వేనోపస్థితిస్సంభవతివిరోధాత్ ॥ తదవశ్యం యాగేన
స్వర్గం భావయేదితికరణత్వేనాన్వయేసతి పశ్చాత్సోమేన యాగం
భావయేదితి సాధ్యత్వేనాన్వయోవక్తవ్యః ॥ తతశ్చ వాక్యభేదః న
చ ప్రత్యయాభిహితభావనాస్వరూపే యాగస్వరూపమాత్రమన్వేతీ
తి వక్తుంయుక్తం ॥ కారకాణామేవక్రియాన్వయాత్ । తత్సిద్ధం సో
మస్యయాగే సామానాధికరణ్యేన వైయధికరణ్యేనవాన్వయో నసంభ
వతీతి । నను యజేతేత్యత్ర ప్రత్యయాభిహితభావనాయాఃకరణాకాం
క్షాయాం యథా యాగఃకరణత్వేనాన్వేతి తథాఇతి కర్తవ్యతాకాం
క్షాయాం సోమస్యేతి కర్తవ్యతాత్వేన భావనాయామేవాన్వయోస్తు
కిం మత్వర్థలక్షణయేతి చేన్న । సోమేనేతి తృతీయయాకరణత్వవాచి
న్యా సోమస్యేతి కర్తవ్యతాత్వానభిధానాత్ తత్ర యదిఇతికర్తవ్య

తాత్వం లక్షణయోచ్యతే తత్రాపరం సోమపదమేవ ప్రకృతిభూతే మత్వర్థలక్షణా ॥ గుణత్వేన్యాయ్యైకల్పనేతి న్యాయాత్ అథ వేదో వా ప్రాయదర్శనాదిత్యధికరణోక్తాసంజాతవిరోధిత్వన్యాయేన అంత్యేప్రత్యయ ఏవ లక్షణేతి చేత్ తథాపి సోమస్యేతికర్తవ్యతాత్వేనాన్వయానుపపత్తిః । సిద్ధస్య వస్తున ఇతికర్తవ్యతాత్వాభావాత్ । క్రియాయా ఏవ ఇతికర్తవ్యతాత్వాత్ ద్రవ్యస్య కేవలమంగత్వాత్ అత ఏవేతికర్తవ్యతాత్వాభావాద్ద్రవ్యస్య ప్రకరణాదగ్రహణం । యదాహుః ॥ నావాంతరక్రియాయోగాదృతే వాక్యోపకల్పితాత్ ॥ గుణద్రవ్యే కథం భావైర్గృహ్ణంతి ప్రకృతాః క్రియా ఇతి తదగ్రే వక్ష్యామః ॥ కించ సోమేన యజేతేతి హి యాగస్యోత్పత్తివాక్యం నాధికారవాక్యం జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యస్యాధికారవాక్యత్వాత్ । ఉత్పత్తివాక్యే చ నేతికర్తవ్యతాకాంక్షా ఇష్టవిశేషాకాంక్షాకలుషితత్వేనేతికర్తవ్యతాకాంక్షాయాః స్పష్టమనుత్థానాత్ । తత్సిద్ధస్సోమస్యేతికర్తవ్యతాత్వేన న భావనాయామన్వయః ॥ తస్మాద్విశిష్టవిధావన్వయానుపపత్త్యా అవశ్యం మత్వర్థలక్షణా వాచ్యేతి ॥ నన్వేవమపి సోమేన యజేతేత్యత్ర న విశిష్టవిధానం గౌరవాత్ మత్వర్థలక్షణాపాతాచ్చ కింతు దధ్నా జుహోతీతివద్గుణమాత్రవిధానమస్తు విధిశక్తేర్గుణే సంక్రమాత్ యదాహుః ॥ సర్వత్రాఖ్యాతసంబద్ధే శ్రూయమాణే పదాంతరే । విధిశక్త్యుపసంక్రాంతేస్స్యాద్ధాతోరనువాదతేతి । న చ యాగస్యాప్రాప్తత్వాత్ న తదుద్దేశేన సోమవిధానమితి వాచ్యమ్ ॥ జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేత్యనేన వాక్యేన యాగస్య (ప్రా) ప్తత్వాత్ । న చాధికారవిధిత్వేనాస్యోత్పత్తివిధిత్వమితి వాచ్యమ్ ॥ ఉద్భిదా యజేత పశుకామ ఇతివదేకస్యైవోభయవిధిత్వోపపత్తేః । ఏవం చ సోమేన యజేతేత్యత్ర న మత్వర్థలక్షణా । యది హ్యత్ర విశిష్టవిధానం స్యాత్ తదా అన్వయానుపపత్త్యా మత్వర్థలక్షణా స్యాత్ । జ్యోతిష్టోమేనస్వ-

ర్గకామో యజేతేత్యత్ర తు యాగవిధానే, సత్వపి న మత్వర్థలక్షణా న తావదేతస్మిన్ వాక్యే॥ జ్యోతిష్టోమేన యాగేన స్వర్గం భావయేదితి సామానాధికరణ్యేనైవ నామపదస్యాన్వయాత్ । నాపి సోమేన యజేతేత్యత్ర॥ యాగోద్దేశేన సోమవిధానాత్ సోమేన యాగం భావయేదితి॥ నన్వనువాదేఽప్యస్తి మత్వర్థలక్షణా అత ఏవోక్తమ్ ॥ విధానే వానువాదే వా యాగః కరణమిష్యతే । తత్సమీపే తృతీయాంతస్తద్వాచిత్వం నముంచతీతి ॥ అతో విశిష్టవిధావివ గుణవిధావప్యస్త్యేవ మత్వర్థలక్షణేతి చేన్నైవం ॥ గుణాన్వయానుపపత్త్యా హి మత్వర్థలక్షణాంగీక్రియతే । యదా చ భావనాయాం ధాత్వర్థస్య కరణత్వేనాన్వయః ॥ తదా గుణాన్వయానుపపత్త్యా సాంగీకర్తవ్యా ॥ గుణవిధౌ చ న ధాత్వర్థస్య కరణత్వేనాన్వయః మానాభావాత్ । నహి దధ్నా జుహోతీత్యత్ర హోమస్య కరణత్వం శ్రూయతే తద్వాచకతృతీయాద్యభావాత్ । కల్ప్యత ఇతి చేత్ ॥ న॥ తత్ర గుణస్య విధిత్సితత్వేన సాధ్యాకాంక్షాయాం సాధ్యత్వకల్పనాయా ఏవోచితత్వాత్ దధ్నా హోమం భావయేదితి ॥ న చాయమస్తి నియమః భావనాయాం ధాత్వర్థస్య కరణత్వేనైవాన్వయో న ప్రకారాంతరేణేతి। షష్ఠాద్యపూర్వపక్షానుత్థానాపత్తేః ॥ షష్ఠాద్యే హి యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదౌ ప్రత్యయవాచ్యాయాం వక్ష్యమాణార్థభావనాయాం సమానపదశ్రుత్యా యాగస్య భావ్యత్వమాశఙ్క్య పురుషార్థత్వేనేతి పరిహృతమ్ ॥ యది తు ధాత్వర్థస్య భావనాయాం కరణత్వేనైవాన్వయః । తదా భావ్యత్వశంకైవ నోదేతీతి వ్యర్థం షష్ఠాద్యాధికరణమాపద్యేత । కించ వాజపేయాధికరణే తంత్రసంబంధమాశంక్య పరిహృతః । ధాత్వర్థస్య కరణత్వేనైవాన్వయే తంత్రసంబంధశంకైవ న స్యాత్ తత్ర తంత్రసంబంధశంకాపరిహారౌ చ వ్యాఖ్యాతౌ । కించ ధాత్వర్థస్య న కరణత్వేనాన్వయః గుణకామాధికరణే ఆశ్రయత్వేన ధాత్వర్థాన్వయస్యోక్తత్వాత్ తథాహి దధ్నేంద్రియ

। ధ అశజ్యేతి పాఠాన్తరం

కామస్య జుహుయాదిత్యత్ర న తావద్ధోమో విధీయతే తస్య వచనాంతరేణ విహితత్వాత్ । నాపిహోమస్య ఫలసంబంధః గుణపదానర్థక్యాపత్తేః। నాపి గుణసంబంధం విధత్తే । ఫలపదానర్థక్యాపత్తేః నాప్యుభయసంబంధం విధత్తే । ప్రాప్తే కర్మణ్యనేకవిధానే వాక్యభేదాపత్తేః । యదాహుః ॥ ప్రాప్తే కర్మణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణః ।, అప్రాప్తే తు విధీయంతే బహవోఽప్యేకయత్నత ఇతి ॥ అత్ర కర్మపదం గుణస్యాప్యుపలక్షణం ఏకోద్దేశేనానేకవిధానే వాక్యభేదాత్ । అత ఏవ, గ్రహైకత్వాధికరణే గ్రహం సమ్మార్ష్టీత్యత్ర గ్రహోద్దేశేన ఏకత్వసమ్మార్గవిధౌ వాక్యభేదాద్గ్రహైకత్వమవివక్షితమిత్యుక్తమ్ ॥ రేవత్యధికరణే చ ఏతస్యైవ రేవతీషు వారవంతీయమగ్నిష్టోమసామ కృత్వా పశుకామో హ్యేతేన యజేతేత్యత్ర వారవంతీయస్య రేవతీసంబంధే అగ్నిష్టోమసామసంబంధే ఫలసంబంధే చ విధీయమానే వాక్యభేదాద్భావనోపసర్జనం భావనాంతరం విధీయత ఇత్యుక్తం । తస్మాత్ప్రాప్తే హోమే నోభయవిధానం సంభవతి ॥ నాపి హోమాంతరం విధీయతే గౌరవప్రసంగాత్ । ప్రకృతహానాప్రకృతకల్పనాప్రసంగాత్ మత్వర్థలక్షణాప్రసంగాచ్చ॥ నాపి దధ్యేవ కేవలం కరణత్వేన విధీయత ఇతి యుక్తం ॥ కేవలస్య వ్యాపారానావిష్టస్య కరణత్వానుపపత్తేః కర్తృవ్యాపారవ్యాప్యత్వనియమాత్కరణత్వస్య కిం తర్హి విధీయత ఇతి చేత్ దధ్నేతి తృతీయయా ఉపాత్తం దధికరణత్వం ఫలభావనాయాం కరణత్వేన విధీయతే ప్రత్యయార్థత్వేన దధ్నోఽపి తస్య ప్రాధాన్యాత్ ఏవం చ దధికరణత్వేనేంద్రియం భావయేదితి వాక్యార్థః । కరణత్వం చ కిం ప్రతియోగికమిత్యపేక్షాయాం సన్నిధిప్రాప్తహోమాశ్రయత్వేన సంబధ్యతే । తతశ్చ సిద్ధో ధాత్వర్థస్యాశ్రయత్వేనాన్వయః ప్రకృతమనుసరామః ॥ తత్సిద్ధం ధాత్వర్థస్య న కరణత్వేనైవాన్వయ ఇతి । కింతర్హి క్వచిత్కరణత్వేన క్వచిత్సాధ్యత్వేన క్వచిదాశ్రయ...

కర్మపదవద్గుణస్యాప్యుపలక్షణం ఇతి పా.

త్వేనేతి ॥ గుణవిధౌచ సాధ్యత్వేనైవాన్వయస్సంభవతీతి. నమత్వర్థ
లక్షణయా ప్రయోజనమస్తి । కించ గుణవిధౌ మత్వర్థలక్షణాయాం
గుణస్య ధాత్వర్థాంగత్వే కింమానంవక్తవ్యం ॥ నతావచ్ఛ్రుతిః ॥ మ
త్వర్థలక్షణాయాం తృతీయాశ్రుతిర్మత్వర్థస్యైవాంగత్వేమానంస్యా
త్ నగుణస్యాంగత్వే సమభివ్యాహారాత్మకం వాక్యమితిచేత్ తత్కిం
స్వతంత్రమేవమానం ఉతలింగశ్రుతీకల్పయిత్వా॥ నాద్యః బలాబలాధిక
రణవిరోధాత్ ॥ తత్రహివాక్యం లింగశ్రుతికల్పయిత్వాంగత్వే మాన
మిత్యుక్తం ద్వితీయే ప్రత్యక్షాం శ్రుతిముత్సృజ్య శ్రుత్యంతరకల్పనేత.
స్యాప్యవధారణవృత్తికల్పనే వృథాయాసస్సమాశ్రితస్స్యాత్ విశిష్టవిధౌచా
గత్యాతదాశ్రయణం ॥ కించ భవతు శ్రుత్యంతరకల్పనం॥ తథాపితత్సహ
కృతః ప్రత్యక్షఏవంవిధిః ధాత్వర్థాంగత్వేన గుణంవిధత్తే ॥ ఉ
తతత్కల్పితం విధ్యంతరం।కల్పితమితిచేన్న । శ్రుతవిధేః వ్యర్థతాప
త్తేః ॥ నహి తేన తదాగుణో విధీయతే । కల్పితవిధ్యంతరాంగీకారా
త్ ॥ నాపి ధాత్వర్థః తస్యచ వచనాంతరేణవిహితత్వాత్ । అథ
శ్రూయమాణఏవవిధిః కల్పితశ్రుతిసహకృతో ధాత్వర్థాంగత్వేన
గుణంవిధత్తఇతిచేత్తర్హి కథం తత్రధాత్వర్థస్యాన్వయః । కరణ
త్వేనేతిచేన్న అన్వయానుపపత్తేః । నహిసంభవతి దధ్నాహోమేనేతి
చాన్వయః।సాధ్యత్వేనైవాన్వయోదధ్నాహోమంభావయేదితిచేన్న త
థాసతి అనువాదేపిధాత్వర్థః కరణత్వేనైవాన్వేతీత్యేతదుపేక్షితం
స్యాత్ ॥ వివక్షితవాక్యార్థశ్చవినైవ మత్వర్థలక్షణామంగీకృతస్స్యా
త్ । తస్మాన్నగుణవిధౌ మత్వర్థలక్షణా ॥ యత్తు విధానేవానువాదే
చేతివార్తికం తత్ప్రతీతిమవలంబ్య నవస్తుగతిం । తథాహి ॥ యావద్ధి
అగ్నిహోత్రంజుహుయాదితి, వాక్యం నాలోచ్యతే కేవలంచ దధ్నా
జుహోతీతివాక్యమాలోచ్యతే తదా షష్ఠాద్యన్యాయేనహోమస్యాభా
వ్యత్వం జానతాం ప్రతిపదాధికరణభావార్థాధికరణవాసనావాసి

తానాం భవత్యేవ తాదృశీమతిః ॥ యద్దధిమతా హోమేనేష్టంభావయే
దితి । ప్రతిపదాధికరణేహి సోమేనయజేతేత్యాదిషు కింగుణధాత్వర్థ
యోః ఫలభావనాకరణత్వేనాన్వయః ॥ ఉతఏకస్యైవేతిసందిహ్యప్ర
ధానఫలసంబంధలాభాద్వినిగమనావిరహాచ్చ సర్వేషాం ఫలభావనాక
రణత్వేనాన్వయమాశంక్య లాఘవాదేకస్యైవ ఫలభావనాకరణత్వమి
త్యుక్తం ॥ భావనాకరణత్వంచ భావన-భావ్యనిర్వర్తకతయా।భావ్యం
చ స్వర్గాదినా దృష్టమంతరేణేతి అనేకేషాం కరణత్వే అనేకా
దృష్టకల్పనాప్రసంగాత్ ॥ తస్మాదేకస్యైవకరణత్వం ॥ యదాప్యేక
స్య తదాపి కిం ద్రవ్యగుణయోఃఫలభావనాకరణత్వముత ధాత్వర్థస్యే
తి భావార్థాధికరణేసందిహ్య ద్రవ్యగుణయోరేవ భావనాకరణత్వం
భూతం భవ్యాయోపదిశ్యతఇతిన్యాయాత్ ఇత్యాశంక్య ధాత్వర్థస్యై
వభావనాకరణత్వం పదశ్రుతేర్బలీయస్త్వాదిత్యుక్తం ॥ తథాచసిద్ధమే
తద్వాక్యాంతరానాలోచనదశాయాం గుణవిధావపి ధాత్వర్థస్యకర
ణత్వాశంకాయాం గుణపదే మత్వర్థలక్షణేతి ॥ యదాత్వగ్నిహో
త్రంజుహోతీతి హోమవిధాయకం వాక్యాంతరమాలోచ్యతే ॥ తదా
హోమస్య వాక్యాంతరేణైవ విహితత్వాత్తముద్దేశేన గుణమాత్రం వి
ధీయతఇత్యాలోచనాన్న మత్వర్థలక్షణేతి ॥ అతఏవోక్తం పార్థసార
థిమిశ్రైః ఆఘారాగ్నిహోత్రాధికరణే ఫలతో గుణవిధిరయం నప్రతీ
తితఇతి ॥ యద్వా ఏతద్వార్తికమధికారవిధ్యభిప్రాయమ్ ॥ ఉద్భి
దాయజేతేత్యాదీనామధికారాత్ । తత్రహియాగోవిధీయతాం ఉత్ప
త్తివాక్యసిద్ధోవానూద్యతాం ఉభయథాపి కరణత్వేనాన్వయాత్ప్రతీ
యాంతస్య తద్వాచిత్వమ్ ॥ అన్యథాన్వయానుపపత్తిరితి । తస్మాద్గుణవి
ధౌ మత్వర్థలక్షణయా వినాప్యన్వయోపపత్తేర్న మత్వర్థలక్షణేతి ॥
అతశ్చ సోమేనయజేతేత్యత్ర నవిశిష్టవిధానం కింతు గుణమాత్రవిధా
నం ॥ యాగస్తు జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామోయజేతేత్యేతస్మిన్వాక్యే

విధీయత ఇత్యేవయుక్తం ॥ అన్యథా మత్వర్థలక్షణాపత్తేరితి॥ అత్రో
చ్యతే ॥ యద్యపి యాగోద్దేశేన సోమవిధానే మత్వర్థలక్షణా తథా
పి యాగస్యాప్రాప్తత్వాత్సోమేనయజేతేత్యత్ర నయాగోద్దేశేన సో
మవిధానం సంభవతి ॥ నచ జ్యోతిష్టోమేనేత్యాదినా ప్రాప్తత్వాత్త
దుద్దేశేన గుణమాత్రంవిధీయత ఇతి వాచ్యం ॥ తస్యాధికారవిధిత్వేనఉ
త్పత్తివిధిత్వానుపపత్తేః । కర్మస్వరూపమాత్రబోధకో విధిరుత్పత్తివి
ధిః ॥ తేన విహితస్యహికర్మణః ఫలవిశేషసంబంధమాత్రమధికారవిధి
నా క్రియతే । ఫలవిశేషసంబంధబోధకవిధేరధికారవిధిత్వాత్ ॥యథా॥
యదాగ్నేయోష్టాకపాల ఇత్యేతద్వాక్యవిహితస్య కర్మణః ఫలవిశే
షసంబంధమాత్రం దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామోయజేతేతి
వాక్యంవిధత్త ఇతి తస్యాధికారవిధిత్వం నోత్పత్తివిధిత్వం ॥ స్యాదేత
త్ ॥ దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యేతస్య నోత్పత్తివిధిత్వంసంభవతి ॥
ఆగ్నేయోష్టాకపాల ఇత్యాదివాక్యానర్థక్యాపత్తేః ॥ నహి తేన తత్
కర్మ విధీయతే ॥ తస్య దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యనేన విహితత్వా
త్ ॥ నాపి గుణవిధానం సంభవతి ॥ ప్రాప్తేకర్మణ్యనేకగుణవిధానే
వాక్యభేదాపత్తేః ॥ అతఆగ్నేయోష్టాకపాల ఇత్యస్యోత్పత్తివిధిత్వం ద
ర్శపూర్ణమాసాభ్యామిత్యస్య చాధికారవిధిత్వంయుక్తం ॥ నజ్యోతి
ష్టోమేనేత్యస్యాధికారవిధిత్వం ఉద్భిదాయజేతేత్యాదివదుత్పత్తివి
ధిత్వే స్వీక్రియమాణే నకస్యచిదానర్థక్యం ॥ సోమేనయజేతేత్యస్య
గుణవిధిత్వాత్ యాగోద్దేశేన సోమమాత్రవిధానాచ్చ నవాక్యభేద
ఇతిచేన్నైవమ్ ॥ యద్యపి సోమేనయజేతేత్యత్ర లాఘవాన్నవాక్యభే
దః తథాపి జ్యోతిష్టోమేనేత్యేతస్మిన్వాక్యే కర్మస్వరూపే తస్యచఫ
లసంబంధే విధీయమానే గౌరవలక్షణోవాక్యభేదోస్త్యేవ ॥ సోమేన
యజేతేత్యేతద్వాక్యవిహితకర్మణః ఫలసంబంధమాత్రవిధానేలాఘవా
త్ ॥ ఉద్భిదాయజేతేత్యత్రతునచ నాంతరాభావేనాగత్యాతదాశ్రయణం

నచ సోమేన యజేతేత్యత్రాపి కర్మస్వరూపే గుణేచ విధీయమా
నే వాక్యభేదస్స్యాదితివాచ్యమ్ ॥ శ్రూయమాణేనవిధినా గుణస్యాభి
హితత్వాత్। విశేషణవిధేరార్థికత్వాత్ ॥సర్వత్రవిశిష్టవిధావిశేషణవిధి
రార్థికః ॥ జ్యోతిష్టోమేనేత్యస్యతూత్పత్తివిధిత్వే కర్మస్వరూపంఫ
లసంబంధశ్చేత్యుభయంశ్రూయమాణేనైవ విధినావిధాతవ్యమితి దృ
ష్టోగౌరవలక్షణో వాక్యభేదః ॥ యదాహుః ॥ శ్రౌతవ్యాపారనానా
త్వే శబ్దానామితిగౌరవమ్ ॥ ఏకోక్త్యవసితానాంతు నార్థాక్షేపో
విరుధ్యతఇతి ॥ నచ సోమేనయజేతేత్యస్య ఉత్పత్తివిధిత్వే యద్యపిన
వాక్యభేదః ॥ తథాపి మత్వర్థలక్షణాస్యాదేవేతివాచ్యమ్ ॥ తస్యాః
స్వీక్రియమాణత్వాత్ ॥ లక్షణాతో వాక్యభేదస్యజఘన్యత్వాత్ ।లక్షణా
హిపదదోషః । వాక్యభేదస్తువాక్యదోషః। పదవాక్యయోర్మధ్యే పదఏ
వ దోషకల్పనాయాఉచితత్వాత్ ॥ గుణాత్వన్యాయ్యకల్పనేతి న్యా
యాత్ ॥ అతఏవ జాతపుత్రః కృష్ణకేశోగ్నినాదధీతేత్యత్ర ఆధానా
నువాదేన జాతపుత్రత్వకృష్ణకేశత్వవిధానే వాక్యభేదాత్పదద్వయేనా
వస్థావిశేషోలక్ష్యతఇత్యుక్తమ్ ॥ తస్మాద్వాక్యభేదప్రసక్తౌ లక్షణైవ
స్వీకార్యా । తస్మాత్సోమేనయజేతేత్యయమేవోత్పత్తివిధిః ॥ నజ్యో
తిష్టోమేనేత్యయం । గౌరవలక్షణవాక్యభేదాపత్తేః । కించ సోమేన
యజేతేత్యత్ర యాగవిధానే శ్రుత్యర్థవిధానంస్యాద్గుణవిధానేతువా
క్యార్థవిధానంస్యాత్ । తచ్చ శ్రుత్యర్థవిధానేసంభవత్యయుక్తం।
యదాహుః ॥ వాక్యార్థవిధిరన్యాయ్యః శ్రుత్యర్థవిధిసంభవఇతి ।
వాక్యార్థః పదాంతరార్థఇత్యర్థః। జ్యోతిష్టోమేనేత్యత్రాపి ఫ
లోద్దేశేన యాగస్యైవవిధానాన్నవాక్యార్థవిధానంసంభవతి ॥ త
దుత్పత్తివిధిత్వవాదినాపి తదంగీకారాచ్చ॥ తస్మాజ్జ్యోతిష్టోమేనేత్య
యమధికారవిధిరేవ ॥ అపిచ కర్మస్వరూపవిధిస్తత్ర స్వీకార్యః॥ య
త్ర కర్మణోరూపముపలభ్యతే । యాగస్యచ ద్వేరూపే ద్రవ్యం దే

వతాచేతి సోమేనయజేతేత్యత్ర యద్యపి దేవతానోపలభ్యతే సోమయాగస్యావ్యక్తత్వాత్ ॥ అవ్యక్తత్వంచ స్వార్థచోదితదేవతారాహిత్యం । నతు దేవతారాహిత్యమాత్రం ఐంద్రవాయవంగృహ్ణాతీత్యాదివాక్యవిహితగ్రహదేవతానాం సత్త్వాత్ ॥ గ్రహణార్థాభిరపి దేవతాభిః ప్రసంగాత్ యాగోపకారస్య క్రియమాణత్వాత్ ॥ తథాపి ద్రవ్యముపలభ్యతఏవ తేనాపి యాగస్వరూపంజ్ఞాతుం శక్యమేవ। జ్యోతిష్టోమేనేత్యత్రచ నద్రవ్యం దేవతావాశ్రూయతే। అతస్తస్యోత్పత్తివిధిత్వే యాగవిశేషజ్ఞానం యాగసామాన్యస్యావిధేయత్వాత్ । విశేషస్యైవ విధేయత్వాదిత్యాదిక్లేశోనస్యాత్ ॥ అతోనాయంకర్మోత్పత్తివిధిః ॥ నన్వేవమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యయమపి హోమోత్పత్తివిధిర్నస్యాత్ । రూపాశ్రవణాత్ ॥తచ్ఛ్రవణాచ్చ దధ్నాజుహోతీత్యయమేవోత్పత్తివిధిస్స్యాత్ । తథాచ ఆఘారాగ్నిహోత్రాధికరణవిరోధః । తత్రహి అగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యస్య ఉత్పత్తివిధిత్వం దధ్నాజుహోతీత్యస్య గుణవిధిత్వముక్తమితి చేత్సత్యం అగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యత్ర యద్యపి రూపం నోపలభ్యతే । అగ్నిహోత్రపదస్య తత్ప్రఖ్యన్యాయేన నామధేయత్వాత్ తదేతదగ్రేవక్ష్యామః । తథాపితస్యోత్పత్తివిధిత్వంస్వీక్రియతే ॥ అన్యథానర్థక్యాపత్తేః । దధ్నా జుహోతీత్యస్య నానర్థక్యం గుణవిధిత్వాత్ । అతోఽగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యయం కర్మోత్పత్తివిధిరితియుక్తమ్ । జ్యోతిష్టోమేనేత్యస్యచ నానర్థక్యం । అధికారవిధిత్వోపపత్తేః అతస్సంభవతి రూపవతి వాక్యే కర్మవిధానే తద్రహితే కిమర్థం తత్స్వీకార్యం ॥ కించ దధ్నా జుహోతీత్యస్య కర్మోత్పత్తివిధిత్వే పయసాజుహోతీత్యనేనైతత్కర్మానువాదేన పయోరూపగుణోవిధాతుంనశక్యతే । ఉత్పత్తిశిష్టదధ్యవరోధాత్ ॥ ఉత్పత్తిశిష్టగుణావరుద్ధేహి సగుణాంతరంవిధీయతే ఆకాంక్షాయా ఉత్పత్తిశిష్టేనైవనివృత్తత్వాత్ ॥ అతస్సేనాపిశిష్టం కర్మాంతరం విధే

యమ్ ॥ తథాచానేకాదృష్టకల్పనాగౌరవం॥ అగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యా
స్యతూత్పత్తివిధిత్వే ఏతద్వాక్యవిహితకర్మణః ద్రవ్యాకాంక్షాయాం
యుగపదేవ ఖలేకపోతన్యాయేన దధ్నా జుహోతి పయసా జుహోతీత్యా
దివాక్యైర్గుణా విధీయంత ఇతి నానేకాదృష్టకల్పనాగౌరవం । అత్రా
గ్నిహోత్రం జుహోతీత్యయముత్పత్తివిధిః ॥ పయసా జుహోతీత్యాదయ
స్తు గుణవిధయ ఇత్యుక్తమ్ ॥ సోమేన యజేతేత్యత్ర రూపవతి వాక్యే
కర్మోత్పత్తివిధానే స్వీక్రియమాణే న కించిద్దూషణం పక్షద్వయేప్యేక
స్యాదృష్టస్య తుల్యత్వాత్ ।తస్మాద్యుక్తం సోమేన యజేతేత్యయమేవోత్ప
త్తివిధిరితి ॥ అలమనయా విధినిరూపణానుగతప్రసంగచింతయా ॥ ప్ర
కృతమనుసరామః ॥ తత్సిద్ధం విధిః ప్రయోజనవంతమప్రాప్తార్థం విధ
త్త ఇతి ॥ స చ విధిశ్చతుర్విధః॥ ఉత్పత్తివిధిర్వినియోగవిధిరధికారవిధిః
ప్రయోగవిధిశ్చేతి ॥ తత్ర ॥ కర్మస్వరూపమాత్రబోధ
కో విధిరుత్పత్తివిధిః ॥ యథా అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి ఉత్పత్తివిధౌ
చ కర్మణః కరణత్వేనైవాన్వయః ॥ హోమేనేష్టం భావయేదితి ॥ న తు
హోమం కుర్యాదితి సాధ్యత్వేన । తథా సతి సాధ్యస్య సాధ్యాంతరాన్వ
యాయోగేనాధికారవాక్యవదర్థఫలసంబంధో న స్యాత్ । కరణత్వేన
త్వన్వయే హోమేనేష్టం భావయేత్ కిం తదిష్టమిత్యాకాంక్షాయాం ఫల
విశేషసంబంధో ఘటతే న చోత్పత్తివిధావిష్టవాచకపదాభావేన కర్మ
ణా ఇష్టం భావయేదితి కథం వాక్యార్థ ఇతి వాచ్యం । విధిశ్రుతేరేవేష్ట
బోధకత్వాత్ సా హి పురుషార్థే పురుషం ప్రవర్తయంతీ కర్మణః
ఫలసంబంధమాత్రం బోధయతి ॥ తస్మాద్యుక్తముత్పత్తివిధౌ కర్మ కరణ
త్వేనాన్వేతీతి ॥ అత ఏవోద్భిదా యజేతేత్యాదౌ తృతీయాంత ఉద్భిచ్ఛ
బ్ద ఉపపద్యతే । ఉద్భిదా యాగేన భావయేదిత్యన్వయోపపత్తేః॥ యేషా
మపీష్టసాధనత్వం లిఙర్థః తేషామపి తృతీయాంతానాం కర్మనామ
ధేయానామన్వయోనుపపన్న ఏవ ॥ స హి సంభవతి యాగ ఇష్టసాధనమ్

ఉద్భిదేతి తృతీయోపాత్తస్య కారకస్య లింగసంఖ్యాన్వయాయోగ్యస్య క్రియయైవాన్వయాత్ ॥ నను తత్రాప్యగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదిషు కర్మోత్పత్తివిధిషు ద్వితీయాంతానాం కర్మనామధేయానామన్వయోనుపపన్నః ॥ నహ్యసంభవతిహోమేన భావయేదగ్నిహోత్రమితి॥సత్యం॥ క్రియమాణా తావద్ద్వితీయా అర్థాక్షిప్తసాధ్యత్వానువాదికా। హోమస్యహి కరణత్వేనాన్వయాత్ । అసాధితస్య కరణత్వానుపపత్తేః ॥ తస్యాశ్చానన్వయోపస్థితౌ సా సక్త్వా జుహోతీతివత్తృతీయార్థం లక్షయతి ॥ అతఏవాగ్నిహోత్రేణహోమేనేష్టంభావయేదిత్యుక్తం పార్థసారథిమిశ్రైః ॥ అతశ్చద్వితీయాంతానాం కర్మనామధేయానామన్వయోనానుపపన్నః ॥ తత్సిద్ధముత్పత్తివిధౌ కర్మకరణశ్చైనాన్వేతీతి॥****

అంగప్రధానసంబంధబోధకో విధిర్వినియోగవిధిః॥యథాదధ్నా జుహోతీతిసహితృతీయాప్రతిపన్నాంగభావస్యదధ్నో హోమసంబంధం విధత్తే । దధ్నా హోమంభావయేదితి ॥ ఏతస్య విధేస్సహకారిభూతానిషట్ప్రమాణాని శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యారూపాణి ఏతత్సహకృతేన విధినాంగత్వం పరోద్దేశప్రవృత్తకృతివ్యాప్యత్వరూపం పారార్థ్యాపరపర్యాయం జ్ఞాప్యతే—॥తత్రనిరపేక్షోరవఃశ్రుతిః ॥ సాచత్రివిధా ॥ విధాత్రీ అభిధాత్రీ వినియోక్త్రీచేతి॥తత్ర విధాత్రీ లిఙ్ఙాద్యాత్మికా అభిధాత్రీ వ్రీహ్యాదిశ్రుతిః॥యస్యచశబ్దస్యశ్రవణాదేవ సంబంధఃప్రతీయతే సా వినియోక్త్రీ ॥ సాచత్రివిధా ॥ విభక్తిరూపాసమానాభిధానరూపా ఏకపదరూపాచేతి ॥ తత్ర విభక్తిశ్రుత్యాంగత్వం యథా వ్రీహిభిర్యజేతేతి తృతీయాశ్రుత్యా వ్రీహీణాం యాగాంగత్వం ॥ నచోత్పత్తిశిష్టపురోడాశావరుద్ధే యాగే కథం వ్రీహీణామంగత్వమితివాచ్యం ॥ పురోడాశప్రకృతితయోపపత్తేః ॥ పశోరివ హృదయాదిరూపహవిః ప్రకృతితయా యాగాంగత్వం ॥నచ సాక్షాత్పశోరేవాంగత్వం కింనస్యాదితివాచ్యం ॥ తస్య విశసనాదవద్ధి

యమానత్వాచ్చ హృదయాదీనాం॥ అవదీయమానం హి హవిః। యథా పు
రోడాశాది మధ్యాత్పూర్వార్ధాచ్చావద్యతీతి వచనాత్ హృదయాదీ
ని చావదీయమానాని న పశుః ॥ హృదయస్యాగ్రేఽవద్యతీతి వచనాత్ అ
తో హృదయాదీన్యేవ హవీంషి పశుస్తు ప్రకృతిద్రవ్యం తన్నిష్పత్తేః యా
గస్తు సాక్షాత్పశునైవాంగం తస్య జీవత ఏవ పర్యగ్నికృతం పాత్నీవత
ముత్సృజతీతి ఉత్సర్గవిధానాత్ యత్ర తు విశసనం తత్ర పశుః ప్ర
కృతిద్రవ్యమితి సిద్ధమ్ ॥ ఏవం వ్రీహయోఽపి ప్రకృతిద్రవ్యతయా యా
గాంగం తృతీయాశ్రుత్యేతి ॥ ఆరుణ్యస్యాపి క్రియాంగత్వం తృతీయా
శ్రుత్యా ॥ న చామూర్తస్య కథం క్రియాంగత్వమితి వాచ్యమ్ ॥ ఏక
హాయనీరూపద్రవ్యపరిచ్ఛేదద్వారా తదుపపత్తేః ॥ వ్రీహీన్ ప్రోక్ష
తీతి ప్రోక్షణస్య వ్రీహ్యంగత్వం ద్వితీయాశ్రుత్యా । తచ్చ ప్రోక్షణం
న హి స్వరూపార్థం స్వరూపే ఆనర్థక్యాత్ వ్రీహిస్వరూపస్య
ప్రోక్షణం వినానుపపత్త్యభావాత్ కింత్వపూర్వసాధనత్వప్రయుక్తం ।
యది వ్రీహిషు ప్రోక్షణం క్రియతే తదా తైర్యాగేఽనుష్ఠితే అపూర్వం భ
వతి నాన్యథేతి ॥ అతః ప్రకరణసహకృతయా ద్వితీయాశ్రుత్యా తండు
లనిష్పత్తిప్రణాల్యా యదపూర్వసాధనం తదంగత్వం ప్రోక్షణస్యోచ్య
త ఇతి ॥ ఏవం సర్వేష్వప్యంగేష్వపూర్వప్రయుక్తత్వం వేదితవ్యం ॥
ఏవం ఇమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్త ఇత్యత్రాపి
ద్వితీయాశ్రుత్యా మంత్రస్యాశ్వాభిధాన్యంగత్వమ్ ॥ యత్తు వాక్యాద
యం వినియోగ ఇతి తన్న । తథా సతి వాక్యాల్లింగస్య బలీయస్త్వేన
యావద్వాక్యాదశ్వాభిధాన్యంగత్వం భవతి తావల్లింగాద్రశనామా
త్రాంగత్వమేవ స్యాత్ ॥ స్యోనం తే సదనం కరోమీత్యస్యేవ సదనాంగ
త్వం । శ్రుతవినియోగపక్షే తు యావల్లింగాద్రశనాంగత్వం భవతి తా
వచ్ఛ్రుత్యా ఐంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠత ఇత్యత్ర తృతీయాశ్రు
త్యా ఐంద్ర్యా ఋచో గార్హపత్యోపస్థానాంగత్వవత్ అశ్వాభిధా

న్యాంవినియోగః క్రియతఇతియత్తం మంత్రస్యాభిధానాంగత్వంతస్మా
చ్ఛ్రుతఏవాయంవినియోగః॥యదాహవనీయేజుహోతీత్యాహవనీయ
స్య హోమాంగత్వంస ప్తమీశ్రుత్యా ఏవమన్యాపి విభక్తిశ్రుత్యావిని
యోగోజ్ఞేయః॥పశునాయజేతేత్యత్రైకత్వపుంస్త్వయోస్సమానాభిధా
నశ్రుత్యా కారకాంగత్వంయజతేత్యాఖ్యాతాభిహితసంఖ్యాయా భావ
నాంగత్వం సమానాభిధానశ్రుతేరేక పదశ్రుత్యాచ యాగాంగత్వం ॥
నచామూర్తాయాస్తస్యాః కథం యాగాంగత్వమితివాచ్యం ॥ కర్తృ
పరిచ్ఛేదద్వారా తదుపపత్తేః । కర్తాచాక్షేపలభ్యః ॥ ఆఖ్యాతేన
హి భావనోచ్యతే సాధకకర్తారమంతరానుపపన్నాతమాక్షిపతి ॥నను
క్రిమిత్యేవంవర్ణ్యతే ఆక్షేపలభ్యః కర్తేతి ఆఖ్యాతవాచ్య ఏవ కిం న
స్యాత్ । ఆఖ్యాతశ్రవణే భావనాయాఇవ కర్తురపి ప్రతిపత్తేః ॥ నచ
భావనయైవాక్షేపసంభవే కిమితి తద్వాచకత్వంకల్పనీయమితి సాంప్ర
తం । తథాసతి ఆఖ్యాతవాచ్యకర్త్రైవ భావనాక్షేపసంభవే తద్వా
చకత్వమపినస్యాత్ । కించభావనాయానకేవలంకర్త్రైవసంబంధః కా
రకాంతరేణాపిసంబంధాత్ । అతస్సానర్థుడితికర్తారమేవాక్షిపేత్॥
విశేషాభావాత్॥కర్తుర్భావనయైవసంబన్ధోనకారకాంతరేణ । గుణా
నాంచ పరార్థత్వాదసంబంధస్సమత్వాత్స్యాదితిన్యాయాత్ । అత
స్తం ఝడితి తమాక్షిపేదితి స ఏవచాఖ్యాతవాచ్యః భావనాత్వాక్షేపల
భ్యైవ కిం న స్యాత్ । కించైవం తృతీయాదివిభక్తీనామపి కరణాదివాచి
త్వం న స్యాత్ తేషామపి కర్తృవదాక్షేపలాభసంభవాత్ ॥ కించయ
దికర్తా నవాచ్యస్స్యాత్ కథమేకత్వం తేనాన్వియాత్ । నహి శా
బ్దమశాబ్దేనాన్వేతీతి యుక్తమ్ ॥ అన్యథాఊహాదిలోపప్రసంగః ॥ కిం
చ దేవదత్తఃపచతీతిసామానాధికరణ్యం నస్యాత్ నహి కేవలంభావనా
వాచకస్యాఖ్యాతస్య దేవదత్తపదేన సామానాధికరణ్యముపపద్యతే ॥
ఏకార్థనిష్ఠత్వాభావాత్ కర్తృవాచకత్వేతూపపద్యతఏవ । లకారత్వా

తీతి వ్యాకరణస్మృతివిరోధస్తు కర్తురనభిధేయత్వే స్పష్టఏవ । కించక
ర్తురనభిధేయత్వే దేవదత్తేన పచతీతిప్రయోగస్స్యాత్ । తృతీయాహి
కర్తృకరణయోరనభిహితయోర్విహితా । ఆఖ్యాతేనచ కర్తా నాభి
హితఇతి కర్తృవాచినస్స్యాదేవ తృతీయా । కర్తురభిధానేతు అభిహి
తత్వాదేవ తృతీయా న ప్రాప్నోతి । తస్యాః అనభిహితాధికారస్థత్వాత్ దే
వదత్తః పచతీతి ప్రథమాతు ప్రాప్నోత్యేవ ప్రథమాయా అభిహితకార
కవిభక్తిత్వాత్ ప్రాతిపదికార్థమాత్రవాచిత్వాద్వా ॥ నచ ప్రాతిపది
కేనైవార్థస్యోక్తత్వాత్ప్రథమా వైయర్థ్యం । లింగసంఖ్యాప్రతిప
త్త్యర్థం తస్యా ఆవశ్యకత్వాత్ కేవలప్రాతిపదికప్రయోగస్యాసాధు
త్వాచ్చ ॥ తతశ్చ యదికర్తా నవాచ్యస్స్యాత్ దేవదత్తేన పచతీతి ప్ర
యోగస్స్యాత్ తస్మాదాఖ్యాతవాచ్యః కర్తేతిసిద్ధమితి పూర్వపక్షసం
క్షేపః । అత్రాహుః ॥ సఏవహిశబ్దస్యార్థః యః ప్రకారాంతరేణ న
లభ్యతే । అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థఇతి న్యాయాత్ । అతఏవ నగంగాపద
స్య తీరమర్థః లక్షణయైవ ప్రతిపత్తిసంభవాత్ అతఏవచ నవాక్యా
ర్థేశక్తిః । ఏవంచ ఆఖ్యాతవాచ్యభావనాకర్తారమంతరానుపప
న్నా తమాక్షిపతీతి ఆక్షేపాదేవకర్తుః ప్రతిపత్తిసంభవే కిమితితద్వా
చకత్వమాఖ్యాతస్య కల్పనీయం । నచవినిగమనావిరహః । కృతిమాన్
హి కర్తా ఏవంచ కృతేరేవభావనాపరపర్యాయతయా ఆకృత్యధిక
రణన్యాయేన ఆఖ్యాతవాచ్యత్వసంభవే నతద్వతః కర్తుర్వాచ్యత్వంక
ల్పనీయం గౌరవప్రసంగాత్ । నచ భావనా కారకాంతరేణాపి సంబ
ద్ధా తదుజ్ఝిత్వా నఝటితి కర్తారమాక్షిపతీతివాచ్యం ॥ సాహి య
థానియమేనకర్త్రా సంబద్ధా నతథాకరణాదికారకాంతరేణ తిష్ఠతీ
త్యాదిషు తయా తదనాక్షేపాత్ । అతస్సాప్రథమంకర్తారమేవాక్షి
పతి నకారకాంతరమ్ ॥ అతఏవాఖ్యాతాభిహితాసంఖ్యా నకారకాంత
రేణ సంబధ్యతే । తస్య ప్రథమమనుపస్థితేః । అతఏవ తృతీయాదివి

భక్తీనాం కరణాదివాచిత్వం భావనాయాస్తైస్సహ నియతసంబంధాభా
వే నతయా తేషాం నియమేనానాక్షేపణాత్ అఖ్యాతశ్రవణాత్ప్రాగ
పి తృతీయాదివిభక్తిశ్రవణే కరణాదిప్రతీతేర్జాయమానత్వాచ్చ । న
చ శాబ్దీసంఖ్యా కథమశాబ్దేనకర్త్రాన్వేతీతి వాచ్యమ్॥ కర్తుర్లక్ష
ణాంగీకారాత్ ॥ యథాచలక్షితంతీరం శాబ్దేన ఘోషేణాన్వేతి ఏవం
లక్షితః కర్తా ఏకత్వేనాన్వేష్యతి॥అతఏవచ దేవదత్తఃపచతీతిసామా
నాధికరణ్యముపపద్యతే । కర్తుర్లక్షణాంగీకారాత్ । నచ ముఖ్యే
సంభవతి కిమితి లాక్షణికత్వం స్వీకార్యమితి వాచ్యం । అనన్యలభ్యశ
బ్దార్థత్వస్యస్థాపితత్వాత్॥అన్యథా సింహోదేవదత్తఇత్యపి సామా
నాధికరణ్యంముఖ్యంస్యాత్ । కించాఖ్యాతవాచ్యః కర్తేతివాదినోపి
మతే దేవదత్తఃపచతీతిసామానాధికరణ్యంనముఖ్యం తన్మతే అఖ్యాతే
నతృతీయావన్నిష్కృష్టశక్తిమద్రూపకర్తృకారకాభిధానాత్ శక్తి
మద్ద్రవ్యస్యాకృత్యధికరణన్యాయేనానభిధానాత్ దేవదత్తశబ్దేనచద్ర
వ్యమాత్రాభిధానాత్ అతశ్చ భిన్నార్థనిష్ఠత్వాత్తన్మతేపి నముఖ్యం
సామానాధికరణ్యం । కింతు లాక్షణికమేవేతి నకశ్చిద్విశేషః ॥ నచ
లఃకర్తరీతివ్యాకరణస్మృతిబలాదాఖ్యాతవాచ్యఃకర్తేతివాచ్యం॥నహి
వాచ్యవాచకభావో వ్యాకరణస్మృత్యధీనః తస్యన్యాయసహితాన్వయ
వ్యతిరేకగమ్యత్వాత్ ।భవతువాస్మృతిగమ్యః ॥ తథాపి నేయంస్మృ
తిః కర్తురాఖ్యాతవాచ్యత్వేప్రమాణం కింతు కర్తురేకత్వే ఏకవచ
నాత్మకో లకారః ద్విత్వే ద్వివచనాత్మకః బహుత్వే బహువచనాత్మక
ఇత్యస్మిన్నర్థేప్రమాణం । ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే బహుషు
బహువచనమిత్యనేనాస్యాస్స్మృతేరేకవాక్యత్వాత్ ॥ యత్తూక్తంకర్తు
రనభిధానే దేవదత్తేనపచతీతి తృతీయాప్రసంగఇతి।తన్న।తృతీయాహి
కర్తుః ప్రతీత్యర్థం తద్గతసంఖ్యాప్రతిపత్త్యర్థంవా తత్రకర్తాతు
భావనాక్షేపాదేవలభ్యతఇతి నతత్ర తృతీయాపేక్షా తత్సంఖ్యాత్వ

ఖ్యాతేనైవ ప్రతీయత ఇతి నతత్రశ్రుత్యపేక్షా ॥ యదాహుః ॥ సంఖ్యాయాం కారకేఽప్యర్థః విభక్త్యాహి ప్రవర్త్యతే । ఉభయం చాత్ర తత్సిద్ధం భావనాతో విభక్తిత ఇతి ॥ యత్రతు నాఖ్యాతేన తద్గతా సంఖ్యోచ్యతే తత్రభవత్యేవ తృతీయా యథా దేవదత్తేన పచ్యతే ఓదన ఇతి తస్మాన్న కర్తురనభిధానే కించిద్దూషణమిత్యలమతివిస్తరేణ॥ ప్రకృతమనుసరామః ॥ తత్సిద్ధస్త్రివిధః శ్రౌతో వినియోగః । సేయం శ్రుతిః లింగాదిభ్యః ప్రబలప్రమాణమ్ ॥ లింగాదిషు హి న ప్రత్యక్షో వినియోజకశ్శబ్దోఽస్తి కింతు కల్ప్యః ॥ యావచ్చ తైర్వినియోజకశబ్దః కల్ప్యతే తావత్ప్రత్యక్షయా శ్రుత్యా వినియోగస్య కృతత్వాత్తేషాం కల్పకత్వశక్తిర్విహన్యత ఇతి శ్రుతేః ప్రాబల్యం॥ అత ఏవైంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠత ఇత్యత్ర యావల్లింగాదైంద్ర్యాః ఇంద్రోపస్థానాంగత్వం కల్ప్యతే తావత్ప్రత్యక్షయా శ్రుత్యా గార్హపత్యోపస్థానాంగత్వం క్రియత ఇతి ఐంద్రీ గార్హపత్యోపస్థానాంగం॥—॥ సామర్థ్యం లింగమ్॥ యదాహుః ॥ సామర్థ్యం సర్వభావానాం లింగమిత్యభిధీయత ఇతి॥ తేనాంగత్వం యథా బర్హిర్దేవసదనం దామీత్యస్య లవనాంగత్వం॥ స హి లవనం ప్రకాశయితుం సమర్థః ॥ తచ్చ లింగం ద్వివిధమ్ ॥ సామాన్యసంబంధబోధకప్రమాణాంతరాపేక్షం తదనపేక్షంచ ॥ తత్ర యదంతరేణ యన్న సంభవత్యేవ తస్య తదంగత్వం తదనపేక్షం కేవలలింగాదేవ యథా అర్థజ్ఞానస్య కర్మానుష్ఠానాంగత్వం ॥ నహ్యర్థజ్ఞానమంతరేణానుష్ఠానం సంభవతి ॥ యదంతరేణ యత్సంభవతి తస్య తదంగత్వం తదపేక్షం యథోక్తస్య మంత్రస్య లవనాంగత్వం॥ లవనం హి మంత్రం వినాపి ఉపాయాంతరేణ స్మృత్వా కర్తుం శక్యం అతో న మంత్రః లవనస్వరూపార్థస్సంభవతి ॥ కింత్వపూర్వసాధనీభూతలవనప్రకాశనార్థః॥ తత్త్వంచ న సామర్థ్యమాత్రాదవగమ్యతే॥ లవనప్రకాశనమాత్రే సామర్థ్యాత్ ॥ అతోఽన్యత్ ప్రకరణాదిసామాన్యసంబంధబోధ

కం స్వీకార్యం॥ దర్శపూర్ణమాసప్రకరణేహి మంత్రస్యపాఠాదేవమే
వగమ్యతే ॥ అనేనమంత్రేణ దర్శపూర్ణమాసాపూర్వసంబంధి కించి
త్ప్రకాశ్యతఇతి అన్యథా ప్రకరణపాఠవైయర్థ్యప్రసంగాత్ ॥ కింత
దపూర్వసంబంధిప్రకాశ్యమిత్యపేక్షాయాం సామర్థ్యాద్బర్హిర్లవ
నమవగమ్యతే ॥ తద్ధి బర్హిస్సంస్కారద్వారా అపూర్వసంబంధీతి
మంత్రస్య సామర్థ్యాత్తదర్థత్వేసతి నానర్థక్యంప్రసజ్యతే॥తస్మా
ద్బర్హిర్దేవసదనందామీత్యస్య ప్రకరణాద్దర్శపూర్ణమాససంబంధి
తయావగతస్య సామర్థ్యాల్లవనాంగత్వమితిసిద్ధమ్ । పూషానుమం
త్రణమంత్రాణాంతు యాగానుమంత్రణసమాఖ్యయా యాగసామా
న్యసంబంధోఽవగతే సామర్థ్యాత్పూషయాగసంబంధో వగమ్యతే॥ న
ను తేషాం యావత్సమాఖ్యయా పూషయాగేన సామాన్యసంబంధో
వగమ్యతే తావత్ ప్రకరణాద్దర్శపూర్ణమాసాభ్యామేవ సామాన్యసం
బంధోవగతః । సమాఖ్యాతస్తస్య బలీయస్త్వాత్ । అతఏవ పౌరో
డాశికమితి సమాఖ్యాతేబ్రాహ్మణే ఆమ్నాతానామపి ప్రయాజాదీ
నాం ప్రకరణాత్సాంనాయ్యోపాంశుయాజాంగత్వమపీత్యుక్తమ్ । కి
ఞ్చ యాగానుమంత్రణసమాఖ్యయాపి నపూషయాగేన సామాన్యస
మ్బంధోవగమ్యతే । కింతు యాగమాత్రేణ। ప్రకరణేనతు దర్శపూర్ణ
మాసాభ్యామేవ విశేషేణసంబంధోవగమ్యతే ॥ అతఃప్రకరణాజ్ఝటితి
తత్సంబంధస్యైవావగతత్వాత్తదర్థత్వమేవ తేషాంయుక్తం॥ పూషే
తిశబ్దస్య పుష్ణాతీతివ్యుత్పత్త్యా కథంచిదగ్న్యాద్యభిధాయకత్వాత్ ॥
మైవమ్ ॥ పూషానుమంత్రణమంత్రేహి శ్రూయమాణఏవమవగమ్య
తే పూషాభిధానసమర్థత్వాదయం మంత్రః తత్ప్రకాశనార్థఇతి
లవనమంత్రఇవ లవనప్రకాశనార్థః నతత్ర ప్రకరణాద్యపేక్షా యే
న తేషాముపజీవ్యత్వేన ప్రాబల్యంస్యాత్ ॥ ప్రకరణాత్తు దర్శపూర్ణ
మాసార్థత్వే తస్య వాక్యలింగశ్రుతికల్పనేన వినియోజకత్వాల్లింగ

స్యోపజీవ్యత్వేన ప్రాబల్యం ॥ అతో లింగాత్పూషప్రకాశనార్థత్వేవ
గతే తస్మాత్ప్రకాశనమనర్థకమిత్యపూర్వప్రకాశనార్థత్వం వక్త
వ్యమ్ ॥ కింతదపూర్వమిత్యపేక్షాయాం యాగానుమంత్రణసమాఖ్యా
నుగృహీతాల్లింగాత్పూషయాగాపూర్వసంబంధిదేవతాప్రకాశనార్థా
యమిత్యవగమ్యతే ॥ అతో యద్యపి సమాఖ్యాతః ప్రకరణంబలీయః ॥
తథాపి తస్య లింగేన బాధితత్వాత్సమాఖ్యాయా దుర్బలాయా అపి ప్ర
బలలింగాశ్రితత్వేన ప్రాబల్యాత్తత్రైవ సామాన్యసంబంధే ప్రమాణం దు
ర్బలాయా అపి ప్రబలాశ్రితత్వేన ప్రాబల్యాత్ ॥ అత ఏవ శ్రుత్యపేక్షయా
దుర్బలాయా అపి స్మృతేరాచమనరూపప్రబలపదార్థాశ్రితత్వేన ప్రా
బల్యాత్పదార్థధర్మభూతశ్రౌతక్రమత్యాగేన వేదకరణానంతరే
క్షుతే ఆచమనమేవ కార్యమిత్యుక్తం ॥ యదాహుః ॥ అత్యంతబల
వంతోపి పౌరజానపదా జనాః । దుర్బలైరపి బాధ్యంతే పురుషైః పార్థి
వాశ్రితైరితి ॥ యత్తు పూషేతి శబ్దః కథంచిదిదగ్న్యాద్యభిధాయీతి ॥ త
న్న ॥ తస్య దంతకోపేత్యాదివాక్యశేషేణ వైదికప్రసిద్ధ్యా చార్థవిశేషే
రూఢత్వాత్ రూఢేశ్చావయవార్థాలోచనసవ్యపేక్షాద్యోగాద్బలీ
యస్త్వాత్ ॥ అత ఏవ వర్షాసు రథకారోగ్నీనాదధీతేత్యత్ర రథకా
రశబ్దేన సౌధన్వనాపరపర్యాయో వర్ణవిశేష ఉచ్యతే రూఢేః ప్రాబ
ల్యాత్ న తు రథం కరోతీతి వ్యుత్పత్త్యా ద్విజాతయః యోగస్య దౌర్బ
ల్యాదిత్యుక్తం షష్ఠే ॥ తస్మాద్యుక్తముక్తం సమాఖ్యయా సామాన్య
సంబంధేవగతే సామర్థ్యాత్పూషయాగసంబంధః పూషానుమంత్ర
ణమంత్రాణామితి ॥ యదాహుః ॥ యాగానుమంత్రణవతీసమాఖ్యా
క్రతుయోజికా । తస్యాశ్చ శ్రుత్యనురోధేన ప్రాప్తిస్తద్దేవతే క్రతా ఇతి ॥
తత్సిద్ధం ప్రమాణాంతరసిద్ధసామాన్యసంబంధస్య పదార్థస్య వినియో
జకం లింగమితి ॥ తత్ర మంత్రవినియోజకం లింగం ముఖ్య ఏవార్థే వినియో
జకం న గౌణే । ముఖ్యార్థస్య ప్రథమముపస్థితత్వేన తత్రైవ వినియో

ఽవబుద్ధా పర్యవసన్నాయాం పునర్గౌణార్థే వినియోగకల్పనాయాం గౌరవప్రసంగాత్ ॥ అతఏవ బర్హిర్దేవసదనందామీతి మంత్రస్య ముఖ్యార్థత్వాత్కుశలవనాంగం తేషాంముఖ్యత్వాత్ ॥ నతూలపరాజీలవనాంగమిత్యుక్తం తదిదం లింగంవాక్యాదిభ్యో బలవత్ తేషాంహినసాక్షాద్వినియోజకత్వం కింతు శ్రుతింకల్పయిత్వా॥నచాసమర్థం శ్రుతిం కల్పయిత్వా వినియోగకల్పనాసంభవతీతి సామర్థ్యస్యాపి కల్ప్యత్వేన ఉపజీవ్యత్వాత్ ॥ అతస్తైర్యావత్సామర్థ్యంకల్పయిత్వా శ్రుతిఃకల్ప్యతే తావదేవ క్లృప్తేనసామర్థ్యేన శ్రుతింకల్పయిత్వా వినియోగః క్రియతఇతి తస్యప్రాబల్యం ॥ అతఏవస్యోనంతేసదనంకరోమి ఘృతస్య ధారయాసుశేవం కల్పయామీత్యస్య సదనాంగత్వంలింగాత్ నతువాక్యాత్పురోడాశప్రతిష్ఠాపనాంగత్వం తస్యదౌర్బల్యాదితి ॥*****

సమభివ్యాహారో వాక్యం॥సమభివ్యాహారో నామసాధ్యత్వాదివాచకద్వితీయాద్యభావేపి శేషశేషిణోస్సహోచ్చారణం । యథాయస్యపర్ణమయీజుహూర్భవతీతితత్రహినద్వితీయాదివిభక్తిశ్శ్రూయతే ॥ కేవలంపర్ణతాజుహ్వోస్సమభివ్యాహారమాత్రం॥తస్మాదేవచపర్ణతాయాజుహ్వంగత్వం ॥ నచానర్థక్యం జుహూశబ్దేనాపూర్వలక్షణాత్ ॥ తదయం వాక్యార్థః ॥ పర్ణతయావత్తహవిర్ధారణద్వారా యదపూర్వసాధనంతద్భావయేదితి ॥ ఏవంచ యదిపర్ణతయాజుహూఃక్రియేత తదైవ తత్సాధ్యమపూర్వంభవతి నాన్యథేతి గమ్యతఇతినపర్ణతావైయర్థ్యం అవత్తహవిర్ధారణద్వారేతిచావశ్యం వక్తవ్యమ్ । అన్యథా స్రువాదిష్వపి పర్ణతాపత్తేః । సాచేయం పర్ణతానారభ్యాధీతానసర్వత్రక్రతుషుగచ్ఛతి వికృతిషుచోదకేనాపి ప్రాప్తిసంభవేన ద్విరుక్తత్వాపత్తేః కింతు ప్రకృతిషు॥తదుక్తం ప్రకృతౌవాఽద్విరుక్తత్వాదితి ॥ అత్రవికృతిర్యతోఽంగానిగృహ్ణాతి సాప్రకృతిరితినప్రకృతిశబ్దేన వివక్షితం । గృహమేధీయే పర్ణతాయాఅప్రాప్తిప్రసంగాత్॥నహి గృహమేధీయాః

చనవికృతిరంగానిగృహ్ణాతిమానాభావాత్ కింతు చోదకాద్యత్రాంగా
ప్రాప్తిస్తత్కర్మ ప్రకృతిశబ్దేనవివక్షితమ్ । యథాదర్శపూర్ణమాసౌ । త
త్రహి నచోదకాదంగప్రాప్తిః । ప్రకరణపఠితైరేవాంగైః నైరాకాం
క్ష్యాద్గృహమేధీయాదిష్వపి నచోదకాదంగప్రాప్తిః । క్లృప్తోపకారై
రేవాజ్యభాగాదివిధిభిర్నైరాకాంక్ష్యాత్ అతో యత్ర చోదకప్రా
ప్తిః తత్రానారభ్యాధీతానాం సన్నివేశః । సాప్తదశ్యంత్వనారభ్యాధీ
తమపి నప్రకృతౌగచ్ఛతి ప్రకృతేః పాంచదశ్యావరోధాత్ ॥ కింతు
వికృతిముగచ్ఛతి తత్రాపి నసర్వాసుగచ్ఛతి । చోదకప్రాప్తపాంచ
దశ్యబాధప్రసంగాత్ కింతు ప్రత్యక్షశ్రుతసాప్తదశ్యాసుమిత్రవిందా
దిషుగచ్ఛతి । యదాహుః ॥ ఏవంచ ప్రకృతావేతత్పాంచదశ్యం ప్ర
తిష్ఠితమ్ । వికృతౌచ నయత్రాస్తిసాప్తదశ్యపునశ్శ్రుతిరితి ॥ నచ వా
క్యవైయర్థ్యమ్ ॥ అనారభ్యాధీతస్యైవసాప్తదశ్యస్య మిత్రవిందాది
ప్రకరణస్థేన వాక్యేనోపసంహారాత్ । ఉపసంహారోనామ సామాన్య
ప్రాప్తస్య విశేషేనియమనమ్ ॥ యదాహుః ॥ సామాన్యవిధిరస్పష్టః
సంహ్రియేతవిశేషతఇతి । తత్రానరభ్యాధీతవిధిస్సామాన్యవిధిః । మిత్ర
విందాదిప్రకరణస్థస్తు విశేషవిధిరిత్యాస్తాంతావత్ ॥ప్రకృతమనుసరా
మః ॥ తత్సిద్ధంవాక్యాదంగత్వం తదిదంవాక్యం ప్రకరణాద్బలీయః ప్ర
కరణంహి ససాక్షాద్వినియోజకం తద్ధిఆకాంక్షారూపం నచాకాంక్షా
స్వయంప్రమాణం కింతు సాకాంక్షంవాక్యందృష్ట్వా భవత్యేతాదృశీమ
తిః । నూనమిదంవాక్యం కేనచిద్వాక్యేనైకవాక్యభూతమితి॥తతశ్చా
కాంక్షారూపం ప్రకరణంవాక్యస్యవాక్యాంతరైకవాక్యత్వేప్రమాణం॥
ఏవంచ యావత్ప్రకరణంవాక్యంకల్పయిత్వా వినియోజకం భవతి తావ
ద్వాక్యం లింగశ్రుతీకల్పయిత్వా వినియోజకంభవతీతి ప్రకరణాద్వా
క్యం బలీయః । అతఏవ ఇంద్రాగ్నీ ఇదగ్ హవిరజుషేతాంఅవీవృధేతా
మహోజ్యాయోక్రాతామిత్యత్ర ఇంద్రాగ్నిపదస్య లింగాద్దర్శాంగ

త్వాసిద్ధే ఇదగ్ంహవిరిత్యాదేరపి తదేకవాక్యత్వాద్దర్శాంగత్వం ॥ నతు
ప్రకరణాద్దర్శపూర్ణమాసాంగత్వం ప్రకరణాద్వాక్యస్య బలీయస్త్వాది
తి ॥ —— ॥ ఉభయాకాంక్షాప్రకరణమ్ ॥ —— ॥ యథా ప్రయాజాది
షు సమిధో యజతీత్యత్ర ఇష్టవిశేషస్యానిర్దేశాత్సమిధ్యాగేన భావ
యేత్ కిమిత్యస్త్యుపకార్యాకాంక్షా॥ దర్శపూర్ణమాసవాక్యేపి ద
ర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గం భావయేత్కథమిత్యస్త్యుపకారకా
కాంక్షా అత ఉభయాకాంక్షయా ప్రయాజాదీనాం దర్శపూర్ణమా
సాంగత్వం సిద్ధ్యతి । నను యది ప్రయాజాదివాక్యే ఇష్టవిశేషానశ్రూ
యతే ॥ తర్హి విశ్వజిన్న్యాయేన స్వర్గః ఫలం కల్ప్యతాం ॥ విశ్వజి
దధికరణేహి విశ్వజితా యజేతేత్యత్ర ఫలస్యాశ్రవణాత్ఫలమంతరేణ వి
ధిశ్రుతేరనుపపత్తేరవశ్యం ఫలే కల్పయితవ్యే సర్వాభిలషితత్వేన స్వ
ర్గః ఫలమిత్యుక్తం । తదుక్తం ॥ సస్వర్గస్స్యాత్సర్వాన్ ప్రత్యవిశి
ష్టత్వాదితి ॥ రాత్రిసత్రన్యాయేనార్థవాదికం ఫలం కల్ప్యతామ్ । రా
త్రిసత్రాధికరణేహి ప్రతితిష్ఠంతి హ వై య ఏతా రాత్రీరుపయంతీత్యత్ర వి
ధ్యుద్దేశే ఫలాశ్రవణాత్ఫలమంతరేణ విధిశ్రుతేరనుపపత్తేరవశ్యం ఫలే క
ల్పయితవ్యే ఆర్థవాదికం ప్రతిష్ఠాఖ్యం ఫలమిత్యుక్తం ॥ విశ్వజిదధి
కరణన్యాయేనానుపస్థితస్వర్గకల్పనే తస్య ప్రకృతసంబంధకల్పనే గౌ
రవాత్ అర్థవాదోపస్థితస్యైవ ప్రకృతఫలత్వకల్పనే లాఘవాత్ । త
దుక్తం ॥ ఫలమాత్రేయో నిర్దేశాదశ్రుతౌ హ్యనుమానం స్యాదితి॥ తస్మాద్వి
శ్వజిన్న్యాయేన రాత్రిసత్రన్యాయేన వా స్వతంత్రఫలార్థత్వే సంభవతి
కిమితి దర్శపూర్ణమాసాంగత్వం స్వీక్రియత ఇతి చేన్నైవం । స్వతం
త్రఫలార్థత్వేన్యతరాకాంక్షయా సంబంధస్స్యాత్ ॥ నహ్యత్ర ఫలస్య
సాధనాకాంక్షాస్తి శ్రూయమాణం హి ఫలం సాధనమాకాంక్షతి ॥ నచా
త్ర తచ్ఛ్రూయతే ॥ ఏవంచ ఫలస్యాకాంక్షాభావాత్కేవలం కింభా
వయేదితి ప్రయాజాదీనాం భావ్యాకాంక్షైవ స్వతంత్రఫలార్థత్వం

స్యాత్ । దర్శపూర్ణమాసార్థత్వేతూభయాకాంక్షాప్రమాణం॥ ప్రయా
జాదీనాంభావ్యాకాంక్షాయామితరత్ర కథంభావాకాంక్షాయాస్సత్త్వా
త్ ॥ అన్యతరాకాంక్షాతశ్చోభయాకాంక్షాబలీయసీతిజక్ష్యతే । తత
శ్చ దర్శపూర్ణమాసార్థత్వమేవయుక్తం । నస్వతంత్రఫలార్థత్వమి
తి । తదుక్తమ్ । ద్రవ్యసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్ఫలశ్రుతిరర్థ
వాదస్స్యాదితి॥అత్ర ద్రవ్యే ఫలశ్రుతిః యస్యపర్ణమయీజుహూర్భవ
తి నపాపగ్గ్శ్లోకగ్గ్శృణోతీత్యేవమాద్యా । సంస్కారఫలశ్రుతిః య
థా యదక్తేచక్షురేవభ్రాతృవ్యస్య వృఙ్క్తే ఇత్యేవమాద్యా । కర్మ
ణి ఫలశ్రుతిః వర్మవాఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతేయత్ప్రయాజానూయాజాఇ
జ్యంతఇత్యేవమాద్యా ॥ కర్మపదంచారాదుపకారకకర్మపరం ద్రష్ట
వ్యమ్ ॥ సంస్కారకర్మణః పృథక్సంకీర్తనాదిత్యాస్తాంతావత్ ॥ తది
దంప్రకరణం క్రియాయాఏవ వినియోజకం । నద్రవ్యగుణయోః తయో
స్తుక్రియాయోగాద్వినియోజకంత్వితిచేచ్ఛృణు । యజేతస్వర్గకా
మ ఇత్యత్ర ఆఖ్యాతాంశే నాభిధీయతే అర్థభావనా భావయేదితి
సాచాంశత్రయమపేక్షతే । కింభావయేత్కేనభావయేత్కథంభావయే
దితి ॥ తత్రభావ్యాకాంక్షాయాంసప్తాద్యన్యాయేనస్వర్గోభావ్యత్వే
నాన్వేతి స్వర్గంభావయేదితి ॥ కరణాకాంక్షాయాం సమానపదోపా
త్తోయాగోభావార్థాధికరణన్యాయేన కరణతయాన్వేతి యాగేనస్వ
ర్గంభావయేదితి॥ తతఃకథమితికథంభావాకాంక్షాజాయతే । తస్యాం
చాకాంక్షాయాం యత్సన్నిధౌపఠితమశ్రూయమాణఫలకంచక్రియాజా
తం తదేవోపకార్యాకాంక్షయాఇతికర్తవ్యతాత్వేనాన్వయమనుభవి
తుంయోగ్యం ॥ క్రియాయాఏవ లోకే కథం భావాకాంక్షాయామన్వ
యదర్శనాత్ । నహి కుఠారేణచ్ఛింద్యాత్కథమిత్యాకాంక్షాయాం
హస్తఇతికేవలముచ్చార్యమాణోపిహస్తోన్వయంప్రాప్నోతి॥కింతర్హి
హస్తేనోద్యమ్య నిపాత్యేత్యుచ్చార్యమాణే ఉద్యమననిపాతనేఏవ॥హ

స్త్యాపి తద్ద్వారేణైవాన్వయం ప్రాప్నోతీతి సర్వజనీనమేతత్ । కించక
థంభావాకాంక్షా నామ కరణగతప్రకారాకాంక్షా॥ థముప్రత్యయస్య ప్ర
కారవాచిత్వాత్ సామాన్యస్య భేదకో విశేషః ప్రకారః॥ సామాన్యంచ
క్రియారూపమేవాఖ్యాతేనోచ్యతే ॥ యజేత స్వర్గకామ ఇత్యస్యా
యమర్థః ॥ యాగేన తథా కర్తవ్యం । యథా స్వర్గో భవతీతి క్రియా
సామాన్యస్య విశేషః క్రియైవ భవతి । నహి బ్రాహ్మణవిశేషః పరివ్రాజకాది
రబ్రాహ్మణో భవతి । ఏవంచ కరణగతక్రియావిశేషాకాంక్షాపరనామ
ధేయ కథంభావాకాంక్షాయాం క్రియైవాన్వేతీతి యుక్తం ॥ స చ కరణగత
క్రియావిశేషః అన్వాధానాదిబ్రాహ్మణతర్పణాంతః క్రియారూప ఏవేతి
యుక్తం ॥ తస్య ప్రకరణేన గ్రహణాత్ । తస్య చ కరణగతత్వం తు తదుపకార
కత్వమేవ తేన వినా యాగేనాపూర్వాజననాత్ । నహి ఉద్యమననిపాత
నవ్యతిరేకేణ కుఠారేణ ద్వైధీభావో జన్యతే । తత్సిద్ధం కథంభావా
కాంక్షాయాం క్రియైవాన్వేతీతి॥ అత ఏవ ద్రవ్యదేవతయోర్యాగసంపా
దనద్వారాన్వయస్సాంప్రదాయికైరుక్తః । వికృతౌ చ కథంభావాకాం
క్షాయాముపకారకసంపాదనమతిదిశ్యత ఇత్యుక్తం । యది చ కథంభా
వాకాంక్షాయాం సిద్ధం వస్త్వన్వయయోగ్యం స్యాత్తదా ఉపకారక[struck through]
సంపాదనపర్యంతధావనం గ్రంథకారాణామనర్థకం స్యాత్ । అతశ్చ
క్రియాయా ఏవేతి కర్తవ్యతాత్వం। కథంభావాకాంక్షాగృహీతస్యేతిక
ర్తవ్యతాత్వాత్, ఇతిశబ్దస్య ప్రకారవాచిత్వాత్, కర్తవ్యస్యేతి ప్రకార
ఇతికర్తవ్యతా॥ ప్రకారశ్చ సామాన్యస్య భేదకో విశేష ఇత్యుక్తం॥ కర్తవ్య
స్య చ విశేషః కర్తవ్య ఏవ భవేదితి న సిద్ధస్య వస్తున ఇతి కర్తవ్యతాత్వం
కింతు క్రియాయా ఏవ । సిద్ధస్య తు ద్రవ్యాదేః కేవలమంగత్వం తదపి
శ్రుత్యాదినా నతు ప్రకరణాత్ ॥ యదాహుః ॥ నావాంతరక్రియా
యోగాదృతే వాక్యోపకల్పితాత్ । గుణద్రవ్యైః కథంభావైర్గృహ్ణంతి
ప్రకృతాః క్రియా ఇతి ॥ అత ఏవ బర్హిర్దేవసదనం దామీతి మంత్రస్య

లింగాదంగత్వం నతు ప్రకరణాదిత్యుక్తమర్థవాదాధికరణపూర్వపక్ష
సమాప్తౌ రాణకే ॥ క్వచిద్ద్రవ్యస్యేతికర్తవ్యత్వాభిధానమంగత్వాభి
ప్రాయం ద్రష్టవ్యం । బహుగ్రంథస్వరసాదుక్తయుక్తేశ్చేతి । తత్సిద్ధం
ప్రకరణం క్రియాయా ఏవ వినియోజకమితి ॥—॥ తచ్చ ప్రకరణం ద్వివి
ధమ్ ॥ మహాప్రకరణమవాంతరప్రకరణం చేతి ॥ తత్ర ఫలభావనాయాః
ప్రకరణం మహాప్రకరణమ్ ॥ తచ్చ ప్రయాజాదీనాం గ్రాహకం త
చ్చ ప్రకృతావేవ॥ యత్ర సమగ్రాంగోపదేశస్సా ప్రకృతిః । యథా ద
ర్శపూర్ణమాసాదిః । తత్ర చోభయాకాంక్షారూపం ప్రకరణం సంభవ
తి ఆకాంక్షానుపరమాత్ । వికృతౌ చ న ప్రకరణం సంభవతి । యత్ర తు
న సమగ్రాంగోపదేశస్సా వికృతిః॥ యథా । సౌర్యాదిః । తత్ర చ యా
న్యంగాన్యపూర్వాణి పఠ్యంతే ఉపహోమాదీని తేషాం న ప్రకరణం విని
యోజకం । తత్ర యద్యపి తేషాం కింభావయేదిత్యస్త్యాకాంక్షా । తథా
పి న ప్రధానస్య కథంభావాకాంక్షాస్తి॥ ప్రాకృతైరేవాంగైర్నిరాకాం
క్షత్వాత్ । న చ ప్రాకృతానామంగానామత్రాపఠితత్వేనాప్రత్యక్షత్వా
ద్వైకృతానాం తు పఠితత్వేన ప్రత్యక్షత్వాత్తైరేవాకాంక్షోపరమ ఇతి
వాచ్యం ॥ తేషాం పఠితత్వేపి అక్ౢప్తోపకారత్వేన ఝటిత్యాకాంక్షో
పశమనే అసామర్థ్యాత్ ప్రాకృతానాం తు క్ౢప్తోపకారత్వేన తచ్ఛ
మనే సామర్థ్యాత్ । న చాత్ర తేషాముపస్థాపకాభావః । ఉపమితిలక్ష
ణప్రమాణేన తేషాముపస్థితత్వాత్ సౌర్యవాక్యే హి దృష్టే ఓషధిద్రవ్య
కత్వేన ఏకదైవత్యత్వేన చ సాదృశ్యేన ఆగ్నేయవాక్యముపమీయతే । గ
వయదర్శనాద్గోరుపమానవత్ తస్మింశ్చోపమితే తేన తదర్థో జ్ఞాయతే॥
సా చ త్ర్యంశా భావనా ॥—॥ తత్ర సౌర్యవాక్యే భావనాయా భావ్యకరణ
యోస్సత్త్వాదితికర్తవ్యతాకాంక్షాయాముపకారపృష్టభావేనాగ్నేయే
తికర్తవ్యతాతిదిశ్యతే ॥ సౌర్యయాగేన బ్రహ్మవర్చసం భావయేదాగ్నేయ
వదితి । తథా చ తయోరేవాకాంక్షోపశమనాన్న వికృతేః ప్రకరణమస్తి ॥

। నానా యస ధా యూ ం ఇలన్ని థల ః

అన్యతరాకాంక్షారూపస్థానాదేవాపూర్వాంగగ్రహణం ॥ నచప్రాకృతాంగగ్రహణమేవ వికృతౌ ప్రకరణాదితి నస్యాదితివాచ్యం ॥ తేషామపి ప్రకృత్యుపకారకతయా కాంక్షోపశమాత్ । నను ప్రాకృతాంగానామాకాంక్షాభావే తేషాం వికృతిసంబంధః కేవలంస్థానాత్స్యాత్ అపూర్వాణాంతావకాంక్షాసత్త్వాద్వికృతేరప్యాకాంక్షాసత్త్వాత్తేషాం తత్సంబంధః ప్రకరణాత్స్యాత్ ॥ ప్రకరణంచస్థానాద్బలవదితి వినియోజకమితి అపూర్వాణామేవ ప్రథమం సంబంధస్స్యాత్ నప్రాకృతానామితి ॥ ఉచ్యతే । సత్యం ప్రకరణంబలవదితి వినియోజకం । తథాపి ప్రమాణబలాబలాత్ప్రమేయబలాబలస్య జ్యాయస్త్వాత్ ఉక్తవిధయోపస్థితత్వాత్ ప్రాకృతానామేవ సంబంధోయుక్తః । క్లప్తోపకారత్వాత్ । నవైకృతానాం । కల్ప్యోపకారత్వాత్ ।వికృతేశ్చోపకారకపదార్థాకాంక్షానపదార్థమాత్రాణామితియుక్తః ప్రథమం ప్రాకృతాంగసంబంధః । తతశ్చ నవికృతౌ ప్రకరణంవినియోజకం। యత్తువికృతౌప్రాకృతాంగానువాదేన విధీయతే యథాఔదుంబరోయూపోభవతీతియూపానువాదేనౌదుంబరత్వం తత్ప్రకరణాద్గృహ్యతే ॥ నను నతత్ప్రకరణాద్గృహ్యతే అక్రియాత్వాత్ । క్రియాయా ఏవ ప్రకరణగ్రాహ్యత్వాదితిచేత్సత్యం ॥ తథాపి తావద్విధీయమానస్యౌదుంబరత్వస్యాస్త్యేవాకాంక్షాకింభావయేదితి ॥ "నచయూపానువాదేన తస్యవిధీయమానత్వాద్యూపస్యచాదృష్టరూపత్వాత్తేనైవౌదుంబరత్వస్యనైరాకాంక్ష్యమాహవనీయేనేవాధానస్యేతివాచ్యం ॥ యూపస్య కేవలాదృష్టరూపత్వాభావాత్ తస్య తద్రూపత్వేఖాదిరత్వాదికం కేవలాదృష్టార్థంస్యాత్ ॥ నచ తత్సంభవతి తథాసతి ఖదిరాభావే ప్రతినిధిత్వేన కదరోపాదానం నస్యాత్ । అదృష్టార్థస్య ప్రతినిధ్యభావాత్ । నహి ఖదిరజన్యమదృష్టం కదరేణక్రియతఇత్యత్ర ప్రమాణమస్తి॥ అతఏవ నాదృష్టార్థానాం ప్రతినిధిః॥తదుక్తం॥నదేవతాగ్నిశబ్దక్రియమన్యార్థత్వాదితి॥అన్యా

ర్థత్వాత్ అదృష్టార్థత్వాత్। ప్రతినిధిత్వేన కదరోపాదానముక్తం గ్రం
థేషు॥ తస్మాన్న యూపస్య కేవలాదృష్టరూపత్వం అపితు దృష్టాదృష్ట
సంస్కారగణో యూప ఇతి సాంప్రదాయికాః ॥ ఏవంచౌదుంబరత్వ
స్య న యూపమాత్రేణ నైరాకాంక్ష్యం । దృష్టసంస్కారస్య ప్రకా
రాంతరేణాపి సంభవాత్ । అతశ్చాస్త్యేవౌదుంబరత్వస్యాకాంక్షా॥ వి
కృతేరప్యస్తి కథంభావాకాంక్షా సాచ తదాశామ్యతి । యదోపకా
రాస్తత్పృష్ఠభావేనచ పదార్థాః అన్వీయంతే నతూపకారమాత్రా
న్వయేన శామ్యతి॥ అతశ్చ యథేంద్రియభావనాయాః కరణాకాంక్షా ద
ధ్నః కరణత్వేనాన్వయే జాతే* సిద్ధస్య కరణత్వానుపపత్త్యా హోమస్యా
శ్రయత్వేనాన్వయం యావదనువర్తతే నతు దధ్న్యన్వయమాత్రేణ
నివర్తతే ఆశ్రయత్వేనచ గృహ్యమాణో హోమః కరణాకాంక్షయై
వ గృహ్యత ఇత్యుచ్యతే ॥ నత్వాశ్రయాకాంక్షానామ చతుర్థ్యస్తి॥ ఏ
వం వికృతేః కథంభావాకాంక్షానోపకారాన్వయమాత్రేణ నివర్తతే
ఉపకారపృష్ఠభావేన యావత్పదార్థాన్వయమనువర్తతే అతశ్చోప
కారపృష్ఠభావేన గృహ్యమాణాః పదార్థాః కథంభావాకాంక్షయైవ
గృహ్యంతే । తత్ర ప్రాకృతాః పదార్థాః కథంభావాకాంక్షయా గృ
హ్యమాణా అపి న ప్రకరణగ్రాహ్యాః ప్రకృత్యుపకారకతయా తేషామా
కాంక్షాభావాత్ । ఔదుంబరత్వాదయస్తు అన్యానుపకారకతయా సా
కాంక్షాః పశునియోజనరూపోపకారపృష్ఠభావేన యావత్ఖాదిరత్వమా
యాతి తావద్విధీయంత ఇత్యుక్తం * తేషాం ప్రకరణగ్రహణం ఉభ
యాకాంక్షాయాస్సత్త్వాత్ । యదిహి యూపపృష్ఠభావేన ఖాదిరత్వం
విహితంస్యాత్తతో వికృతేరాకాంక్షాభావాదౌదుంబరత్వం న ప్రకర
ణగ్రాహ్యంస్యాత్ నచైతదస్తి చోదకస్య ఖాదిరత్వావిషయత్వాత్ ।న
ను యది యావత్ఖాదిరత్వమాయాతి తావదేవౌదుంబరత్వం విధీయతే
తదా తేన ఖాదిరత్వబాధో ప్రాప్తబాధస్స్యాత్ తార్తీయబాధవత్ ।త్ర

తథాహి బాధో ద్వివిధః ॥ అప్రాప్తబాధః ప్రాప్తబాధశ్చేతి ॥ తత్రాత్ర యబాధో ఽప్రాప్తబాధః । తత్రహి యావద్దుర్బలేన ప్రమాణేన వినియోగః క్రతుమారభ్యతే తావదేవ ప్రబలప్రమాణేన వినియోగః క్రియత ఇతి తద్బాధితేనేతరబాధో ఽప్రాప్తబాధః దుర్బలప్రమాణస్యాప్రవృత్తత్వాత్ ప్రాకృతస్యత్వంగస్య వికృతౌ చోదకప్రాప్తస్య ప్రత్యామ్నానాదర్థలోపాత్ప్రతిషేధాద్వాయో బాధస్సప్రాప్తబాధః । యథా ప్రాకృతానాం కుశానాం ప్రతికూలశరామ్నానాత్ యథావా అవఘాతస్య కృష్ణలేషు వైతుష్యరూపప్రయోజనలోపాత్ యథావా పితృయజ్ఞే హోతృవరణస్య న హోతారం వృణీత ఇతి ప్రతిషేధాత్ ఔదుంబరత్వేనచ ఖాదిరత్వబాధః ప్రాప్తబాధ ఏవ వక్తవ్యః ॥ శరకుశన్యాయేన చోదకస్య ఖాదిరత్వాదివిషయత్వే ప్రాప్త్యభావాత్తదనుపపత్తిస్స్యాదితి ఉచ్యతే తార్తీయప్రమాణవినియుక్తేనేతరస్య బాధనం తావదప్రాప్తబాధనం । ప్రకరణంచ తార్తీయం ॥ తేన తద్వినియుక్తౌదుంబరత్వేనేతరస్య బాధనమప్రాప్తబాధ ఏవ ॥ నహి వైకృతేన ప్రాకృతబాధః ప్రాప్తబాధ ఏవేతి కులధర్మః । వస్తుతస్తు ప్రాప్తబాధ ఏవాయం ॥ నచ ఖాదిరత్వస్య చోదకావిషయత్వేన ప్రాప్త్యభావాత్కథం తద్బాధః ప్రాప్తబాధః తద్విషయత్వేవా తేనైవ నైరాకాంక్ష్యేనౌదుంబరత్వే ప్రకరణం వినియోజకం స్యాదితి వాచ్యం ॥ నహి ప్రాప్తబాధస్థలే చోదకేన పదార్థాః ప్రాప్యంతే ॥ తథాసతి శాస్త్రప్రాప్తత్వేన బాధో న స్యాత్ కింతర్హి తానేవ పదార్థాన్ వస్తుతః ప్రాపయతి ॥ యే వికృతౌ స బాధ్యంతే తే చ పదార్థాః ప్రకృతివచ్ఛబ్దేన ప్రాప్యంత ఇతి భవతి పురుషస్య భ్రాంతిః ॥ యథా ప్రకృతౌ కృతం తథా వికృతౌ కర్తవ్యమితి సర్వేపదార్థాః ప్రాకృతాః కర్తవ్యా ఇతి ॥ తతశ్చ భ్రాంతిప్రాప్తాః ఖాదిరత్వాదయశ్శాస్త్రప్రతిపన్నైరౌదుంబరత్వాదిభిర్బాధ్యంత ఇతి భవతి తద్బాధో ఽప్రాప్తబాధః । నచ భ్రాంతిప్రతిపన్నేన వైధీ ఆకాంక్షా

నివర్తయితుంశక్యతే। తస్మాదుక్తముక్తముభయాకాంక్షారూపప్రకరణాసంభవాత్ వికృతౌ ప్రాకృతాంగానువాదేన విధీయమానానామౌదుంబరత్వాదీనాం ప్రకరణం వినియోజకమితి ॥ ఏవం పృషదాజ్యేనానూయాజాన్ యజతీతి ప్రాకృతానూయాజానువాదేన విధీయమానం పృషదాజ్యమపి ప్రకరణాద్వికృత్యంగమితి కేచిదాచార్యాః ॥ అస్మత్తాతచరణాస్త్వేవమాహుః పృషదాజ్యం హ్యనూయాజానువాదేనవిధీయతే తత్స్వరూపేచానర్థక్యప్రాప్తౌతైర్న వికృత్యపూర్వం లక్షయితుంయుక్తం ॥ విప్రకర్షాత్ ॥ కింతు దీక్షణీయాపార్ష్ణియమన్యాయేన స్వాపూర్వమేవలక్షయితుంయుక్తం సన్నికర్షాత్ ॥ అతఏవావహననాదీనాం ప్రోక్షణాద్యపూర్వప్రయుక్తత్వముక్తంనవమే॥ అతశ్చ విధీయమానస్య పృషదాజ్యస్య వాక్యప్రతిపన్నే నానూయాజాపూర్వేణైవ నైరాకాంక్ష్యాన్నప్రకరణాద్వికృత్యపూర్వార్థత్వమితి॥ వయంత్వంగీకృత్యాపి వికృత్యర్థత్వంబ్రూమః ॥ భవతువావికృత్యర్థత్వం పృషదాజ్యస్య ॥ తథాపి నప్రకరణంవినియోజకం భవతి యూపపృష్ఠభావేనహి యావత్ఖాదిరత్వమాయాతి తావదౌదుంబరత్వవిధానాదుభయాకాంక్షాసంభవాద్యుక్తః ప్రకరణవినియోగః ॥ ఏవం యావదనూయాజపృష్ఠభావేన ఆజ్యమాయాతి తావదేవ పృషదాజ్యం విధీయతే ॥ తదోభయాకాంక్షాసంభవాత్ప్రకరణవినియోగోభవేత్ నత్వేతదస్తి॥నహి పృషదాజ్యంనామద్రవ్యాంతరం కించిదస్తి యదాజ్యస్థానాపన్నంవిధీయేత ఔదుంబరత్వమివ ఖాదిరత్వస్థానాపన్నం పృషచ్ఛబ్దస్య పృషత్పృణిరిత్యాదౌ చిత్రితావాచిత్వేనదృష్టత్వాత్పృషదాజ్యశబ్దస్య చిత్రాజ్యవాచిత్వాత్ ॥ అతఏవ నవమేప్యాజ్యహానిత్యేవవక్తవ్యం నతు పృషదాజ్యహానిత్యుక్తం ॥ నచ యావత్ప్రాకృతమాజ్యమాయాతి తావదేవ చిత్రాజ్యవిధానాత్ప్రకరణవినియోగసంభవఇతివాచ్యమ్॥ నహి పృషదాజ్యశబ్దేన చిత్రతాగుణవిశిష్టమాజ్యంవిధీయతే విశిష్టవి

ధానే గౌరవాపత్తేః కింతు ప్రాకృతాజ్యానువాదేన చిత్రాగుణమాత్రం
విధీయతే ॥ లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరంతీతివత్ ॥ తదుక్తం దశ
మచతుర్థే చరణాంతే। నవా గుణశాస్త్రత్వాదితి॥ ప్రాకృతాజ్యస్యైవచి
త్రాగుణమాత్రమితి శాస్త్రదీపికా ॥ ఏవంచ వికృతేః ప్రాకృతాజ్య
నక్షప్రాప్తౌ తైశ్చానుయాజైర్నైరాకాంక్ష్యాత్పశ్చాద్విధీయమానస్య చి
త్రాగుణస్యోపహోమాద్యపూర్వాంగవన్న ప్రకరణం వినియోజకం సం
భవతి ॥ యదిహి ప్రాకృతస్య కస్యచిద్గుణస్యస్థానే చిత్రాగుణోవిధీ
యేత తదా సగుణో యావదాయాతి తావద్వికృతేర్నైరాకాంక్ష్యా
భావాచ్చిత్రాగుణస్య తావదేవ విధానాదుభయాకాంక్షాసంభవాత్ప్ర
కరణవినియోగో భవేత్ ॥ నచ తాదృశః ప్రాకృతో గుణోస్తి ఆజ్య
స్యానూయాజానాంచ చిత్రాగుణాత్ప్రాగేవ విధానాత్తస్య తద్ధ్వానా
పన్నత్వాచ్చ ॥ నచ ఆజ్యపృష్ఠభావేన యావత్ప్రాకృతం నిర్గుణత్వ
మాయాతి తావదేవాస్య విధానాత్ ప్రకరణసంభవ ఇతి వాచ్యం॥ నిర్గు
ణత్వస్యావిహితత్వేన పాణికండూయనవదనంగత్వాత్ వికృతేస్తదా
కాంక్షాభావాత్ ॥ తథాహి జ్యోతిష్టోమే దక్షిణాదానసమయే విహి
తకృష్ణవిషాణత్యాగస్య ద్విరాత్రాదిషు చోదకప్రాప్తస్య ప్రథమేహని
హ్యనుష్ఠానం ఉత్తరేహని దక్షిణాదానపూర్వకాలీనైః పదార్థైః కృ
ష్ణవిషాణకండూయనస్య శాస్త్రవిహితత్వేనాపేక్షితత్వాత్ ॥ జ్యోతి
ష్టోమేచ దక్షిణాదానోత్తరకాలం పాణికండూయనం దృష్టమపి ద్విరా
త్రాదిషు ప్రథమేహ్ని అనుష్ఠీయమానైర్దక్షిణాదానోత్తరకాలీనైః ప
దార్థైర్నాపేక్ష్యతే। తస్య ప్రాకృతావర్థసిద్ధత్వేనాశాస్త్రీయత్వా
దితి॥ ఏవం నిర్గుణత్వస్యావిహితత్వేన వికృతేస్తదపేక్షా నాస్తి॥ తస్మా
దుభయాకాంక్షాయా అసంభవాత్పృషదాజ్యస్య న ప్రకరణవినియోగస్స
మ్భవతీత్యలమతివిస్తరేణ ॥ తత్సిద్ధం మహాప్రకరణం ప్రకృతావేవ వి
నియోజకం॥ వికృతౌతు యత్ప్రాకృతదృష్టార్థాంగానువాదేన విధీయ

తే తస్యవినియోజకం నతు కేవలంవిధీయమానస్యాపూర్వాంగస్యేతి॥ యత్తు వికృతావపి ప్రాకృతధర్మానువాదేన విధీయమానయోర్ధర్మయోరంతరాళే అపూర్వమప్యంగం కేవలంపఠ్యతే ॥ తదపి ప్రకరణేన వినియుజ్యతే । యద్యపి వికృతేఃకథంభావాకాంక్షా ప్రాకృతైరేవాంగైశ్శామ్యతి ॥ తథాపి యత్ర ప్రాకృతాంగానువాదేన ధర్మవిధానం తత్ర తద్విధానం యావద్భవతి తావత్కథంభావాకాంక్షానివర్తతే అతోవికృతేరాకాంక్షావత్త్వాదంతరాళే విహితస్యాప్యపూర్వాంగస్య భావ్యాకాంక్షాసత్త్వాదుక్తం తస్య ప్రకరణాద్వికృత్యర్థత్వం ॥ యథా ఆమనహోమేషు ॥ తేహి ప్రాకృతాంగానువాదేన విధీయమానధర్మయోరంతరాళే విధీయంతఇత్యుక్తం తంత్రరత్నాదావిత్యాస్తాంతావత్ ॥ ఫలభావనాయాఅంతరాళే యదంగభావనాయాః ప్రకరణం తదవాంతరప్రకరణం ॥ తచ్చాభిక్రమణాదీనాం ప్రయాజాదిషు వినియోజకం ॥ తచ్చసందంశేనజ్ఞాయతే తదభావేఅవిశేషాత్సర్వేషాం ఫలభావనా కథంభావేనగ్రహణాత్ ॥ సందంశోనామఏకాంగానువాదేన విధీయమానయోరంగయోరంతరాళే విహితత్వం ॥ యథాభిక్రమణం॥ తద్ధిసమానయతే జుహూముపభృతఇత్యాదినా ప్రయాజానువాదేన కించిదంగంవిధాయాభిక్రమణంహివిధీయతే ॥ పశ్చాదపిప్రయాజానువాదేన యోవైప్రయాజానాంమిథునం వేదేత్యాదినా కించిదంగం విధీయతే । అతఃప్రయాజాంగమధ్యపఠితమభిక్రమణం తదంగంభవతి। తత్కథంభావాకాంక్షాయా అశాంతేః ॥ యదాహుః ॥ పరప్రకరణస్థానామంగేష్విత్యాదిభిస్త్రిభిః ॥ జ్ఞాతేపునశ్చతైరేవసందంశేన తదిష్యతఇతి ॥ నచాంగభావనాయాః కథంభావాకాంక్షాభావాత్కథం ప్రయాజభావనా కథంభావేనాభిక్రమణంగృహ్యతఇతివాచ్యం ॥ భావనాసామాన్యేన సర్వత్ర కథంభావాకాంక్షాయాస్సత్త్వాత్ ప్రయాజైరపూర్వంకృత్వా యాగోపకారంభావయేదిత్యుక్తే యోనామనజానాతి

ప్రయాజైరపూర్వం కర్తుం తస్య భవత్యేవ కథంభావాకాంక్షా కథమేభి
రపూర్వం కర్తవ్యమితి ॥ సా చ సందంశపతితైర్వాచనికైః స్మార్తైశ్చా
చమనాదిభిశ్శామ్యతి తదభావే చ స్వరూపనిష్పాదనేన దర్వీహో
మన్యాయేన నివర్తతే దర్వీహోమేషు హి స్వరూపనిష్పాదనాతిరిక్త
స్తథావ్యాపారో న శ్రూయతే ॥ నాప్యతిదేశేన తత్ప్రాప్తిః ॥ యాగీ
యానాం ధర్మాణాం తావన్నాతిదేశః యాగత్వేన హోమత్వేన వైలక్ష
ణ్యాత్ ॥ నాపి హోమీయానాం ॥ కస్య హోమస్య ధర్మాః కస్మిన్ హో
మే ప్రవర్తంతామితి విశేషనిర్ణయే ప్రమాణాభావాత్ ॥ అతో ధర్మప్రా
ప్త్యభావాద్దర్వీహోమైరిష్టం భావయేత్కథమిత్యుత్పన్నాప్యాకాంక్షా
స్వరూపనిష్పాదనేనైవ శామ్యతి ॥ ఏవం యేష్వంగేషు సందంశాద్య
భావః తత్రోత్పన్నాప్యాకాంక్షా తేనైవ నివర్తతే న తు సర్వథా తదభా
వః ॥ తస్మాద్యుక్తముక్తమభిక్రమణం ప్రయాజాంగమితి ॥ తచ్చేదమ
వాంతరప్రకరణం మహాప్రకరణాద్బలీయః సందంశపతితానాం ధర్మా
ణాం క్త్వర్థాకాంక్షాయాం ప్రధానాపూర్వాత్ప్రయాజాద్యపూర్వ
స్య ఝుడిత్యుపస్థితేరితి ॥ ప్రకృతమనుసరామః ॥ తత్సిద్ధముభయవిధస్య
ప్రకరణస్య వినియోజకత్వం ॥ తదిదం స్థానాదిప్రమాణాత్ప్రబలం ॥ య
త్ర హి స్థానాదంగత్వం తత్రాన్యతరస్య ప్రకరణాన్నిరాకాంక్షత్వం ॥
న చ సాకాంక్షం నిరాకాంక్షేణ సంబంధుం యోగ్యం వినాకాంక్షోపస్థా
పనేన అతశ్చాన్యతరాకాంక్షయా యావదుభయాకాంక్షారూపప్రకర
ణకల్పనద్వారా వాక్యాదికం కల్పయితుమారభ్యతే తావత్ప్రకరణేన
వాక్యాదికం కల్పయిత్వా వినియోగః క్రియత ఇతి స్థానాత్ప్రకరణస్య
బలీయస్త్వం ॥ అత ఏవ విదేవనాదయో ధర్మాః అభిషేచనీయసన్నిధావప
ఠితా అపి నాభిషేచనీయస్యాంగం తేషాం తదంగత్వం భవేత్ స్థానాద్భ
వేత్ ॥ న తు ప్రకరణాత్ అభిషేచనీయస్య అవ్యక్తచోదనాచోదితత్వే
న జ్యోతిష్టోమవికారత్వాత్ప్రాకృతైరేవ ధర్మైర్నిరాకాంక్షత్వాత్ ॥

కింతుప్రకరణాద్రాజసూయాంగం ॥ నను రాజసూయేన స్వారాజ్య కామోయజేతేత్యత్ర రాజసూయశబ్దస్తావన్నామధేయత్వాదాఖ్యాత పరతంత్రః ॥ యత్రాఖ్యాతంవర్తతే తత్రైవవర్తతే ॥ నచ దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామోయజేతేత్యత్ర యథా దర్శపూర్ణమాసపదం నామధేయమపి నాఖ్యాతపరతంత్రమ్॥ తత్రహి యజేతేత్యాఖ్యాతమవిశేషాత్సర్వానేవ ప్రాకృతానాగ్నేయాదీన్ ప్రయాజాదీంశ్చాభిధాతుంసమర్థం ॥ దర్శపూర్ణమాసపదంత్వాగ్నేయాదీనేవ వదతినసర్వాన్ ॥ అతశ్చ నతదాఖ్యాతపరతంత్రం । తథా రాజసూయపదమపి కింనస్యాదితివాచ్యం। ప్రసిద్ధేనహిపదేన అప్రసిద్ధం నిర్ణీయతే ॥ యదాహుః ॥పదమజ్ఞాతసందిగ్ధంప్రసిద్ధైరపృథక్శ్రుతి ॥నిర్ణీయతేనిరూఢంతునస్వార్థాదపనీయత ఇతి॥దర్శపూర్ణమాసపదంచ కాలనిమిత్తం తద్యోగశ్చాగ్నేయాదిషూత్పత్తివాక్యైరవగతః ॥ అతశ్చ తద్వాచిత్వేన దర్శపూర్ణమాసపదంప్రసిద్ధం॥నచాగ్నేయాదీనాం బహుత్వాద్ద్వివచనాంతత్వమస్యానుపపన్నమితివాచ్యం।విద్వద్వాక్యద్వయసిద్ధసముదాయద్వయాభిప్రాయేణ తదుపపత్తేః ॥ఏవంచ దర్శపూర్ణమాసపదస్యాగ్నేయాదివాచిత్వే నిర్ణీతే యజేతేత్యాఖ్యాతమపి తానేవవదతి॥నహి తదుక్తౌస్వార్థత్యాగోభవతి ॥రాజసూయపదంత్వనిర్ణీతార్థంఅతస్తదాఖ్యాతపరతంత్రమేవ॥తచ్చావిశేషాత్సర్వేష్టిష్టిపశుసోమేషువిద్యతే ॥ తత్పరతంత్రత్వాద్రాజసూయపదమపి తానేవవదతి ॥ నచ రాజసూయశబ్దస్య రాజాసూయతేయత్రేతి వ్యుత్పత్త్యా సోమాభిషవనిమిత్తత్వాత్తస్యచసోమమభిషుణోతీతి వాక్యేన సోమయాగేవగతత్వాత్తద్వాచిత్వమేవ నేష్టిపశువాచిత్వమితివాచ్యం॥నహ్యభిషేచనీయాదిసోమయాగేష్వభిషవః ప్రత్యక్షవాక్యేనచోదితోస్తి। తద్వాక్యస్యజ్యోతిష్టోమేసత్త్వాల్ అతిదేశాత్తత్సంబంధోవగతఇతిచేన్న। అతిదేశస్యఫలసంబంధోత్తరకాలీనత్వేనరాజసూయేనస్వారాజ్య

కామోయజేతేత్యేతద్వాక్యార్థావగత్యుత్తరకాలీనత్వాత్॥ అనేనహి వాక్యేనఫలసంబంధేబోధితేపశ్చాత్కథంభావాకాంక్షాయామితి దేశకల్పనాత్॥ అతస్తతః ప్రాగ్వైతద్వాక్యార్థావగమనియమః॥ తథాచాభిషవస్యానవగతత్వాద్రాజసూయపదమప్రసిద్ధార్థమేవ॥ అతఏవరాజసూయపదమవ్యుత్పన్నమశ్వకర్ణశబ్దవదిత్యుక్తంసాంప్రదాయికైః ॥ ఏవంచాప్రసిద్ధార్థత్వేనాఖ్యాతపరతంత్రత్వాద్రాజసూయపదేనేష్టిపశుసోమయాగాఉచ్యంతే తేచత్రైస్త్రైః ప్రాకృతైర్ధర్మైర్నిరాకాంక్షా ఇతి నప్రకరణం విదేవనాదీనాం రాజసూయేవినియోజకం॥ ఉభయాకాంక్షాయాఅభావాత్ । నచ ప్రాతిస్వికరూపైర్నైరాకాంక్ష్యేపి నరాజసూయత్వేనరూపేణ నైరాకాంక్ష్యమితి వాచ్యమ్ ॥ ఆకాంక్షాద్వయే ప్రమాణాభావాత్॥ కించ ప్రాతిస్వికరూపైర్యాకథంభావాకాంక్షా సాపిఫలసంబంధోత్తరకాలే॥ నచరాజసూయత్వేన । నతుప్రాతిస్వికరూపైః ॥ రాజసూయత్వేనచ ఫలసంబంధే ఉత్పన్నాయాః కథంభావాకాంక్షాయా విదేవనాదిభిశ్శాంతేరతి దేశకల్పనమేవ నస్యాత్ । యదిహి సామాన్యరూపేణ ప్రాతిస్వికరూపేణచ ఫలసంబంధవిధాయివాక్యద్వయంభవేత్ తదాయజ్యేతాప్యాకాంక్షాద్వయానుసారేణ విదేవనాదీనామతిదేశికానాంచాంగానాంసంబంధః ॥ నతు తదస్తి॥ తస్మాత్ప్రాకృతైర్ధర్మైర్నైరాకాంక్ష్యాన్నవిదేవనాదీనాం ప్రకరణంవినియోజకమితి చేత్సత్యం ॥ అతఏవ సాంప్రదాయికైర్విదేవనాదీనాం సందంశోదర్శితః ॥ రాజసూయత్వపురస్కారేణ యేధర్మా విధీయంతేరాజసూయవత్ స్వ్యఉత్పన్నాతీత్యేవమాదయః॥ తన్మధ్యే విదేవనాదయః పఠ్యంతే॥ అతస్తేసర్వేరాజసూయాంగం ప్రయాజానువాదేనవిధీయమానధర్మమధ్యపతితప్రయాజాంగాభిక్రమణవత్ తస్మాద్యుక్తముక్తంవిదేవనాదీనాం ప్రకరణాద్రాజసూయాంగత్వమితి ॥ తత్సిద్ధం ప్రకరణస్యస్థానాద్బలీయస్త్వం ॥ ఇతి ॥ — ॥ దేశసామాన్యం

స్థానమ్ ॥ — ॥ తచ్చ ద్వివిధమ్ ॥ పాఠసాదేశ్యమనుష్ఠానసాదేశ్యం చేతి ॥ యదాహుః ॥ తత్ర క్రమో ద్వైధవిష్టో దేశసామాన్యలక్షణః ॥ పాఠానుష్ఠానసాదేశ్యాద్వినియోగస్య కారణమితి ॥ స్థానం క్రమశ్చేత్యనర్థాంతరమ్ ॥ పాఠసాదేశ్యమపి ద్వివిధం యథాసంఖ్యం పాఠస్సన్నిధిపాఠశ్చేతి ॥ తత్రైంద్రాగ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేదిత్యేవం క్రమవిహితేష్టిషు ఇంద్రాగ్నీ రోచనా దివ ఇత్యాదీనాం యాజ్యానువాక్యామంత్రాణాం యథాసంఖ్యం ప్రథమస్య ప్రథమం ద్వితీయస్య ద్వితీయమితి వినియోగః యథాసంఖ్యం పాఠాత్ ॥ ప్రథమపఠితస్య మంత్రస్య హి కైమర్థ్యాకాంక్షాయాం ప్రథమవిహితకర్మైవ ప్రథమముపతిష్ఠతే సమానదేశత్వాత్ । యానితు వైకృతాన్యంగాని ప్రాకృతాంగానువాదేన విహితాని సందంశపతితాని తేషాం వికృత్యర్థత్వం సన్నిధిపాఠాత్ తేషాంహి కైమర్థ్యాకాంక్షాయాం ఫలవద్వికృత్యపూర్వమేవ భావ్యత్వేన సంబధ్యతే ఉపస్థితత్వాత్ అతఏవ తేషు న విశ్వజిన్న్యాయావతారః ॥ స్వతంత్రఫలార్థత్వే వికృతిసన్నిధిపాఠానర్థక్యాపత్తేశ్చ ॥ పశుధర్మాణామగ్నీషోమీయార్థత్వమనుష్ఠానసాదేశ్యాత్ ॥ ఔపవసథ్యేహ్ని అగ్నీషోమీయః పశురనుష్ఠీయతే ॥ తస్మిన్నేవదినే తే ధర్మాః పఠ్యంతే ॥ అతస్తేషాం కైమర్థ్యాకాంక్షాయామనుష్ఠేయత్వేనోపస్థితం పశ్వపూర్వమేవ భావ్యత్వేన సంబధ్యతే ॥ అతో యుక్తమనుష్ఠానసాదేశ్యాత్తదర్థత్వం తేషాం ॥ నచ పాఠసాదేశ్యాదేవ తత్కింనస్యాదితి వాచ్యం ॥ అగ్నీషోమీయస్య పశోః క్రియాసన్నిధావపాఠాత్ ॥ నచ క్రియాసన్నిధౌ తస్య పాఠే తదనుష్ఠానమపి తత్ర స్యాదితి వాచ్యం ॥ స ఏష ద్వైదేవత్యః పశుః ఔపవసథ్యేహన్యాలబ్ధవ్య ఇతి వచనాత్తదనుపపత్తేః ॥ నచ స్థానాత్ప్రకరణస్య బలీయస్త్వేన పశుధర్మాణాం జ్యోతిష్టోమార్థత్వమేవ కిం న స్యాదితి వాచ్యం ॥ తస్య సోమయాగత్వేన పశుధర్మగ్రహణాయోగ్యత్వా

త్ ॥ అతఆనర్థక్యప్రతిహతానాం విపరీతం బలాబలమితిన్యాయాత్
స్థానాత్పశుయాగార్థత్వమేవ పశుధర్మాణాంయుక్తమ్ ॥నచ తేషాం
తదర్థత్వం ప్రకరణాదేవ కింనస్యాదితివాచ్యమ్ ॥ అగ్నీషోమీయక
థంభావాకాంక్షాయాః క్లృప్తోపకారైః ప్రాకృతైరేవాంగైరుపశాంత
త్వాత్ ॥ నహి సాన్నాయ్యయాగప్రకృతికః ॥ ఉభయోః పశుప్రభవ
త్వసామాన్యాత్ ॥ తదుక్తంసాన్నాయ్యంవా తత్ప్రభవత్వాదితి ॥సా
న్నాయ్యందధిపయసీ ॥ తత్ర పశుయాగః పయోయాగప్రకృతికః సా
క్షాత్పశుప్రభవత్వాత్ ।అతశ్చోదకప్రాప్తైస్తద్ధర్మైర్నిరాకాంక్షత్వా
న్నపశుయాగే ధర్మాణాం వినియోజకంప్రకరణం ॥ కింతుస్థానమేవ ॥
తదేవం నిరూపితస్సంక్షేపతః స్థానవినియోగః ॥ తచ్చ సమాఖ్యాతః
ప్రబలం॥ స్థానవినియోగేహిపదార్థయోఃదేశకాలసామాన్యలక్షణస్స
మ్బంధః ప్రత్యక్షఃసమాఖ్యావినియోగేతు సంబంధో నప్రత్యక్షః ప
దార్థయోర్భిన్నదేశత్వాత్ ॥ నహి సాసంబంధవాచికా। యౌగికా
నాంశబ్దానాం ద్రవ్యవాచకత్వేన సంబంధావాచకత్వాత్ ॥ తథాహి
సమాఖ్యాసంబంధసామాన్యవాచికాస్యాద్విశేషవాచికావా॥ నాద్యః॥
తదుక్తౌ ప్రయోజనాభావాత్ సర్వయౌగికశబ్దానాం పర్యాయతాప
త్తేశ్చ ॥ ద్వితీయేఽవశ్యంసంబంధినౌ వాచ్యౌ తదంతరేణ సంబం
ధే విశేషాభావాత్ ॥ తత్ప్రతిపత్తిమంతరేణ తదప్రతీతేశ్చ॥ అతశ్చా
వశ్యంసంబంధివాచకత్వం సమాఖ్యయావక్తవ్యమ్ ॥ తథాచసంబం
ధవాచకత్వం సంబంధిప్రతిపత్త్యైవ వాక్యార్థప్రతిపత్తిన్యాయేన త
త్ప్రతిపత్తిసంభవే తత్రశక్తికల్పనే గౌరవాత్ । యదాహుః ॥ సర్వ
త్ర యౌగికైశ్శబ్దైర్ద్రవ్యమేవాభిధీయతే ॥ నహి సంబంధవాచిత్వం
సంభవత్యతిగౌరవాత్ ఇతి ॥ తథా ॥ పాకంతుపచిరేవాహకర్తారం
ప్రత్యయోప్యకః । పాకయుక్తఃపునఃకర్తావాచ్యోనైకస్యకస్యచిదితి।
తథాచ నసమాఖ్యాసంబంధవాచికా ! హోతృచమసఇత్యాదికాతు వై

దికీసమాఖ్యానిషాదస్థపతిశబ్దవత్ నషష్ఠ్యర్థసంబంధవాచికా నాపివా
క్యవత్తద్బోధికా తస్యాః పదత్వేనాప్రమాణత్వాత్ ॥ పౌరోడాశికమి
త్యాదిసమాఖ్యాస్తు అతిదుర్బలాః లౌకికత్వేన పురుషప్రత్యయసాపేక్ష
త్వాత్ కాండగోచరత్వేన తత్పదార్థాగోచరత్వాచ్చ । కాండవాచ
కత్వమపి నకాండత్వేన కింతు పౌరోడాశికత్వాదినైవ । నహ్యైక
హాయనీశబ్దో ద్రవ్యవాచకోఽపి గోత్వేన తద్వదతి। కింతు ఏకహాయనీ
త్వేనైవ ॥ స్థానవినియోగేతు పదార్థయోర్విశేషపురస్కారేణైవ సం
బంధః ప్రత్యక్షప్రమాణప్రతిపన్నః । తతశ్చ సమాఖ్యాముపలభ్య నూ
నముభయోః పదార్థయోస్సంబంధోఽస్తీతి యావత్కల్ప్యతే తావత్ప్రత్య
క్షప్రతిపన్నేన సంబంధేన పరస్పరమాకాంక్షా । తదభావేచ సంబంధా
నుపపత్తేః ॥ కల్పితసంబంధేనచ యావదితరత్రాకాంక్షాదికల్ప్యతే తావ
దన్యత్రాకాంక్షయా వాక్యాదికల్పనయా వినియోగః క్రియత ఇతిసిద్ధం
స్థానస్య సమాఖ్యాతః ప్రాబల్యం ॥ అతఏవ శుంధనమంత్రస్సాన్నా
య్యపాత్రాంగం పాఠసాదేశ్యాత్ నతు పౌరోడాశికసమాఖ్యయా
పురోడాశపాత్రాంగమితి ॥ — ॥ సమాఖ్యా యౌగికశబ్దః ॥ — ॥
సాచ ద్వివిధా వైదికీలౌకికీచ తత్ర హోతుశ్చమసభక్షణాంగత్వం హో
తృచమస ఇతి వైదిక్యా సమాఖ్యయా అధ్వర్యోస్తు తత్పదార్థాంగత్వం
లౌకిక్యా ఆధ్వర్యవసమాఖ్యయేతి సంక్షేపః ॥ తదేవం నిరూపితాని సంక్షే
పతః శ్రుత్యాదీని షట్ప్రమాణాని తత్సహకృతేన వినియోగవిధినా స
మిదాదిభిరుపకృత్య దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతే
త్యేవంరూపేణ యాని వినియుజ్యంతే తాన్యంగాని ॥ తానిచద్వివిధా
ని సిద్ధరూపాణి క్రియారూపాణిచేతి ॥ తత్రసిద్ధానిజాతిద్రవ్యసంఖ్యా
దీని ॥ తానిచదృష్టార్థాన్యేవ ॥ క్రియారూపాణిచద్వివిధాని గుణకర్మా
ణి ప్రధానకర్మాణిచేతి ॥ ఏతాన్యేవసన్నిపత్యోపకారకాణి ఆరాదు
పకారకాణిచోచ్యంతే ॥ తత్ర కర్మాంగద్రవ్యాద్యుద్దేశేన విధీయమా

నం కర్మసన్నిపత్యోపకారకం యథా అవఘాతప్రోక్షణాది॥తచ్చ దృష్టార్థమదృష్టార్థం దృష్టాదృష్టార్థంచ ॥ దృష్టార్థమవఘాతాది అదృష్టార్థం ప్రోక్షణాది దృష్టాదృష్టార్థంచ పశుపురోడాశయాగాది॥తద్ధిద్రవ్యత్యాగాంశేనాదృష్టం దేవతోద్దేశేన దేవతానుస్మరణందృష్టం కరోతి ఇదమేవచాశ్రయికర్మేత్యుచ్యతే ॥ తచ్చ సన్నిపత్యోపకారకంద్వివిధమ్ ॥ ఉపయోక్ష్యమాణార్థం ఉపయుక్తార్థంచేతి ॥తత్ర అవఘాతప్రోక్షణాదిఉపయోక్ష్యమాణార్థం ॥ వ్రీహీణాం యాగే ఉపయోక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ ప్రతిపత్తికర్మఇడాభక్షణాది ఉపయుక్తపురోడాశాదిసంస్కారకం ॥ ఉపయుక్తస్యాకిఞ్చిత్కరతానివర్తకంకర్మ ప్రతిపత్తికర్మఉపయుక్తసంస్కారార్థంచకర్మఉపయోక్ష్యమాణసంస్కారార్థాద్దుర్బలం ఉపయుక్తార్థాపేక్షయా ఉపయోక్ష్యమాణేఅత్యాదరాత్॥ అతఏవప్రాయణీయనిష్కాసేఉదయనీయమభినిర్వపతీత్యత్ర నిష్కాసస్య నిర్వాపార్థత్వం నతు తస్య తదర్థత్వం నిష్కాసస్యోపయుక్తత్వాదిత్యుక్తమేకాదశే ॥ తచ్చ సన్నిపత్యోపకారకమారాదుపకారకాద్బలీయః ॥ తస్యదృష్టార్థత్వాత్ ॥నన్వవఘాతాదిభవతునామబలీయః । తస్యదృష్టార్థత్వాత్ ఆరాదుపకారకస్యచాదృష్టార్థత్వాత్ దృష్టే సంభవత్యదృష్టకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్॥ ప్రోక్షణాదిసన్నిపత్యోపకారకంతు కథం బలీయః ఉభయోరదృష్టార్థత్వావిశేషాత్ ॥ కించారాదుపకారకం సాక్షాత్ప్రధానాంగత్వప్రధానోద్దేశేన విధానాత్ ॥సన్నిపత్యోపకారకంతు అంగాంగం కర్మాంగవ్రీహ్యుద్దేశేన విధానాత్ ॥ అంగాంగాపేక్షయాచ సాక్షాదంగంబలీయః ॥ అంగగుణవిరోధేచ తాదర్థ్యాదితి న్యాయాత్ అతఏవ యఇష్ట్యాపశునాసోమేనయజేత సోమావాస్యాయాంపౌర్ణమాస్యాంవా యజేతేత్యవిశేషవిధానేపి పర్వానుగ్రహాసోమయాగస్యైవక్రియతే నతు దీక్షణీయాదేః ॥ అతఃకథం సన్నిపత్యోపకార

స్య బలీయస్త్వమితి ॥ ఉచ్యతే॥ సత్యప్యదృష్టార్థత్వావిశేషే సన్నిప
త్యోపకారకమారాదుపకారకాద్బలీయః ॥ సన్నిపత్యోపకారకే హి క
ర్మణి ఉపకార్యోపకారకయోర్వ్రీహిప్రోక్షణయోస్సంబంధో వాక్యక్ల
ప్తః ఉపకారమాత్రంతు కల్ప్యం ॥ ఆరాదుపకారకస్థలే తు దర్శపూ
ర్ణమాసప్రయాజయోస్సంబంధః కల్ప్యః ఉపకారోపి ॥ కించారా
దుపకారకస్థలే హి ప్రకరణం వినియోజకం ॥ ఇతరత్ర తు వ్రీహీన్ ప్రో
క్షతీతి వాక్యమేవ ॥ వ్రీహిపదేనాపూర్వసాధనే లక్షణాం కృత్వా క్రతౌ
వినియోజకమితి బలీయస్త్వమ్ ॥ యచ్చోక్తమంగగుణవిరోధే చ తా
దర్థ్యాదితి న్యాయేన దుర్బలత్వమితి ॥ తదసత్ ॥ నహి వ్రీహ్యాద్యుద్దేశే
న విధీయమానం ప్రోక్షణాది తదర్థం భవతి తత్స్వరూపే ఆనర్థక్యా
త్ ॥ కింతు తత్సంస్కారద్వారా క్రత్వర్థమేవ ॥ సన్నిపత్యోపకార
కాణాముత్పత్త్యపూర్వప్రయుక్తత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ అత ఉభయ
విధమప్యంగజాతం క్రత్వర్థమేవేతి నాంగగుణవిరోధన్యాయావతా
రః ॥ దీక్షణీయాదేః పర్వానుగ్రహస్తు దీక్షణీయాద్యర్థ ఏవ తస్య తద
పూర్వప్రయుక్తత్వాత్ ॥ అతోऽయుక్తం సాక్షాత్ప్రధానాంగేన ప్రధా
(నాపూ)నేప)ర్వానుగ్రహేణ స బాధ్యత ఇతి తత్సిద్ధం సన్నిపత్యోప
కారకస్యారాదుపకారకాద్బలీయస్త్వం ॥ అత ఏవ స్థాణౌ స్థాణ్వాహుతిం
హోతీతి విహితా స్థాణ్వాహుతిః యూపవ్రశ్చనస్థాణుద్వారా యూ
పసంస్కారార్థా ॥ దేవదత్తధారితాయాస్స్రజః శుచిదేశనిధానమి
వ దేవదత్త సంస్కారార్థం నతు స్థాణ్వాహుతిరారాదుపకారికే
త్యుక్తం దశమే ఇతి దిక్ ॥ ద్రవ్యాద్యనుద్దిశ్య కేవలం విధీయమానం కర్మారా
దుపకారకం యథా ప్రయాజాది ॥ తదేవం నిరూపితం ద్వివిధమప్యంగ
జాతం ॥ తచ్చ నయాగాదిస్వరూపప్రయుక్తమ్ ॥ స్వరూపే ఆనర్థక్యా
త్తదంతరేణాపి తత్సిద్ధేః ! కింత్వపూర్వప్రయుక్తమేవ ॥ నహి తదంత
రేణాపూర్వం భవతీత్యత్ర కించిత్ప్రమాణమస్తి ॥ తస్యాదృష్టత్వాత్ ॥ నచై

వం ప్రాధాన్యాదదృష్టత్వాచ్చ ఫలప్రయుక్తత్వమేవ కింనస్యాదితివాచ్యమ్ ॥ ఫలభావనాయాం యాగస్య కరణత్వాదంగానాంచ కరణానుగ్రాహకత్వాత్తదర్థత్వేబుద్ధే తత్రచానర్థక్యప్రసక్తౌ తేనచయాగేన స్వాపూర్వమేవోపస్థాప్యతే సన్నికర్షాత్ । దీక్షణీయాదిశబ్దేనైవ తదపూర్వం । నతు ఫలముపస్థాప్యతే విప్రకర్షాత్ । అతో నతత్ప్రయుక్తత్వమంగానాం ॥ అతఏవాగన్మసువస్సువరగన్మేతి మంత్రో వికృతావూహితవ్య ఇత్యుక్తం నవమే ఫలదేవతయోశ్చేత్యత్ర ॥ ఫలప్రయుక్తత్వే తు సౌర్యాదివికృతిషు స్వర్గరూపఫలాభావాన్మంత్రో నప్రవర్తేత ॥ నతరాంచోహితవ్యస్స్యాదితి ॥ తత్సిద్ధమంగానామన్యప్రయుక్తత్వానుపపత్తేరపూర్వప్రయుక్తత్వమ్ ॥ తత్రాపి సన్నిపత్యోపకారకాణాం ద్రవ్యదేవతాదిసంస్కారద్వారా యాగస్వరూపే ఉపయోగాదుత్పత్త్యపూర్వార్థత్వమ్ ॥ అతఏవౌషధధర్మాణామవఘాతాదీనామాజ్యే అప్రవృత్తిః తేషామాగ్నేయాపూర్వప్రయుక్తత్వాత్ ॥ ఆజ్యస్యచ తదర్థత్వాభావాదిత్యుక్తంతృతీయే । ఆరాదుపకారకాణాంతు స్వరూపే అనుపయోగాత్పరమాపూర్వార్థత్వం ॥ తత్రోత్పత్త్యపూర్వస్య యాగస్వరూపానుష్ఠానానంతరమేవోత్పద్యమానత్వాత్ సన్నిపత్యోపకారకాణాం పూర్వాంగానాం తదుత్పత్తావుపయోగః ఉత్తరాంగానాంతు శేషాం తత్స్థితావుపయోగః ॥ పరమాపూర్వస్యతు సాంగప్రయోగానుష్ఠానానంతరమేవ ఉత్పద్యమానత్వాత్ సర్వేషామారాదుపకారకాణాం తదుత్పత్తౌ ॥ ప్రయోగబహిర్భూతస్యతు తస్య తత్స్థితావుపయోగః ॥ యథా బృహస్పతిసవస్యవాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేనయజేతేతి వాజపేయోత్తరకాలమంగత్వేన విహితస్య వాజపేయాపూర్వస్థితావుపయోగః ॥ తస్య ప్రాగేవోత్పన్నత్వాదిత్యుక్తం చతుర్థే ॥ తత్సిద్ధం సర్వథాంగానామపూర్వార్థత్వమ్ ॥ ప్రకృతమనుసరామః ॥ తదేవం నిరూపితస్సంక్షేపతో వినియోగవిధిః ॥ — ॥

ప్రయోగప్రాశుభావబోధకో విధిః ప్రయోగవిధిః ॥ సచాంగవాక్యైకవాక్యతామాపన్నః ప్రధానవిధిరేవ ॥ సహిసాంగం ప్రధానమనుష్ఠాపయన్ విలంబే ప్రమాణాభావాదవిలంబాపరపర్యాయం ప్రయోగప్రాశుభావం విధత్తే ॥ నచ విలంబవదవిలంబేపి ప్రమాణాభావ ఇతి వాచ్యం విలంబే హ్యంగప్రధానవిధ్యేకవాక్యతావగత తత్సాహిత్యానుపపత్తిః ప్రసజ్యేత ॥ నహి విలంబేన క్రియమాణయోః పదార్థయోః సహకృతమితి సాహిత్యం వ్యవహరంతి ॥ నచైవం సాహిత్యానుపపత్త్యా సమానకాలత్వమేవ స్యాత్ ॥ నత్వవిలంబః॥ అవ్యవధానేన పూర్వోత్తరకాలక్రియమాణపదార్థయోః అవిలంబేన కృతమితి వ్యవహారాదితి వాచ్యమ్॥ అనేకపదార్థానామేకస్మిన్ కాలేనుష్ఠానానుపపత్తేః ॥ నచ తావత్కర్తృసంపాదనేనానుష్ఠానం కిం నస్యాదితి వాచ్యమ్ ॥ తస్యైతస్య యజ్ఞక్రతోశ్చత్వార ఋత్విజ ఇత్యాదినా కర్తౄణాం నియతత్వాత్ । తస్మాదంగవాక్యైకవాక్యతామాపన్నః ప్రధానవిధిరేకవాక్యతావగతతత్సాహిత్యం విదధదుక్తవిధయా ఏకకాలానుష్ఠానానుపపత్తేరవిలంబం విధత్త ఇతి సిద్ధం ప్రయోగప్రాశుభావబోధకో విధిః ప్రయోగవిధిరితి ॥ సచావిలంబో నియతే క్రమే ఆశ్రీయమాణే భవతి॥ అన్యథాహి కిమేతదనంతరమేతత్కర్తవ్యమేతదనంతరం వేతి ప్రయోగవిక్షేపాపత్తేః ॥ అతః ప్రయోగవిధిరేవ స్వవిధేయప్రయోగప్రాశుభావసిద్ధ్యర్థం నియతం క్రమమపి పదార్థవిశేషణతయా విధత్తే। తత్ర క్రమో నామ వితతివిశేషః । పౌర్వాపర్యరూపో వా॥—॥ తత్ర చ షట్ప్రమాణాని శ్రుత్యర్థపఠనస్థానముఖ్యప్రవృత్త్యాఖ్యాని । తత్ర క్రమపరవచనం శ్రుతిః ॥ తచ్చ ద్వివిధమ్ ॥ కేవలక్రమపరం తద్విశిష్టపదార్థపరం చేతి ॥ తత్ర వేదం కృత్వా వేదిం కరోతీత్యాది కేవలక్రమపరమ్ ॥ వేదికరణాదేర్వచనాంతరేణ విహితత్వాత్ ॥ వషట్కర్తుః ప్రథమభక్ష ఇతి తు క్రమవిశిష్టపదార్థపరమ్ ॥ ఏకప్రసరతాభంగభయేన భక్షానువాదేన క్రమమాత్రస్య విధా

తుమశక్యత్వాత్ ॥ సేయం శ్రుతిరితరప్రమాణాపేక్షయా బలవతీ। తేషాం వచనకల్పనద్వారా క్రమప్రమాణత్వాత్॥ అతఏవాశ్వినస్యపాఠక్రమాత్తృతీయస్థానే గ్రహణప్రసక్తౌ ఆశ్వినో దశమో గృహ్యతఇతివచనాద్దశమస్థానే గ్రహణమిత్యుక్తమ్ ॥ యత్రతు ప్రయోజనవశేన నిర్ణయః సఅర్థక్రమః॥యథాగ్నిహోత్రహోమయవాగూపాకయోః॥ అత్రహి యవాగ్వాఃహోమార్థత్వేన తత్పాకఃప్రయోజనవశేనపూర్వమనుష్ఠీయతే సచాయంపాఠక్రమాద్బలవాన్ ॥ యథా పాఠంహ్యనుష్ఠానే క్లృప్తప్రయోజనబాధః అదృష్టార్థత్వంచస్యాత్ ॥ నహిహోమానంతరం క్రియమాణస్య కించిద్దృష్టంప్రయోజనమస్తి । పదార్థబోధకవాక్యానాం యఃక్రమః సపాఠక్రమః ॥ తస్మాచ్చపదార్థానాం క్రమఆశ్రీయతే ॥ యేనహిక్రమేణవాక్యానిపఠితాని తేనైవ క్రమేణాధీతాన్యర్థప్రత్యయంజనయంతి ॥ యథార్థప్రత్యయంచ పదార్థానామనుష్ఠానాత్ ॥ సచపాఠోద్వివిధః॥ మంత్రపాఠోబ్రాహ్మణపాఠశ్చేతి ॥ తత్రాగ్నేయాగ్నీషోమీయయోస్తత్తద్యాజ్యాపురోనువాక్యాక్రమాద్యఃక్రమఃఆశ్రీయతే సమంత్రపాఠాత్॥ నచాయంమంత్రపాఠో బలవాన్ బ్రాహ్మణపాఠాత్ ॥అనుష్ఠానే బ్రాహ్మణవాక్యాపేక్షయామంత్రవాక్యస్యాంతరంగత్వాత్। బ్రాహ్మణవాక్యంహిప్రయోగాద్బహిరేవ ఇదమేవంకర్తవ్యమిత్యేవమవబోధ్య కృతార్థమితి నపునఃప్రయోగకాలే వ్యాప్రియతే॥ మంత్రాః పునరనన్యప్రయోజనాఃప్రయోగసమవేతార్థస్మారకాఇతివక్ష్యామః ॥ తేనానుష్ఠానక్రమస్య స్మరణక్రమాధీనత్వాత్ స్మరణక్రమస్యచ మంత్రక్రమాధీనత్వాదంతరంగో మంత్రపాఠోన్యస్మాదితిబలవాన్ । అతఏవాగ్నేయాగ్నీషోమీయయోః బ్రాహ్మణపాఠాదాదావగ్నీషోమీయానుష్ఠానం పశ్చాదాగ్నేయానుష్ఠానమిత్యేవం క్రమంబాధిత్వామంత్రపాఠాదాదావాగ్నేయానుష్ఠానం పశ్చాదగ్నీషోమీయానుష్ఠానమిత్యేవంక్రమఇత్యుక్తం ॥ ప్రయాజానాం

సమిధో యజతి తనూనపాతం యజతీత్యేవం విధాయకవాక్యక్రమాద్యః
క్రమః స బ్రాహ్మణపాఠక్రమః ॥ తత్ర చ యద్యపి బ్రాహ్మణవాక్యాన్య
ర్థం విధాయ కృతార్థాని ॥ తథాపి ప్రయాజానాం స్మారకాంతరస్యాభా
వాత్తాన్యేవ స్మారకత్వేన స్వీక్రియంతే ॥ తథా చ యేన క్రమేణ తాన్యధీతా
ని తేనైవ క్రమేణార్థస్మరణం జనయంతీతి యుక్తం తేనైవ క్రమేణ తే
షామనుష్ఠానమితి సిద్ధం ప్రయాజానాం బ్రాహ్మణపాఠక్రమాత్క్ర
మ ఇతి ॥ నను ప్రయాజేషు ప్రయోగసమవేతార్థస్మారకత్వం విధా
యకత్వేన కృతార్థానాం బ్రాహ్మణవాక్యానాం కిమితి స్వీక్రియతే ప్ర
యోగసమవేతార్థస్మారకాణాం యాజ్యామంత్రాణామాగ్నేయాదిష్వి
వాత్రాపి సత్త్వాల్ ॥ న చ తేషాం దేవతాస్మారకత్వాత్కర్మస్మారకత్వే
న బ్రాహ్మణవాక్యం స్వీక్రియత ఇతి వాచ్యమ్ ॥ ఆగ్నేయాదిష్వపి కర్మ
స్మారకత్వేన తత్స్వీకారాపత్తేః ॥ న చేష్టాపత్తిః ॥ తథా సతి బ్రాహ్మణపా
ఠాన్మంత్రపాఠస్య బలీయస్త్వం న స్యాల్ ॥ తద్బలీయస్త్వే హి మంత్రా
ణాం ప్రయోగసమవేతార్థస్మారకత్వమితరస్య తదస్మారకత్వం హేతుః ॥
యది చ కర్మస్మారకత్వం బ్రాహ్మణవాక్యస్య స్వీక్రియతే తదా ప్రధాన
కర్మస్మారకత్వేన బ్రాహ్మణవాక్యస్యాంతరంగత్వాదంగభూతదేవతా
స్మారకత్వేన చ మంత్రాణాం బహిరంగత్వాన్మంత్రపాఠాత్ బ్రాహ్మణ
పాఠస్యైవ బలీయస్త్వం స్యాల్ ॥ తథా చ మంత్రతస్తు విరోధే స్యాదితి
పాంచమికాధికరణవిరోధః ॥ తత్ర హి బ్రాహ్మణపాఠాన్మంత్రపాఠస్య
బలీయస్త్వాదాదావాగ్నేయానుష్ఠానం పశ్చాదగ్నీషోమీయస్యేత్యు
క్తమ్ ॥ అథాగ్నేయాదిషు యాజ్యామంత్రా ఏవ దేవతాప్రకాశనద్వా
రా కర్మప్రకాశకాః ॥ త్యజ్యమానద్రవ్యోద్దేశ్యత్వరూపత్వాద్దేవ
తాత్వస్యేతి చేత్తుల్యం ప్రయాజేషు ॥ తత్రాపి యాజ్యామంత్రా దేవ
తాప్రకాశకాః ప్రయాజేషు దేవతాయా మంత్రవర్ణికత్వాల్ ॥ తథా చ
ప్రయాజేషు యాజ్యామంత్రాణాం దేవతాప్రకాశనద్వారా కర్మప్రకా

శకత్వాత్క్రమో మంత్రపాఠాదేవస్యాత్ నతు బ్రాహ్మణపాఠక్రమాత్ నచ మంత్రపాఠస్యాన్యాదృశత్వాత్ప్రయాజక్రమో బ్రాహ్మణపాఠక్రమాదేవేతి వాచ్యమ్ ॥ అన్యాదృశత్వే తస్యైవ క్రమస్యానుష్ఠానంస్యాత్ ॥ మంత్రక్రమస్య బలీయస్త్వాత్ ॥ అభ్యాసాధికరణేచ వార్తికకృతా క్రమవినియుక్త్యైవ లింగక్రమమంత్రవర్ణేత్యాదినా ప్రయాజేషు యాజ్యామంత్రాణాం క్రమవినియోగ ఉక్తః ॥ నవమేపి తంత్రరత్నే సమిధోగ్న ఆజ్యస్య వ్యంత్విత్యాదిభిః క్రమప్రకరణప్రాప్తైర్మంత్రైర్దేవతాః గుణత్వేన సమర్ప్యంత ఇత్యుక్తమ్ ॥ మంత్రాణామన్యాదృశక్రమత్వే తదనుపపత్తిస్స్యాత్ ॥ తత్కథం ప్రయాజేషు బ్రాహ్మణపాఠక్రమాత్క్రమ ఇతి ॥ ఉచ్యతే ॥ సత్యమేతత్ ॥ తథాపి యత్రార్థస్మారకా మంత్రా నసంత్యేవ యథా తూష్ణీంవిహితేషు కర్మసు తేషాం క్రమో బ్రాహ్మణపాఠక్రమాత్ ॥ తత్ర తేషామేవ ప్రయోగసమవేతార్థస్మారకత్వాత్ ॥ ప్రయాజోదాహరణం తు కృత్వాచింతయా । తత్ర బ్రాహ్మణవాక్యానాం ప్రయోగసమవేతార్థస్మారకత్వాభావాత్ ॥ యదాహురర్థవాదచరణే వార్తికకారాః ॥ ప్రయాజాదివాక్యస్యార్థం సమర్ప్య చరితార్థాని స్వరూపసంస్పర్శే సత్యపి ప్రయోజ్యతాం న ప్రతిపద్యంత ఇతి ॥ తస్మాత్సమంత్రకకర్మణాం పాఠక్రమో మంత్రపాఠక్రమాత్ । అమంత్రక పాఠక్రమస్తు బ్రాహ్మణపాఠక్రమాదేవేతి దిక్ ॥ ప్రకృతౌ నానాదేశానాం పదార్థానాం వికృతౌ వచనాదేకస్మిన్ దేశే అనుష్ఠానే కర్తవ్యే యస్య దేశే అనుష్ఠీయంతే తస్య ప్రథమమనుష్ఠానం ఇతరయోస్తు పశ్చాత్ ॥—॥ అయం క్రమః స్థానక్రమః ॥ స్థానం నామోపస్థితిః ॥ యస్య హి దేశే అనుష్ఠీయంతే తత్పూర్వతనే పదార్థే కృతే స ఏవ ప్రథమముపస్థితో భవతీతి యుక్తం తస్య ప్రథమమనుష్ఠానమ్ ॥ అత ఏవ సాద్యస్కే అగ్నీషోమీయసవనీయానుబంధ్యానాం సవనీయదేశే సహానుష్ఠానే కర్తవ్యే ఆదౌ సవనీయపశోరనుష్ఠానం తస్మిన్ దేశే ఆశ్వినగ్రహ

ణానంతరం సవనీయస్యైవ ప్రథమముపస్థితేః॥ ఇతరయోస్తుపశ్చాత్॥
తథాహి॥ జ్యోతిష్టోమే త్రయః పశుయాగాః॥ అగ్నీషోమీయస్సవనీయో
నుబంధ్యశ్చేతి॥ తేచ భిన్నదేశాః అగ్నీషోమీయ ఔపవసథ్యేహ్ని॥
సవనీయస్సుత్యాకాలే॥ అనుబంధ్యస్త్వంతే॥ సాద్యస్క్రా నామ సోమ
యాగవిశేషః॥ సచావ్యక్తత్వాత్ జ్యోతిష్టోమవికారః॥ అతస్తేత్ర
యోపి పశుయాగాః సాద్యస్క్రే చోదకప్రాప్తాః। తేషాంచ తత్ర సా
హిత్యం శ్రుతం సహపశూనాలభత ఇతి॥ తచ్చ సాహిత్యం సవనీయదేశే
తస్య ప్రధాన ప్రత్యాసత్తేః॥ స్థానాతిక్రమసామ్యాచ్చ సవనీయదే
శే హ్యనుష్ఠానే క్రియమాణేగ్నీషోమీయానుబంధ్యయోః స్వస్వస్థానాతి
క్రమమాత్రం భవతి॥ అగ్నీషోమీయదేశే హ్యనుష్ఠానే క్రియమాణే స
వనీయస్య స్వస్థానాతిక్రమమాత్రం అనుబంధ్యస్యతు స్వస్థానాతిక్ర
మః సవనీయస్థానాతిక్రమశ్చస్యాత్॥ ఏవమనుబంధ్యదేశే అగ్నీషో
మీయస్యద్రష్టవ్యః॥ తథాచ సవనీయదేశే సర్వేషామనుష్ఠానే కర్త
వ్యే సవనీయస్య ప్రథమమనుష్ఠానమ్॥ ఆశ్వినగ్రహణానంతరం హి స
వనీయదేశః॥ ప్రకృతావాశ్వినగ్రహం గృహీత్వా త్రివృతాయూపం ప
రివీయాగ్నేయం సవనీయం పశుముపాకరోతీత్యాశ్వినగ్రహణానంతరం
తస్యవిహితత్వాత్॥ తథాచ సాద్యస్క్రేపి ఆశ్వినగ్రహణేకృతే సవనీయ
ఏవోపస్థితో భవతీతి యుక్తం తస్యస్థానాత్ప్రథమమనుష్ఠానం॥ ఇతర
యోస్తు పశ్చాదిత్యుక్తమ్॥ ప్రధానక్రమేణ యోంగానాం క్రమ ఆ
శ్రీయతే సముఖ్యక్రమః॥ యేనహి క్రమేణ ప్రధానాని క్రియంతే తే
నైవ చేత్క్రమేణ తేషామంగాన్యప్యనుష్ఠీయంతే తదా సర్వేషామం
గానాం స్వైః ప్రధానైః తుల్యం వ్యవధానం భవతి॥ వ్యుత్క్రమేణత్వ
నుష్ఠానే కేషాంచిదంగానాం స్వైః ప్రధానైరత్యంతమవ్యవధానం అన్యే
షామత్యంతవ్యవధానం స్యాత్॥ తచ్చాయుక్తం॥ ప్రయోగవిధ్యవగత
సాహిత్యబాధాపత్తేః॥ అతః ప్రధానక్రమోప్యంగక్రమహేతుః॥ అతఏ

వ ప్రయాజశేషేణాదావాగ్నేయహవిషోభిఘారణంపశ్చాదైంద్రస్య దధ్నః॥ ఆగ్నేయయాగైంద్రయాగయోః పౌర్వాపర్యాత్॥అత్రహిద్వయోరభిఘారణయోః స్వేనస్వేనప్రధానేన సంభవతి తుల్యమేకాంతరితవ్యవధానమ్ ॥ ఆగ్నేయహవిరభిఘారణాగ్నేయయాగయోరైంద్రయాగహవిరభిఘారణేన వ్యవధానాత్ ఐంద్రయాగహవిరభిఘారణైంద్రయాగయోశ్చ ఆగ్నేయయాగేనవ్యవధానాత్॥ అతశ్చాదావాగ్నేయహవిరభిఘారణం తతఐంద్రస్యహవిషః తతఆగ్నేయయాగః తతశ్చైంద్రోయాగఇత్యేవం క్రమోముఖ్యక్రమాత్సిద్ధో భవతి ॥ యదిత్వాదావైంద్రహవిషోభిఘారణం తతఆగ్నేయస్య క్రియతేతదా యాజ్యానువాక్యాక్రమవశాదాదావాగ్నేయస్యానుష్ఠానాదాగ్నేయయాగతదంగహవిరభిఘారణయోరత్యంతమవ్యవధానం ఐంద్రయాగతదంగహవిరభిఘారణయోరత్యంతవ్యవధానంస్యాత్ తచ్చాయుక్తం॥అతో యుక్తం ప్రయాజశేషాభిఘారణస్య ముఖ్యక్రమాత్క్రమ ఇతి॥సచాయం ముఖ్యక్రమః పాఠక్రమాద్దుర్బలః॥ముఖ్యక్రమోహి ప్రమాణాంతరసాపేక్షప్రధానక్రమప్రతిపత్తిసాపేక్షతయావిలంబితప్రవృత్తికః॥ పాఠక్రమస్తు నిరపేక్షస్వాధ్యాయపాఠక్రమమాత్రసాపేక్షతయా నతథేతిబలవాన్॥ అతఏవాగ్నేయోపాంశుయాజాగ్నీషోమీయాణాం క్రమేణానుష్ఠీయమానానామప్యుపాంశుయాజాజ్యనిర్వాపో ముఖ్యక్రమాన్నపూర్వమనుష్ఠీయతే తస్యదుర్బలత్వాత్॥పాఠక్రమాత్తుపశ్చాదనుష్ఠీయతే తస్య ప్రబలత్వాదితి॥సచాయంముఖ్యక్రమః ప్రవృత్తిక్రమాద్బలవాన్ ॥ ప్రవృత్తిక్రమోహ్యాశ్రీయమాణే బహూనామంగానాంప్రధానవిప్రకర్షో భవతి ॥ అస్మింస్త్వాశ్రీయమాణే సన్నికర్షః॥ తద్యథాదర్శపూర్ణమాసయోరాదావాగ్నేయానుష్ఠానమ్ ॥ తతస్సాన్నాయ్యస్య తద్ధర్మాశ్చ కేచిత్పూర్వమనుష్ఠీయంతే ॥ తత్ర యది ప్రవృత్తిక్రమమాశ్రిత్య తద్ధర్మాస్సర్వే పూర్వమనుష్ఠీయేరన్ తతఆగ్నేయధర్మాః తతఆగ్నే

యానుష్ఠానం తతస్సాన్నాయ్యానుష్ఠానమ్ ॥ తదా తద్ధర్మాణాం స్వ
ప్రధానేనసహ ద్వాభ్యామాగ్నేయధర్మతదనుష్ఠానాభ్యాం విప్రక
ర్షస్స్యాత్ ॥ యదాతు సాన్నాయ్యధర్మాణాం కేషాంచిత్పూర్వమ
నుష్ఠానేపి అన్యేసర్వే ముఖ్యక్రమమాశ్రిత్య ఆగ్నేయధర్మానుష్ఠా
నానంతరమనుష్ఠీయంతే తదా సర్వేషామాగ్నేయధర్మాణాం సా
న్నాయ్యధర్మాణాంచైకైకేనవిజాతీయేనవ్యవధానం భవతి ॥ ఆగ్నేయధ
ర్మాణాం స్వప్రధానేనసహసాన్నాయ్యధర్మైర్వ్యవధానాత్ ॥ సా
న్నాయ్యధర్మాణాంచ స్వప్రధానేనసహాగ్నేయానుష్ఠానేన వ్యవధా
నాదితినవిప్రకర్షః ॥ తస్మాన్ముఖ్యక్రమః ప్రవృత్తిక్రమాద్బలవాన్ ॥ —— ॥
సహప్రయుఖ్యమానేషు ప్రధానేషు సన్నిపాతినామంగానామావృ
త్త్యానుష్ఠానేకర్తవ్యే ద్వితీయాదిపదార్థానాంప్రథమానుష్ఠితపదా
ర్థక్రమాద్యఃక్రమస్సప్రవృత్తిక్రమః ॥ యథాప్రాజాపత్యాంగేషు ॥ ప్రా
జాపత్యాహి వైశ్వదేవీంకృత్వా ప్రాజాపత్యైశ్చరంతీతివాక్యేన తృతీ
యానిర్దేశాత్సేతికర్తవ్యతాకాఏకకాలత్వేనవిహితాః ॥ అతస్తేషాం
తదంగానాంచోపాకరణనియోజనప్రభృతీనాం సాహిత్యంసంపాద్యం
తత్ర ప్రాజాపత్యానాం సంప్రతిపన్నదేవతాకత్వేన ఏకస్మిన్కాలే
అనుష్ఠానాదుపపద్యతేసాహిత్యమ్ ॥ తదంగానాంచైకస్మిన్కాలేనుష్ఠా
నమశక్యం ॥ నహ్యనేకేషాంపశూనాముపాకరణమేకస్మిన్కాలే కర్తుం
శక్యమ్ ॥ అతస్తేషాం సాహిత్యమప్యవ్యవధానేనానుష్ఠానాత్సంపాద్యం
ఏకస్యోపాకరణం కృత్వా పరస్యోపాకరణమితి ॥ అతః ప్రాజాపత్యే
ష్వేకంపదార్థం సర్వత్రానుష్ఠాయ ద్వితీయపదార్థోనుష్ఠేయః ॥
తత్ర ప్రథమపదార్థానుష్ఠానంకస్మాచ్చిత్పశోరారభ్యకర్తవ్యం ద్వి
తీయస్తు పదార్థోయేనక్రమేణ ప్రథమోనుష్ఠితః తేనైవ క్రమేణా
నుష్ఠేయః ప్రయోగవిధ్యవగతస్య మిథోంగసాహిత్యస్యోపపత్తయే ॥
ప్రయోగవిధినాహి దైక్షేతదంగానాముపాకరణనియోజనాదీనాం మి

థస్సాహిత్యమానన్తర్యాపరపర్యాయంవిహితమ్ ॥ తచ్చసాహిత్యంసవనీయే పశౌ చోదకేనప్రాప్తమ్ ॥ తస్య ప్రాణిద్రవ్యకత్వేన దైక్షికవికృతికత్వాత్ ॥ సవనీయాచ్చైకాదశినేషుప్రాప్తం సుత్యాకాలత్వసామాన్యాత్ ॥ తేభ్యశ్చప్రాజాపత్యేషు ప్రాప్తంగుణత్వసామాన్యాత్ ప్రాజాపత్యేషుచ ప్రతిపశుయాగభేదాచ్చోదకాభిద్యన్తే ॥ అతశ్చోదకాత్తత్తత్పశ్వంగభూతానాముపాకరణనియోజనాదీనాం సాహిత్యమానన్తర్యాపరపర్యాయంప్రాప్తం ॥ అతఏవైకస్యపశోరుపాకరణానన్తరమేవ నియోజనంచోదకబలాత్కర్తవ్యత్వేనప్రాప్తం ॥ తత్తు నక్రియతే ప్రత్యక్షవచనావగతసర్వపశ్వంగసాహిత్యానుపపత్తేః । అతఏకస్మిన్పశావుపాకరణేకృతే తదనన్తరమేవ కర్తవ్యత్వేన ప్రాప్తమపినియోజనంనక్రియతే ॥ ప్రత్యక్షవచనబలాత్తుపశ్వన్తరేషుషోడశసు ఉపాకరణమేవక్రియతే ॥ కృతేతుతేషూపాకరణే ప్రథమపశోర్నియోజనస్య తదీయోపాకరణేన వ్యవధానే ప్రమాణాభావాత్ప్రథమపశావేవనియోజనంకార్యమ్ ॥ అతశ్చ యేనక్రమేణోపాకరణంకృతం తేనైవక్రమేణనియోజనంకార్యమ్ ॥ ఏవంచ తత్తత్పశూపాకరణానాం స్వనియోజనైస్తుల్యం షోడశక్షణైర్వ్యవధానంభవతి ॥ అన్యథా కేషాంచిదత్యన్తవ్యవధానం కేషాంచిత్కించిద్వ్యవధానంస్యాత్తచ్చనయుక్తం ॥ తస్మాద్యేనక్రమేణప్రథమః పదార్థోఽనుష్ఠితః తేనైవద్వితీయోఽనుష్ఠేయః ॥ తత్సిద్ధంప్రథమానుష్ఠితపదార్థక్రమాద్ద్వితీయపదార్థక్రమస్యప్రవృత్తిక్రమఇతి తదేవంసంక్షేపతోనిరూపితష్షడ్విధక్రమనిరూపణేనప్రయోగవిధివ్యాపారః ॥——॥ ఫలస్వామ్యబోధకోవిధిరధికారవిధిః ॥ ఫలస్వామ్యంచ కర్మజన్యఫలభోక్తృత్వం ॥ సచ యజేతస్వర్గకామఇత్యేవంరూపః ॥ అనేనహి స్వర్గముద్దిశ్య యాగంవిదధతాస్వర్గకామస్యయాగజన్యఫలభోక్తృత్వంప్రతిపాద్యతే ॥ యస్యాహితాగ్నేరగ్నిర్గృహాన్దహేదగ్నయేక్షామవతేపురోడాశమ

ష్టాకపాలంనిర్వపేదిత్యాదిభిస్త్వగ్నిదాహాదౌనిమిత్తేకర్మవిదధద్భిర్ని మిత్తవతః కర్మజన్యపాపక్షయరూపఫలస్వామ్యంప్రతిపాద్యతే॥తచ్చ ఫలస్వామ్యం తస్యైవయోఽధికారివిశేషణవిశిష్టః॥అధికారివిశేషణంచత దేవ యత్పురుషవిశేషణత్వేనశ్రుతమ్ ॥ అతఏవరాజా రాజసూయేన స్వారాజ్యకామోయజేతేత్యనేన స్వారాజ్యముద్దిశ్య రాజసూయంవిద ధతాపి నస్వారాజ్యకామమాత్రస్యతత్ఫలభోక్తృత్వం ప్రతిపాద్యతే॥ కింతు రాజ్ఞస్సతః తత్కామస్య॥కించిత్తుపురుషవిశేషణత్వేనాశ్రుతమ ప్యధికారివిశేషణంభవతి ॥ యథాధ్యయనవిధిసిద్ధావిద్యా అగ్నిసాధ్యే షుకర్మసు ఆధానసిద్ధాఅగ్నిమత్తా ॥ సామర్థ్యంచ॥ తేషాం పురుషవి శేషణత్వేనాశ్రవణేప్యధికారివిశేషణత్వమస్త్యేవ ॥ ఉత్తరక్రతువిధీ నాం జ్ఞానాక్షేపశక్తత్వేనాధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞానవంతం ప్రత్యేవ ప్రవృ త్తేః ॥ అగ్నిసాధ్యకర్మణాంచాగ్న్యపేక్షత్వేన తద్విధీనామాధానసి ద్ధాగ్నిమంతం ప్రత్యేవ ప్రవృత్తేః ॥ అతఏవ శూద్రస్యనయాగాదా వధికారః ॥ తస్యాధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞానాభావాత్ ఆధానసిద్ధాగ్న్య భావాచ్చ॥ అధ్యయనస్యోపనీతాధికారత్వాత్ ఉపనయనస్యాష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీతేత్యాదినాత్రైవర్ణికాధికారత్వాత్।ఆధానస్యా పి వసంతే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీతేత్యాదినా త్రైవర్ణికాధికారత్వా త్ ॥ యద్యపిచ వర్షాసు రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యనేన రథకారస్య సౌధన్వనాపరపర్యాయస్యాధానం విహితం యోగాద్రూఢేర్బలీయ స్త్వాత్ ॥ తథాపి నాస్యోత్తరకర్మస్వధికారః ॥ అధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞా నాభావాత్ । నచ తదభావేఆధానేపి కథమధికారః తదనుష్ఠానస్యత త్సాధ్యత్వాదితివాచ్యమ్ ॥ తస్యాధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞానాభావేపి వర్షా సు రథకారోఽగ్నీనాదధీతేత్యనేనైవవిధినా ఆధానమాత్రోపయుక్తజ్ఞా నాక్షేపాత్ ॥ అన్యథా ఏతస్యైవ విధేరనుపపత్తేః ॥ అతశ్చ రథకార స్యాధానమాత్రాధికారేపి నోత్తరకర్మస్వధికారః విద్యాయాఅభావా

త్ ॥ ఏవంచ తదాధానం సాగ్నిసంస్కారార్థం॥ సంస్కృతానామ గ్నీనాముత్తరత్రోపయోగాభావాత్ ॥ కింతు తదాధానంలౌకికాగ్ని గుణకం విశ్వజిన్న్యాయేన స్వర్గఫలంచస్వతంత్రమేవ ప్రధానక ర్మవిధీయతే॥అగ్నీనితిచద్వితీయాసక్తూన్ జుహోతీతివత్తృతీయార్థేఇతి॥ ప్రకృతమనుసరామః ॥ తత్సిద్ధం శూద్రస్యాధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞానాభా వాదాధానసిద్ధాగ్న్యభావాచ్చ నోత్తరకర్మస్వధికారఇతి ॥ నన్వే వంస్త్రియాఅధికారోనస్యాత్ తస్యాఅధ్యయనప్రతిషేధేన తద్విధిసి ద్ధజ్ఞానాభావాత్ ॥ నచ నాస్త్యేవేతివాచ్యం యజేత స్వర్గకామఇ త్యత్ర స్వర్గకామపదస్యోద్దేశ్యసమర్పకత్వేన పుంస్త్వస్యోద్దేశ్య విశేషణతయా గ్రహైకత్వవదవివక్షితత్వేన స్త్రియా అధికారస్యసాధి తత్వాదితిచేత్సత్యం॥అధికారస్సాధితః నతుస్వాతంత్ర్యేణ॥ నస్త్రీస్వా తంత్ర్యమర్హతీత్యాదినా తస్య ప్రతిషిద్ధత్వాత్ ॥స్వాతంత్ర్యేణ క ర్తృత్వే ప్రయోగద్వయస్యాపివైగుణ్యాపత్తేశ్చ ॥ యజమానకర్తృక ప్రయోగే పత్నీకర్తృకాజ్యావేక్షణాదిలోపాత్పత్నీప్రయోగేచ యజ మానకర్తృకాజ్యావేక్షణాదిలోపాదతోదంపత్యోస్సహాధికారః ॥ స హాధికారత్వేచ యజమానవిద్యయైవ పత్న్యాఅపికార్యసిద్ధేః నజ్ఞానం వినా తస్యాఅధికారానుపపత్తిః ॥ పాణిగ్రహణాత్తుసహత్వంకర్మసు తథా పుణ్యఫలేష్వితి వచనేన స్త్రియా అధికారనిర్ణయాచ్చ ॥ ని షాదస్థపతేరివాధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞానవిరహిణోపి ఏతయానిషాదస్థపతిం యాజయేదితి వచనాన్నిషాదేష్ట్యామ్ ॥ నిషాదస్థపతిశబ్దేహి నిషాదం చతంస్థపతించేతికర్మధారయః నతు నిషాదానాం స్థపతిమితిషష్ఠీతత్పు రుషః ॥ షష్ఠ్యర్థేలక్షణాపత్తేః ॥ ఏతావాంస్తువిశేషః ॥ నిషాదస్యా ధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞానాభావేనైతస్యైవవిధేస్తత్కార్యోపయికజ్ఞానాక్షే పకత్వం ॥ పత్న్యాస్తు తాదృశజ్ఞానాభావేపి యజమానేన సహాధికా రాత్తస్యచ తాదృశజ్ఞానవత్త్వాత్తేనైవచతస్యాః కార్యసిద్ధేః నోత్తరక్రి

తువిధీనాం జ్ఞానాక్షేపకత్వమ్ ॥ యేతు పత్నీమాత్రకర్తృకాః పదా
ర్థా ఆజ్యావేక్షణాదయః ॥ తేజ్ఞానంవినా అశక్యానుష్ఠానా ఇతితద్విధీ
నాం తదాక్షేపకత్వం స్వీక్రియత ఇతి తత్సిద్ధమధ్యయనవిధిసిద్ధజ్ఞానస్యా
ధానసిద్ధాగ్నిమత్తాయాశ్చ ఉత్తరకర్మస్వధికారివిశేషణత్వమితి ॥ ఏ
వం సామర్థ్యస్యాప్యధికారివిశేషణత్వం ॥ అసమర్థంప్రతివిధ్యప్రవృ
త్తేః ॥ ఆఖ్యాతానామర్థంబ్రువతాం శక్తిస్సహకారిణీతిన్యాయాత్ ॥
తచ్చసామర్థ్యం కామ్యేకర్మణి అంగప్రధానవిషయం నత్వంగాసమ
ర్థః ప్రధానమాత్రసమర్థశ్చ కామ్యకర్మణ్యధికారీ॥ప్రధానవిధేరం
గవిధ్యైకవాక్యతాపన్నస్య సాంగకర్మసమర్థంప్రత్యేవప్రవృత్తేః॥ య
థా వినియోగమధికారాత్ ॥ యదిహి సమర్థంప్రత్యేవప్రవృత్తౌ క
యాదిష్ప్రత్యా విరోధస్స్యాత్ తదా అసమర్థస్యాప్యధికారస్స్యా
త్ ॥ నచ విరోధోఽస్తి స్వర్గకామశ్రుతేస్సమర్థంప్రతి ప్రవృత్తౌ వి
రోధాభావాత్ ॥ ప్రత్యుతాసమర్థంప్రతిప్రవృత్తౌ ప్రధానవిధేరంగవా
క్యైకవాక్యతయాప్రతిపన్నస్యాంగసాహిత్యస్యబాధాపత్తేః ॥ నిత్యవ
చ్ఛ్రుతానామంగానాం పాక్షికత్వప్రసంగాచ్చ ॥ అతస్సాంగప్రయోగస
మర్థస్యైవ కామ్యకర్మణ్యధికారః॥నిత్యకర్మణాంత్వంగేషు యథా
శక్తిన్యాయః ॥ తానిహియావజ్జీవశ్రుత్యా యావజ్జీవంకర్తవ్యత్వేనచో
దితాని ॥ నచ యావజ్జీవం కేనాపి సాంగప్రయోగఃకర్తుంశక్యతే ॥
అతో నిత్యకర్మసు ప్రధానమాత్రసమర్థోఽధికారీ అంగానితు యావం
తి కర్తుం శక్యంతే తావంతి కార్యాణీత్యాస్తాం బహూక్త్యా । సూ
రిభిః పరాక్రాంతత్వాత్ ॥ తత్సిద్ధం ఫలస్వామ్యబోధకోవిధిరధికార
విధిరితి ॥ తదేవంనిరూపితంచతుర్విధభేదనిరూపణాన విధేః ప్రయోజన
వదర్థపర్యవసానమితి ॥ —— ॥ మంత్రాణాంచ ప్రయోగసమవేతా
ర్థస్మారకత్వేనార్థవత్త్వమ్ ॥ నతుతదుచ్చారణమదృష్టార్థమ్ ॥ దృ
ష్టేసంభవత్యదృష్టకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్ ॥ నచ దృష్టస్యాప్ర

కారాంతరేణాపి సంభవాన్మంత్రామ్నానమనర్థకమితివాచ్యమ్ ॥ మంత్రేణైవ స్మర్తవ్యమితి నియమవిధ్యాశ్రయణాత్ ॥ సాధనద్వయస్యచ పక్షప్రాప్తావన్యతరస్య సాధనస్యాప్రాప్తతాదశాయాం యోవిధిస్సనియమవిధిః ॥ యదాహుః ॥ విధిరత్యంతమప్రాప్తౌ నియమః పాక్షికేసతి ॥ తత్రచాన్యత్రచప్రాప్తౌపరిసంఖ్యేతిగీయతఇతి ॥ అస్యాయమర్థః ॥ యస్యయదర్థత్వం ప్రమాణాంతరేణాప్రాప్తం తస్యతదర్థత్వేన యోవిధిస్సోపూర్వవిధిః ॥ యథాయజేతస్వర్గకామఇత్యాదిః। యాగస్యహి స్వర్గార్థత్వం నప్రమాణాంతరేణజ్ఞాయతే కింత్వనేనైవవిధినేతి భవత్యయమపూర్వవిధిః ॥ పక్షేప్రాప్తస్యతు యోవిధిస్సనియమవిధిః ॥ యథా వ్రీహీనవహంతీత్యాది ॥ అనేనవిధినావఘాతస్య నవైతుష్యార్థత్వంబోధ్యతే అన్వయవ్యతిరేకసిద్ధత్వాత్ ।కింతు నియమఃసచాప్రాప్తాంశపరిపూరణం। వైతుష్యస్యహి నానోపాయసాధ్యత్వాత్ యస్యాందశాయామవఘాతం పరిత్యజ్యోపాయాంతరంగ్రహీతుమారభ్యతే తస్యాందశాయామవఘాతస్యాప్రాప్తత్వేన తద్విధానాత్మకమప్రాప్తాంశపరిపూరణమేవానేన విధినాక్రియతే। అతశ్చ నియమవిధావప్రాప్తాంశపరిపూరణాత్మకోనియమఏవవాక్యార్థః పక్షేఅప్రాప్తతాదశాయామవఘాతవిధానమితియావత్ । అపూర్వవిధావివాత్యంతాప్రాప్తతయా నవిధానమితి ॥ ఉభయస్య యుగపత్ప్రాప్తావితరవ్యావృత్తిపరోవిధిఃపరిసంఖ్యావిధిః॥యథాపంచపంచనఖాభక్ష్యాఇతి॥ఇదంహివాక్యంనపంచనఖభక్షణవిధిపరమ్। తస్యరాగతఏవప్రాప్తత్వాత్॥నాపినియమపరమ్॥పంచనఖాపంచనఖభక్షణస్య యుగపత్ప్రాప్తేః పక్షప్రాప్త్యభావాత్ ॥ అతఇదంపంచాతిరిక్తపంచనఖభక్షణనివృత్తిపరమితిభవతి పరిసంఖ్యావిధిః ॥ సాచ పరిసంఖ్యాద్వివిధా ॥ శ్రౌతీలాక్షణికీచ ॥ తత్ర అత్రహ్యేవావపంతీత్యత్రశ్రౌతీపరిసంఖ్యాఏవకారేణ పవమానాతిరిక్తస్తోత్రవ్యావృత్తేరభిధానాత్ ॥పంచపంచనఖా

భక్ష్యా ఇత్యత్ర తు లాక్షణికే ఇతరనివృత్తివాచకస్య పదస్యాభావాత్ ॥ అత ఏవైషా త్రిదోషగ్రస్తా ॥ దోషత్రయం చ శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా ప్రాప్తబాధశ్చేతి ॥ శ్రుతస్య పంచనఖభక్షణస్య హానాత్ అశ్రుతపంచాతిరిక్తపంచనఖభక్షణనివృత్తికల్పనాత్ ప్రాప్తస్య పంచాతిరిక్తపంచనఖభక్షణస్య బాధాదితి। అస్మిన్ దోషత్రయే దోషద్వయం శబ్దనిష్ఠం ప్రాప్తబాధస్తు దోషార్థనిష్ఠ ఇతి దిక్ ॥ — ॥ తత్సిద్ధం మంత్రైరేవ స్మర్తవ్యమితి నియమవిధ్యాశ్రయణాన్న మంత్రామ్నానమనర్థకమ్ ॥ అతశ్చ యుక్తం మంత్రాణాం ప్రయోగసమవేతార్థస్మారకతయార్థవత్త్వం। తత్ర యే మంత్రా యత్ర పఠితాస్తేషాం తత్ర యద్యర్థప్రకాశనం ప్రయోజనం సంభవతి తదా తత్రైవ వినియోగః యేషాం తు న సంభవతి తేషాం యత్ర సంభవతి తత్రోత్కర్షః ॥ యథా పూషాద్యనుమంత్రణమంత్రాణామిత్యుక్తమ్ ॥ యేషాం క్వాపి న సంభవతి తదుచ్చారణస్య త్వగత్యాఽదృష్టార్థత్వం సర్వథాపి తు తేషాం నానర్థక్యమితి ॥ — ॥

నామధేయానాం విధేయార్థపరిచ్ఛేదకతయాఽర్థవత్త్వం। తథాహి। ఉద్భిదా యజేత పశుకామ ఇత్యత్ర హి ఉద్భిచ్ఛబ్దో యాగనామధేయమ్॥ తేన చ విధేయార్థపరిచ్ఛేదః క్రియతే అనేన హి వాక్యేన అప్రాప్తత్వాత్ఫలోద్దేశేన యాగో విధీయతే॥ యాగసామాన్యస్యావిధేయత్వాద్యాగవిశేష ఏవ విధీయతే ॥ తత్ర కోఽసౌ విశేష ఇత్యపేక్షాయాం ఉద్భిచ్ఛబ్దాదుద్భిద్రూపో యాగ ఇతి విజ్ఞాయతే ॥ ఉద్భిదా యాగేనేతి సామానాధికరణ్యేన నామధేయాన్వయాత్ తస్య చ యజిసామానాధికరణ్యం నీలోత్పలాదిశబ్దవత్ ॥ తత్ర హ్యుత్పలశబ్దస్యార్థాదుత్పలాదన్యో నీలశబ్దస్య వాచ్యోఽస్తి నీలగుణః । లక్షణయా తు నీలశబ్దస్య ద్రవ్యపరత్వేన సామానాధికరణ్యం ॥ ఉద్భిచ్ఛబ్దస్య తు యజ్యవగతయాగవిశేషాన్నాన్యో వాచ్యోర్థోఽస్తి విశేషవాచిత్వాత్తస్య॥ అతశ్చార్థాంతరవాచిత్వాభావేన న నామధేయస్య నీలశబ్దవత్సామానాధికరణ్యం॥ కింతర్హి స్వా-

వైశ్వదేవ్యామిక్షేత్యత్ర ఆమిక్షాశబ్దవత్ ॥ వైశ్వదేవీశబ్దస్యహి దేవతాత
ద్ధితాంతత్వాత్ తద్ధితస్యచ సాస్యదేవతేతి సర్వనామార్థేస్మరణాత్ సర్వనా
మ్నాంచోపస్థితవిశేషవాచిత్వేన విశేషపరత్వం ॥ కోసౌ వైశ్వదేవీశబ్దో
పాత్తో విశేషఇత్యపేక్షాయాం ఆమిక్షాపదసాన్నిధ్యాదామిక్షారూపో
విశేషఇత్యవగమ్యతే ॥ యదాహుః ॥ ఆమిక్షాం దేవతాయుక్తాం వదత్యేవై
షతద్ధితః ॥ ఆమిక్షాపదసాన్నిధ్యాత్తస్యైవవిషయార్పణమితి ॥ తథా ॥
శ్రుత్యైవోపపదస్యార్థస్సర్వనామ్నా ప్రతీయతే ॥ తదర్థస్సద్ధితేనైవ
త్రయాణామేకవాక్యతేతి ॥ తస్మాద్యథా వైశ్వదేవీశబ్దోపాత్తవిశేషస
మర్పకత్వేనామిక్షాశబ్దస్య వైశ్వదేవీశబ్దేనసామానాధికరణ్యమ్ ॥ ఏ
వంసామాన్యస్యావిధేయత్వాద్యజ్యవగతయాగవిశేషసమర్పకత్వేన నా
మధేయస్య యజిసామానాధికరణ్యమ్ ॥ తత్సిద్ధంనామధేయానాం విధే
యార్థపరిచ్ఛేదకతయా అర్థవత్త్వం ॥ యదాహుః ॥ తదధీనత్వా
ద్యాగవిశేషసిద్ధేరితి ॥ నామధేయత్వంచనిమిత్తచతుష్టయాత్ । మత్వర్థల
క్షణాభయాద్వాక్యభేదభయాత్తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాత్తద్వ్యపదేశాచ్చేతి ॥
తత్ర ఉద్భిదాయజేతపశుకామఇత్యత్ర ఉద్భిచ్ఛబ్దస్య యాగనామధే
యత్వం మత్వర్థలక్షణాభయాత్ ॥ తథాహి ॥ ఉద్భిచ్ఛబ్దస్య గుణస
మర్పకత్వే యాగానువాదేన తావన్నగుణోవిధీయతే ॥ ఫలపదానర్థ
క్యాపత్తేః ॥ నచానేనవాక్యేనఫలంప్రతి యాగవిధానం తస్మింశ్చగుణ
విధానంయుజ్యతే ॥ వాక్యభేదాపత్తేః ॥ నాపి గుణఫలసంబంధవిధా
నం సంభవతి ॥ పరపదార్థవిధానేన విప్రకృష్టార్థవిధానాపత్తేః ॥
ధాత్వర్థస్యస్వరూపేణావిధానాత్ తదుద్దేశేనచాన్యస్య కస్యచిదవి
ధానాత్ ధాతోరత్యంతపారార్థ్యాపత్తేశ్చ ॥ యజ్యానర్థక్యాపత్తే
శ్చ ॥ నహి తదానేనకరణం సమర్ప్యతే ॥ గుణస్య కరణత్వేనాన్వ
యాత్ ॥ నాపిఫలమ్ ॥ పశోర్భావ్యత్వేనాన్వయాత్ । అథ గుణఫలస
మ్బంధవిధానే యాగస్యాశ్రయత్వేనసంబంధఇతి చేన్న ॥ యజేతేత్యత్రయా

ఆశ్రయత్వవాచకపదాభావాత్ ॥ అథసిద్ధాంతే కరణత్వమివాశ్రయ
త్వమపి లక్ష్యమితిచేన్న ॥ ఆశ్రయత్వాపేక్షయా కరణత్వస్య లఘు
త్వేన తల్లక్షణాయా ఏవయుక్తత్వాత్ ॥ ఫలాయవిధీయమానో గుణో
యత్ర కారకతామాపద్యతే స ఆశ్రయః తత్త్వంచాశ్రయత్వం ॥ కరణ
త్వంచ నిష్కృష్టాశక్తిరితిలాఘవమ్ ॥ కించగుణఫలసంబంధవిధానేకర
ణీభూతో గుణస్తన్నిష్ఠంవాకరణత్వంఫలోద్దేశేనవిధేయమ్।తత్రాద్యేప
క్షే కరణత్వస్య గుణోపసర్జనత్వేనప్రతీతిర్లక్షణయైవవాచ్యా।తస్యతృ
తీయయా ప్రత్యయార్థత్వాత్ప్రాధాన్యేనోపస్థితేః॥ యదాపిగుణనిష్ఠం
కరణత్వం ఫలోద్దేశేనవిధేయం తదాపి ఫలభావనాయాం కరణత్వేనా
న్వయయోగ్యగుణనిష్ఠకరణత్వోపస్థితిర్లక్షణయైవవాచ్యా।తృతీయాభిహి
తస్య కరణకారకస్య క్రియాన్వయయోగ్యస్య కరణత్వేనాన్వయాయో
గ్యత్వాత్ । కరణశబ్దేనాభిహితంహికరణకారకం తత్త్వేనాన్వయయో
గ్యం న తృతీయాభిహితం । కరణశబ్దాదివతృతీయాతఃతృతీయోత్పత్తి
ప్రసంగాత్ । అతశ్చకరణత్వేనాన్వయయోగ్యగుణనిష్ఠకరణత్వోపస్థితి
ర్లక్షణయైవవాచ్యా।లక్షణయాచోపస్థితకరణత్వస్యకరణీభూతస్యవాగు
ణస్య యత్ఫలభావనాయాం కరణత్వం తదపిలక్షణయైవవాచ్యం,శ్రూ
యమాణయా తృతీయయా గుణమాత్రస్యయోగం ప్రతికరణత్వాభిధా
నాత్ । అతఏవ తంత్రరత్నే చతుర్థేకరణీభూతగోదోహనాదేఃపశ్వ
ర్థత్వం సమభివ్యాహారాదిత్యుక్తం ।తతశ్చగుణఫలసంబంధవిధానేధా
త్వర్థస్యాత్యంత పారార్థ్యాదిబహుదోషవత్త్వాదుద్భిచ్ఛబ్దస్యగుణసమర్ప
కత్వే గుణవిశిష్టకర్మవిధానమేవస్వీకార్యం । తథాసతిహి యజినాల
ఘుభూతం కరణత్వమాత్రంలక్ష్యం । ఉద్భిచ్ఛబ్దేనచ ప్రకృత్యంశేనమ
త్వర్థమాత్రం లక్ష్యమితిగుణఫలసంబంధవిధానే లాఘవంభవతి ।ధా
త్వర్థస్యాత్యంతపారార్థ్యాదికంతు నభవత్యేవ ధాత్వర్థస్యైవఫలోద్దే
శేనవిధానాత్ । అతశ్చోద్భిచ్ఛబ్దస్య గుణసమర్పకత్వే తేన మత్వ

ర్థం లక్షయిత్వా గుణవిశిష్ట కర్మవిధానం స్వీకార్యం ఉద్భిద్వతా
యాగేన పశుం భావయేదితి । సంభవతితు ముఖ్యార్థే కర్మనామధేయ
త్వే ఉద్భిచ్ఛబ్దస్య నమత్వర్థలక్షణా । ముఖ్యయైవ వృత్త్యా యజినా సా
మానాధికరణ్యేన తస్యాన్వయసంభవాత్ । ఉద్భిదా యాగేన పశుం
భావయేదితి సంభవతిచ ముఖ్యార్థే లక్షణాశ్రయితుం నయుక్తా । సన్ని
కృష్టవిధానంతు సమానమేవ । నచైవం సోమేన యజేతేత్యత్రాపి సోమ
పదస్య యాగనామధేయత్వాపాతః । గుణవిధిత్వే మత్వర్థలక్షణాపత్తేరి
తి వాచ్యం । సోమపదస్య లతాయాం రూఢత్వేన యాగనామధేయత్వాను
పపత్తేరగత్యా లక్షణాశ్రయణాత్ । ఉద్భిచ్ఛబ్దస్యతు నైవం వాచ్యోఽర్థః క
శ్చిత్ప్రసిద్ధః । ఉద్భిద్యతేఽనేనేతి యోగస్యతు గుణ ఇవ యాగేఽపి ఫలోద్భేద
నకారిణ్యుపపత్తేః । తత్సిద్ధముద్భిచ్ఛబ్దస్య మత్వర్థలక్షణాభయాద్యా
గనామధేయత్వమితి । చిత్రయా యజేత పశుకామ ఇత్యత్ర చిత్రాశబ్దస్య వా
క్యభేదభయాత్కర్మనామధేయత్వం । తథాహి । నతావదత్ర గుణవిశిష్టయా
గవిధానం సంభవతి । దధిమధుపయో ఘృతం ధానా ఉదకం తండులాస్త
త్సంసృష్టం ప్రాజాపత్యమిత్యనేన విహితత్వాద్యాగస్య విశిష్టవిధానా
నుపపత్తేః । ప్రాప్తయాగస్య ఫలసంబంధే గుణసంబంధే చ విధీయ
మానే వాక్యభేదః । అథ చిత్రాశబ్దాచ్చిత్రత్వస్త్రీత్వయోః ప్రతిపత్తేః స్త్రీ
త్వస్య చ స్వభావతః ప్రాణిధర్మత్వాత్ప్రకృతే దధ్యాదిద్రవ్యకే కర్మ
ణ్యవినియోగాన్నానేన వాక్యేన ప్రకృతే కర్మణి గుణవిధానం కింతు
ప్రాణిద్రవ్యకే కర్మణి । తత్రాస్య వాక్యస్యానారభ్యాధీతత్వాదనార
భ్యాధీతానాం చ ప్రకృతౌ వా ద్విరుక్తత్వాదితి న్యాయేన ప్రకృతిగామి
త్వాత్ । ప్రాణిద్రవ్యకాణాం చ యాగానాం దైక్షస్య చేతరేష్వితి
న్యాయేనాగ్నీషోమీయ ప్రకృతికత్వాత్తదనువాదేనానేన వాక్యేన గు
ణో విధీయతే । దైక్షస్య చ జ్యోతిష్టోమాంగత్వేన స్వతంత్రఫలాకాం
క్షాయా అభావాత్ । పశుకామపదం న ఫలసమర్పకం । కింతు అగ్నీషో

మీయపశ్వాలంభనాంగతయా ప్రాప్తకామనానువాదః । తథాచనవాక్యభేదఇతిచేన్న । తథాపిదైక్ష్యానువాదేన చిత్రాత్వ(స్త్రీ)త్వవిధానే వాక్యభేదాత్ । విశిష్టకారకవిధానేపి గౌరవలక్షణోవాక్యభేదఏవ । కారకస్యాపి ప్రాప్తత్వేనవిశిష్టవిధానానుపపత్తేశ్చ । పశుకామపదస్యాపి స్వరసతః ఫలపరస్య కామనానువాదత్వే ఆనర్థక్యాపత్తేశ్చ । నచ నియమతః పశ్వాలంభనకామనాభవతి । కామనాతః ప్రాగేవకేనచిద్ధ త్తైపశౌతదభావాత్ । తథాచపశుకామపదస్య నిత్యవచ్ఛ్రవణబాధః దైక్ష్యస్యోత్పత్తిశిష్టపుంస్త్వావరుద్ధత్వేన తత్ర(స్త్రీ)త్వవిధానానుపపత్తేశ్చ ఆమిక్షాయాగానువాదేన వాజినవిధానవత్ । కృష్ణసారంగోగ్నీషోమీయఇతి విశేషవిహితేన స్వసన్నిధిపఠితేనచ కృష్ణసారంగవర్ణేనావరుద్ధేచిత్రాత్వస్యానారభ్యాధీతత్వేన సామాన్యశాస్త్రేణ విధానానుపపత్తేశ్చ ॥ పాంచదశ్యేవరుద్ధఇవ సాప్తదశ్యవిధానమ్ ॥ అథ మాభూదగ్నీషోమీయపశ్వనువాదేన చిత్రాత్వ(స్త్రీ)త్వవిధానం సారస్వతీ మేషీతి వాక్యవిహితయాగాంగమేష్యనువాదేనతు గుణవిధానం స్యాత్ ॥ చిత్రయేతి(స్త్రీ)కారాంశానువాదేన చిత్రాత్వమాత్రవిధానాత్ ॥ నచప్రాకృతేన కృష్ణసారంగవర్ణేన నైరాకాంక్ష్యాన్నచిత్రాత్వవిధానం యుక్తమితివాచ్యమ్ ॥ ఉపదిష్టేనచిత్రాత్వేనాతిదిష్టస్యవర్ణాంతరస్య బాధోపపత్తేరితిచేన్నైవమ్ ॥ నహి చిత్రయేత్యేకేనపదేన (స్త్రీ)కారకస్యోద్దేశః చిత్రాత్వస్యచ విధానంసంభవతి ఏకప్రసరతాభంగలక్షణవాక్యభేదాపత్తేః ॥ ఉద్దేశ్యవిధేయభావస్యానేకపదసాధ్యత్వాత్ ॥ అతఏవవషట్కర్తుః ప్రథమభక్షఇత్యత్ర విశిష్టభక్షవిధిః ॥ నతు భక్షానువాదేన ప్రాథమ్యవిధిరిత్యుక్తంతృతీయే ॥ మేష్యనువాదేనచిత్రాత్వవిధానే ఫలపదానర్థక్యాపత్తేశ్చ ॥ ఉభయవిధానే వాక్యభేదాత్ ॥ ప్రకృతస్యచయాగస్య ఫలాకాంక్షాయాఅనివృత్తేః ॥ విశ్వజిన్న్యాయేనఫలకల్పనేగౌరవమ్ ॥ దధిమధ్విత్యాద్యుత్పత్తివాక్యేనైకస్యాధికారవా

కృస్య ప్రతిపన్నైకవాక్యతాబాధేన వాక్యభేదప్రసంగాచ్చ ॥
త్రిపదస్య కర్మనామధేయత్వేతు ప్రకృతస్యకర్మణః ఫలాకాంక్షస్యఫ
సంబంధమాత్రకరణాన్నవాక్యభేదః । ప్రకృతాయాఇష్టేరనేకద్రవ్య
త్వేన చిత్రాశబ్దస్యతత్రోపపత్తేః ॥ తత్సిద్ధంవాక్యభేదభయాచ్చిత్రా
శబ్దః కర్మనామధేయమితి ॥ అగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్ర
శబ్దస్య కర్మనామధేయత్వం తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాత్ ॥ తస్యగుణస్యప్రఖ్యా
పకస్య ప్రాపకస్యశాస్త్రస్యవిద్యమానత్వేనాగ్నిహోత్రశబ్దః కర్మనా
మధేయమితియావత్ ॥ తథాహి॥ విధినాత్వవత్తదేవవిధేయమ్ ॥ య
త్ ప్రకారాంతరేణాప్రాప్తమ్ ॥ అప్రాప్తే శాస్త్రమర్థవదితిన్యాయే
న అగ్నిహోత్రశబ్దస్య గుణవిధిత్వే యోగుణస్తేనవిధేయః సశాస్త్రా
న్తరేణ ప్రాప్తః ॥ కథమితిచేత్ శృణు ॥ యది తావదగ్నేర్హోత్ర
మస్మిన్నితిసప్తమీసమాసమాశ్రిత్యహోమాధారత్వేన అగ్నిర్విధీయత
ఇత్యుచ్యేత తదా యదాహవనీయే జుహోతీత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వా
ద్విధ్యానర్థక్యమ్ ॥ అథ అగ్నయే హోత్రమస్మిన్నితిచతుర్థీసమాస
మాశ్రిత్యాగ్నిరూపాదేవతానేనసమర్ప్యతఇతిచేన్న ॥ శాస్త్రాంతరేణ
ప్రాప్తత్వాత్ ॥ కింతచ్ఛాస్త్రాంతరమితిచేదత్రోచ్యతే । యదగ్నయేచప్ర
జాపతయేచసాయంజుహోతీతి శాస్త్రాంతరేణహోమానువాదేనాగ్నిప్ర
జాపత్యోర్విధానాన్నాగ్నిహోత్రపదం దేవతాసమర్పకమ్ ॥ నచోభ
యవిధానేవాక్యభేదః॥పరస్పరనిరపేక్షవిధానేహివాక్యభేదస్స్యాత్ ।అ
గ్నయేజుహోతిప్రజాపతయేజుహోతీతిప్రత్యేకంవిధివ్యాపారాచ్చశబ్దశ్ర
వణాత్పరస్పరసాపేక్షస్యైవపదద్వయస్యాఖ్యాతాన్వయాన్నవాక్యభే
దః॥అతఏవఋత్విగ్భ్యోదక్షిణాందదాతీతివాక్యవిహితదక్షిణానువాదే
న గౌశ్చాశ్వశ్చాశ్వతరశ్చగర్దభశ్చాజాశ్చావయశ్చవ్రీహయశ్చ య
వాశ్చమాషాశ్చతిలాశ్చతస్యద్వాదశశతందక్షిణేతివాక్యేనగవాదీనాంవి
ధానేద్వాదశశతోక్తంసాధుసంగచ్ఛతే॥పరస్పరసాపేక్షాణాంగవాదీనాం

విధానేనవాక్యభేదాభావాత్ ॥ అన్యథా దక్షిణానువాదేనానేకేషాం
గవాదీనాంవిధానం నైవసంగచ్ఛతేతి॥అగ్నిప్రజాపత్యోశ్చ దేవతయో
స్సాతోస్సముచ్చయః॥నతుసముచ్చితయోర్దేవతాత్వం పృథక్కారక
విభక్తిశ్రవణాచ్చకారార్థస్య కారకార్థేనాన్వయాత్ తస్య ప్రా
ధాన్యాత్ ॥ తతశ్చ నాగ్నీషోమాదివదగ్నిప్రజాపత్యోశ్చ దేవతాత్వ
మితి ॥ అన్యేత్వాచార్యా ఆహుః॥యదగ్నయేచప్రజాపతయేచసాయం
జుహోతీతివాక్యం నాగ్నేః ప్రాపకం హోమానువాదేన ప్రజాపతిమా
త్రవిధానాత్ । నచ వినిగమనావిరహాదుభయవిధానంయుక్తమితివా
చ్యం ॥ విధినాహి తదేవవిధీయతే యత్ప్రకారాంతరేణాప్రాప్తం॥త
త్ర యథానేనవాక్యేన సాయంకాలోనవిధీయతే సాయంజుహోతీతి వ
చనాంతరేణ ప్రాప్తత్వాత్। తథాగ్నిరపినవిధీయతే అగ్నిర్జ్యోతి
ర్జ్యోతిరగ్నిస్స్వాహేతిమంత్రవర్ణాదేవ ప్రాప్తత్వాత్ ॥ మంత్ర
వర్ణస్యాపి దేవతాసమర్పకత్వమస్త్యేవ ॥ అతఏవోపాంశుయాజే వి
ష్ణ్వాదీనాం మాంత్రవర్ణికదేవతాత్వమిత్యుక్తమ్ ॥ నన్వేవం ప్రజాప
తిదేవతయా అగ్నేర్బాధనస్స్యాత్ చతుర్థ్యాహి ప్రజాపతేర్దేవతా
త్వమవగమ్యతే । అగ్నేస్తు మాంత్రవర్ణికమ్ । తత్ర సాస్యదేవతే
తి దేవతార్థే తద్ధితస్మరణవత్।యద్యపి దేవతార్థే చతుర్థీస్మరణం
నాస్తి సంప్రదానేచతుర్థీతి సంప్రదానేతస్యాస్స్మరణాత్। తథాపి
త్యజ్యమానద్రవ్యోద్దేశ్యత్వం దేవతాత్వం తచ్చసంప్రదానస్వరూపా
న్తర్గతం త్యజ్యమానద్రవ్యోద్దేశ్యత్వేసతిప్రతిగ్రహీతృత్వస్యసంప్రదా
నత్వాత్ ॥ అతశ్చతుర్థీతస్సంప్రదానైకదేవతయా దేవతాత్వప్రతిప
త్తిరస్త్యేవ ॥ మంత్రవర్ణాత్తు న దేవతాత్వంప్రతీయతే కింత్వధిష్ఠాన
మాత్రం అతశ్చమంత్రవర్ణశ్చతుర్థీతో దుర్బలః । యదాహుః ॥త
ద్ధితేనచ తుర్థ్యావా మంత్రవర్ణేనవా పునః । దేవతాయా విధిస్త
త్ర దుర్బలంతుపరంపరమితి ॥ అతశ్చ ప్రబలప్రమాణబోధితప్రజాప

తి దేవతయా దుర్బలప్రమాణబోధితాగ్నేర్బాధస్స్యాదితి చేత్సత్యమ్। స్యాద్బాధః యది ప్రజాపతయే జుహోతీతి కేవలం ప్రజాపతివిధానం స్యాత్ । విధీయమానస్తు ప్రజాపతిర్మంత్రవర్ణప్రాప్తమగ్నిమనూద్య తత్సముచ్చితో హోమోద్దేశేన విధీయతే । సముచ్చితోభయవిధానాపేక్షయా అన్యతః ప్రాప్తమగ్నిమనూద్య తత్సముచ్చితప్రజాపతిమాత్రవిధానే లాఘవాత్ ॥ అతశ్చ న బాధకత్వం నిరపేక్షవిధానాభావాత్ । యథా చ త్వన్మతే అగ్నిప్రజాపత్యోరేకహోమోద్దేశేన విధానాత్ తుల్యార్థత్వేన వికల్పే ప్రసక్తే ప్రజాపతేర్మంత్రప్రాప్తాగ్నిబాధకత్వం సముచ్చయవిధానాత् । ఏవం మంత్రవర్ణప్రాప్తమగ్నిమనూద్య తత్సముచ్చితప్రజాపతివిధానేపి న బాధకత్వమితి తుల్యమ్ ॥ యత్త్వగ్నేర్మంత్రవర్ణికత్వే అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిః స్వాహేతి ప్రాతర్లింగమంత్రవర్ణబలాత్ సాయం హోమస్య ద్విదైవత్యత్వాపత్తిరితి । తన్న ॥ అగ్నిసముచ్చితప్రజాపతివిధానవత్సూర్యసముచ్చితస్యావిధానాత్ ॥ ప్రబలప్రమాణబోధితేన ప్రజాపతినా మంత్రవర్ణప్రాప్తస్య సూర్యస్య బాధితత్వాత్ ॥ యత్తు అగ్నేర్మాంత్రవర్ణికత్వే ప్రజాపతివిధేరేకేనైవ వాక్యేన సిద్ధేః యదగ్నయే చ ప్రజాపతయే చ సాయం జుహోతి యత్సూర్యాయ చ ప్రజాపతయే చ ప్రాతర్జుహోతీతి వాక్యద్వయం వ్యర్థమితి । తన్న । భవేద్వాక్యద్వయం వ్యర్థం యది ప్రజాపతిమాత్రవిధానం వివక్షితం స్యాత్ సాయంహోమే అగ్నిసముచ్చితప్రజాపతిమాత్రవిధానం ప్రాతర్హోమే సూర్యో జ్యోతిర్జ్యోతిః సూర్యః స్వాహేతి మంత్రవర్ణప్రాప్తసూర్యసముచ్చితప్రజాపతివిధానం చ వివక్షితమ్ । న చైతదేకేన వాక్యేన సిధ్యతి అతోర్థవద్వాక్యద్వయం ॥ యత్త్వగ్నేర్మాంత్రవర్ణికత్వే మంత్రవర్ణస్య అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిః స్వాహేతి సాయం జుహోతీతి వాక్యేన సాయంహోమే వినియుక్తత్వాత్ తత్ప్రకాశ్యస్యాగ్నేరపి ప్రజాపతిసముచ్చితస్య తద్దైవతత్వావగతేర్యదగ్నయే చేతి వాక్యే సా

యాంశబ్దో వ్యర్థ ఇతి । ఏవం యత్సూర్యాయేతివాక్యే ప్రాతశ్శబ్దో
వ్యర్థ ఇతి । కించ మంత్రవర్ణే జ్యోతిష్మద్గుణవిశిష్టస్యాగ్నేః ప్రకాశ
నాద్విశిష్టస్యైవ దేవతాత్వాపాత ఇతి॥ తదపి న। హోమానువాదేన దేవ
తాద్వయవిధానేఽపి మంత్రవర్ణయోర్లింగాదేవప్రాప్తిసంభవాత్తద్వి
ధ్యానర్థక్యాత్ । మిశ్రలింగమంత్రవిధిపర్యుదస్తయోః ప్రతిప్రసవార్థం
విధానేఽపి తద్విధిగతయోస్సాయంప్రాతశ్శబ్దయోరానర్థక్యమ్ । విధీయ
మానయోర్మంత్రయోర్వ్యవస్థయైవ ప్రాప్తిసంభవాత్తత్ప్రకాశ్యయోర్దే
వతయోర్వ్యవస్థితత్వాత్ అనువాదత్వోక్తిస్తూభయత్ర తుల్యేతి। మాం
త్రవర్ణికత్వేఽప్యగ్నేః కేవలస్యైవ దేవతాత్వం న గుణవిశిష్టస్య। యదగ్న
యే చేతివాక్యే అగ్నిః పూర్వాహ్ణ ఇత్యత్ర చ కేవలస్యాగ్నేస్సంకీర్త
నాత్కేవలస్యైవ దేవతాత్వావగతేః । యథా హ్యుపాంశుయాజే విష్ణ్వా
దేర్మాంత్రవర్ణికత్వేఽపి న గుణవిశిష్టస్య దేవతాత్వమ్। విష్ణురుపాంశు య
ష్టవ్యోఽజామిత్వాయేత్యర్థవాదే కేవలస్యైవ సంకీర్తనాత్తద్వదితి। అత
శ్చ మాంత్రవర్ణికత్వే దోషాభావాద్దేవతాద్వయవిధానే చ గౌరవాప
త్తేరన్యతః ప్రాప్తమగ్నిమనూద్య తత్సముచ్చితః ప్రజాపతిరేవాత్ర వి
ధీయతే । హోమానువాదేనోభయవిధానే వాక్యభేదప్రసంగాచ్చ॥
నచ చకారశ్రవణాన్న వాక్యభేద ఇతి వాచ్యం। చకారార్థో హి సముచ్చ
యః తం చ సముచ్చయం యది చకారః ప్రాధాన్యేన బ్రూయాత్తదా వి
ధానస్యానేకవిశేషణసంగ్రాహకత్వాదారుణ్యాదివిశిష్టక్రియావిధాన ఇవ
కారకద్వయసముచ్చయవిధానే వాక్యభేదో న భవేత్। నచ చకారస్సము
చ్చయం ప్రాధాన్యేన బ్రూతే పరోపసర్జనత్వేనైవాభిధానాత్ ।అత ఏ
వ దశమే భాష్యకారైశ్చకారస్య సముచ్చయశబ్దాద్వైలక్షణ్యం ప్రతిపా
దితం । సముచ్చయశబ్దో హి తం ప్రాధాన్యేన బ్రూతే న చకారః యది
ప్రాధాన్యేన బ్రూయాత్తథా తత్ప్రతిపన్నస్సముచ్చయః క్రియాగుణత్వే
నాన్వబధ్యేత సముచ్చయశబ్దోభినస్సముచ్చయో ద్రష్టవ్య ఇతివత్ చశబ్దోభినః

చ ద్రష్టవ్య ఇత్యపి ప్రయోగస్స్యాత్ సముచ్చయశబ్దవచ్చకారస్య ప్రాధాన్యేన సముచ్చయవాచిత్వే ధవఖదిరయోస్సముచ్చయ ఇతి వద్ధవఖదిరయోశ్చేత్యపి ప్రయోగస్స్యాదితి । అతశ్చకారస్సముచ్చయం ప్రాధాన్యేన న బ్రూతే యేన ప్రధానస్యైకస్య విధానాన్న వాక్యభేదో భవేత్ కింతు కారకద్వయోపసర్జనత్వేనైవ సతం బ్రూతే సముచ్చితేఽగ్నిప్రజాపతీ ఇతి ప్రధానద్వయవిధానే చ వాక్యభేదస్స్యాదేవ యథా గ్రహోద్దేశేన సమ్మార్గకత్వ విధానే । యద్యపి చకారస్సముచ్చయం ప్రాధాన్యేన బ్రూయాత్తథాపి తస్య కారకద్వయం ప్రతి ప్రాధాన్యమనుపపన్నం విభక్త్యభిహితస్య కారకద్వయస్య క్రియోపసర్జనత్వేన సముచ్చయోపసర్జనత్వాభావాత్ । కృదంతాదిశబ్దైరుపస్థితం హి కారకం క్రియాతోఽన్యేన సంబధ్యతే కారకసముచ్చయః కరణసముచ్చయ ఇతి । విభక్త్యభిహితం తు క్రియయైవ కారకాణాం తయైవాన్వయాత్ । అతశ్చకారేణోచ్యమానః సః కారకోపసర్జనత్వేనైవోచ్యేత కారకద్వయం ప్రధానం । ఏకోద్దేశేన ప్రధానద్వయవిధానే వాక్యభేద ఏవ ॥ యథాహుః ॥ అనేకపదసంబద్ధం యద్యేకమపి కారకం । తథాపి తదనావృత్తైః ప్రత్యయైర్న విధీయత ఇతి ॥ యచ్చ యథా దక్షిణానువాదేన గవాదీనామనేకేషాం విధానేన వాక్యభేదః తథా కారకద్వయవిధానేఽపీతి । తన్న । న హి గాశ్చాశ్వాశ్చేత్యస్మిన్వాక్యే దక్షిణానువాదేన గవాదయో విధీయంత ఉక్తరీత్యా వాక్యభేదాపత్తేః । చకారశ్రవణేన కథంచిత్పరిహారేఽపి గవాదీనామనేకేషాం ద్వాదశశతసంఖ్యాయాశ్చ విధానే వాక్యభేద ఏవ । అధ్వర్యుశాఖాయాం గాశ్చేత్యాదేః తస్య ద్వాదశశతమిత్యంతస్య సహశ్రుతత్వేన చాస్యైకవాక్యత్వమిత్యుక్తం దశమే ॥ అతోఽనేన వాక్యేన ఉభయవిశిష్టా దక్షిణైవ విధీయతే విశిష్టవిధానాన్న వాక్యభేదః । అత ఏవ పార్థసారథిమిశ్రైః తత్ర తత్ర దశమే నోభయవిశిష్టా విధీయతే । అనేకగవాశ్వాద్యాత్మికైకా దక్షిణా విధీయత ఇతి చో

క్తం । న చైవం ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతీత్యస్య ఆనర్థక్యం । తస్యా
నువాదకత్వాత్ ఋత్విక్సంబంధపరత్వాద్వా । దక్షిణాశబ్దసామర్థ్యా
ద్ధి ఋత్విజాం చమసాధ్వర్య్వాదీనాం తత్సంబంధస్స్యాత్ ఏతద్వాక్యస
త్త్వేచ నభవతి ఋత్విక్ఛబ్దస్య బ్రహ్మాదిగతఋతుయజననిమిత్తత్వేన
చమసాధ్వర్యూణాం మృత్విక్త్వాభావస్య తృతీయే ఉక్తత్వాత్ । అతశ్చ గా
శ్చాశ్వశ్చేత్యేతస్మిన్వాక్యే విశిష్టవిధానాన్న వాక్యభేదః । యదగ్నయే
చ ప్రజాపతయే చ సాయం జుహోతీతి తు న విశిష్టవిధానం । హోమస్యాగ్ని
హోత్రం జుహోతీత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వాత్ । అతశ్చ హోమానువాదే
న సముచ్చితోభయవిధానే వాక్యభేదాద్ధారవాపత్తేశ్చ నానేన వాక్యే
న దేవతాద్వయం విధీయతే । కింతు మంత్రవర్ణప్రాప్తమగ్నిమనూద్య తత్స
ముచ్చితః ప్రజాపతిః హోమోద్దేశేన విధీయతే । అతశ్చ నేదమగ్నేః
ప్రాపకం కింతు మంత్రవర్ణ ఏవ । అతశ్చ తేనాగ్నేః ప్రాప్తత్వాన్నాగ్ని
హోత్రపదం దేవతాసమర్పకం । కింతర్హి నామధేయమేవ । తత్సిద్ధ
మేతత్ తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాత్ కర్మనామత్వమగ్నిహోత్రశబ్దస్యేతి ॥ ఏవం
ప్రయాజేషు సమిదాదిదేవతానాం సమిధస్సమిధోఽగ్న ఆజ్యస్య వి
యంత్విత్యాదిమంత్రవర్ణేభ్యః ప్రాప్తత్వాత్ సమిధో యజతీత్యాది
షు సమిదాదిశబ్దాస్తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాత్కర్మనామధేయాః ॥ యదాహుః ।
విధిత్సితగుణప్రాప్తిశాస్త్రమన్యద్యతస్త్విహ । తస్మాత్తత్ప్రావణం వ్య
ర్థమితి నామత్వమిష్యత ఇతి దిక్ ॥—॥ శ్యేనేనాభిచరన్ యజేతేత్య
త్ర శ్యేనశబ్దస్య కర్మనామధేయత్వం తద్వ్యపదేశాత్ । తేన వ్యపదేశ
ఉపమానం తదన్యథానుపపత్త్యేతియావత్ । తథాహి ॥ యద్విధేయం తస్య
స్తుతిర్భవతి తత్ యద్యత్ర శ్యేనో విధేయస్స్యాత్ తదాఽర్థవాదై
స్తస్యైవ స్తుతిః కార్యా । న చ యథా హ వై శ్యేనో నిపత్యాదత్త ఏవమ
యం ద్విషంతం భ్రాతృవ్యం నిపత్యాదత్త ఇత్యనేనార్థవాదే
న శ్యేనస్స్తోతుం శక్యః । శ్యేనోపమానేనార్థాంతరస్తుతేః క్రియమాణ

త్వాత్ । నచశ్యేనోపమానేన సఏవస్తోతుం శక్యతే ఉపమానోపమే
యభావస్యభిన్ననిష్ఠత్వాత్ ॥ యదాతు శ్యేనసంజ్ఞకోయాగో విధీయతే
తదార్థవాదేన శ్యేనోపమానేన తస్యస్తుతిః కర్తుం శక్యత ఇతి శ్యేన
శబ్దస్య తద్వ్యపదేశాద్యాగనామధేయత్వం। తత్ప్రసిద్ధ నిమిత్తచతుష్ట
యాన్నామధేయత్వం॥—ఉత్పత్తిశిష్టగుణబలీయస్త్వమపి పంచమం
నామధేయత్వే నిమిత్తం కేచిదాహుః । వైశ్వదేవేనయజేతేత్యత్ర వై
శ్వదేవశబ్దస్య కర్మనామధేయత్వ ముత్పత్తిశిష్టగుణబలీయస్త్వాత్
ఉక్తమత్వర్థలక్షణాదిప్రకారచతుష్టయాసంభవాత్ । తథాహి ॥ న
తావన్మత్వర్థలక్షణాభయా న్నామధేయత్వం వక్తుంయుక్తం । వైశ్వదే
వేనేతి తద్ధితేనైవమత్వర్థస్యయాగస్యోక్తత్వాత్। సాస్యదేవతేత్యస్మి
న్నర్థేహి తద్ధితస్మరణం। తత్రాస్యశబ్దస్య తద్ధితాంతర్గతస్య యద్యపి
సూక్తహవిషోరితి స్మృతేసూక్తే హవిషివా ముఖ్యత్వమవగతం। తథా
పి సర్వనామ్నా ముపస్థితవాచిత్వాత్ సూక్తహవిషోశ్చాత్రానుపస్థిత
త్వాత్ యజేతేత్యుపస్థితం యాగమేవాస్యశబ్దోభిధత్త ఇతి నయాగే
మత్వర్థలక్షణా। విశ్వదేవరూపైక దేవతాభిధానాచ్చ నవాక్యభేదః ॥
నాపి తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాన్నామత్వం । యత్రహి విధిత్సితో గుణో
హ్యన్యతః ప్రాప్తః తత్రహి తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాన్నామత్వం యథాగ్ని
హోత్రశబ్దే। అత్రచాగ్నేయాదయోష్టౌయాగాః ప్రకృతాః తత్రామి
క్షాయాగే యద్యపి విశ్వేదేవాః ప్రాప్తాః వైశ్వదేవ్యామిక్షేతి । తథా
పి సప్తసు తేషామప్రాప్తత్వాత్ వైశ్వదేవేనయజేతేత్యనేన తద్విధా
న్నైవ తత్ప్రఖ్యశాస్త్రమన్యత్ యేన తద్వశాన్నామత్వంస్యాత్ । న
చామిక్షాయాగస్యైవైతన్నామేతివాచ్యం । వైశ్వదేవేనేతి వాక్యవై
యర్థ్యాపత్తేః । వైశ్వదేవశబ్దస్యామిక్షాయాగమాత్రనామత్వే సఏవ
యాగోऽనేనానూద్యత ఇతి వక్తవ్యం । నచ తదనువాదేనాస్తి కించి
త్కృత్యం । ప్రాచీనప్రవణే వైశ్వదేవేనయజేతేతి విధీయమానస్యప్రా

చీనప్రవణదేశస్యవినాప్యే తద్వాక్యం ఆమిక్షాయాగ ఏవ సంబంధోప
పత్తేః । విశ్వదేవసంబంధాత్తస్య ఆగ్నేయాద్యశేష ప్రకృతయాగనా
మత్వేతు నవైశ్వదేవేన యజేతేతి వాక్యానర్థక్యం । తద్వాక్యేనై
నాష్టానాం యాగానాం అనూద్యంతే అనువాదేనచ ఏకప్రతీత్యారూఢత్వాత్స
ముదితానామష్టానామపి వైశ్వదేవశబ్దో నామధేయం సిధ్యతి ॥ ఏవం
హి ప్రాచీనప్రవణే వైశ్వదేవేనయజేతేత్యత్ర వైశ్వదేవ శబ్దేనాష్టాయా
గాననూద్య ప్రాచీనప్రవణదేశవిధానం తత్ర ప్రసిద్ధం భవతి । తద్వాక్యస
త్త్వేతు అనేనవాక్యేనామిక్షాయాగ ఏవ ప్రాచీనప్రవణ దేశ సంబంధ
స్సావ్యల్ ॥ అతశ్చాష్టసు యాగేషు ప్రాచీనప్రవణదేశసంబంధ ఏవ తద్వా
క్య ప్రయోజనం । ఏవంచ వైశ్వదేవశబ్దోఽష్టానాం నామధేయం । నచ
తత్ర తత్ప్రఖ్యశాస్త్రం నిమిత్తం సంభవతి । సప్తసు విశ్వదేవాప్రాప్తేః ॥ అ
తో న వైశ్వదేవ శబ్దస్య తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాన్నామత్వం నాపి తద్వ్యపదే
శాల్ । తాదృశవ్యపదేశస్యానుపలంభాల్ । అతశ్చ వైశ్వదేవశబ్దస్య నా
మధేయత్వే ఉక్తప్రకారచతుష్టయస్యానిమిత్తత్వాదుత్పత్తిశిష్టగుణబ
లీయస్త్వమేవ నిమిత్తం । తథాహి ॥ వైశ్వదేవేన యజేతేత్యత్ర న తావ
దప్రకృతకర్మానువాదేన దేవతావిధానం సంభవతి ॥ తేషామత్రా
నుపస్థితేః । నాపి దేవతాంతరవిశిష్టకర్మాంతర విధానం సంభవతి గౌ
రవాపత్తేః । అష్టాహవీగ్షీత్యనన్యగతికలింగవిరోధాల్ । అతోఽనేనవా
క్యేన ప్రకృతకర్మానువాదేన దేవతావిధిర్యత ఇతి వక్తవ్యం । త
త్రామిక్షాయాగే విశ్వదేవప్రాప్తేః సప్తసుయాగేష్వనేనవాక్యేన వి
శ్వేదేవావిధీయంత ఇతివక్తవ్యమ్ । నచ తత్సంభవతి తేషాముత్పత్తి
శిష్టాగ్న్యాద్యవరోధాల్ ॥ ఆకాంక్షయాహిసంబంధోభవతి । ఆగ్నే
యాది యాగానాంహి దేవతాకాంక్షాయా ఉత్పత్తిశిష్టైరగ్న్యా
దిభిరేవనివృత్తేర్నతత్ర విశ్వదేవవిధానం యుక్తం । అతశ్చోత్పత్తిశిష్ట
గుణబలీయస్త్వాద్వైశ్వదేవశబ్దస్య కర్మనామధేయత్వమితి ॥ యదా

హుః ॥ గుణాంతరావరుద్ధత్వాన్నాపి కర్మశో గుణోపరః ॥ వికల్పోపిహి
వైషమ్యాత్తస్మాన్నామైవయుజ్యతఇతి ॥అన్యేత్వాచార్యాఏవమాహుః
యశ్శబ్దో యత్రకర్మణియద్గుణసంబంధం బోధయతి నచేత్సంబంధః
శాస్త్రాంతరప్రతిపన్నః తదాతస్యశబ్దస్య తన్నామధేయత్వం తత్ప్ర
ఖ్యశాస్త్రాత్। తచ్చశాస్త్రాంతరం విధిర్వాఅర్థవాదోవేత్యత్రనాద
రః। తత్రాగ్నిహోత్రశబ్దే అగ్నిసంబంధబోధకం శాస్త్రాంతరంవిధిరే
వ। వైశ్వదేవశబ్దశ్చవిశ్వదేవసంబంధంకర్మణి బోధయతి । విశ్వదేవ
సంబంధశ్చాష్టసుయద్విశ్వేదేవాస్సమయజంత తద్వైశ్వదేవస్య వై
శ్వదేవత్వమిత్యర్థవాదాదవగతః। సచ విధిరేవతత్ప్రఖ్యశాస్త్రం నా
ర్థవాదఇత్యత్రకించిత్ప్రమాణమస్తి । అతఏవజ్యోతిష్టోమేన స్వ
ర్గకామఇత్యత్ర జ్యోతిష్టోమశబ్దః ఏతానివావతానిజ్యోతీగ్ంషియఏ
తస్యస్తోమాఇత్యర్థవాదాదవగతం జ్యోతిస్సంబంధం నిమిత్తీకృత్య
సోమయాగేప్రవర్తమానః తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాన్నామధేయంభవతి ।ఏ
వంప్రకృతేపి ద్రష్టవ్యం ॥ పంచమప్రకారకల్పనే ప్రమాణాభావాత్ ॥
అతఏవ వైశ్వదేవాధికరణేవార్తికకారైరేవ ముపసంహృతం తత్ప్ర
ఖ్యాతమేవసర్వేషాంనామధేయత్వమితి ॥ యచ్చోక్తత్త్రిశిష్ట గుణబలీ
యస్త్వముక్తం ॥ తద్గుణవిధ్యసంభవేయుక్త్యభ్యుచ్చయమాత్రం। తత్సి
ద్ధం తత్ప్రఖ్యశాస్త్రాద్వైశ్వదేవ శబ్దస్య కర్మనామధేయత్వమితి ॥
నను పశుసోమాధికరణఐంద్రవాయవంగృహ్ణాతీత్యాదానయాగకల్ప
నం సోమేనయజేతేతి ప్రత్యక్షయాగశ్రుతేరిత్యుక్తం తేనన్యాయేన వై
శ్వదేవ్యామిక్షేత్యత్రాపి యాగకల్పనంమాస్తువైశ్వదేవేనయజేతేత్యత్ర
ప్రత్యక్షయాగశ్రుతేః॥ఏవంచానేనవాక్యేనదేవతావిశిష్టకర్మవిధానమ
స్తుతస్యచద్రవ్యాకాంక్షాయాం వైశ్వదేవ్యామిక్షేతి ద్రవ్యవిధాన మ
స్తు ॥ ఏవంచనవాక్యద్వయస్యాప్యనువాదత్వం ॥ నాప్యష్టాహవీగ్ంషీ
త్యనన్యగతికలింగవిరోధోభవదితిచేన్నైవమ్ । వైశ్వదేవ్యామిక్షేత్య

త్రియాజ్యకల్పనే ఆమిక్షా కిమనువాదేన విధీయత ఇతి వక్తవ్యం। విశ్వేదేవానువాదేన విధానే ద్రవ్యస్య దేవతాంగత్వమేవ స్యాత్ న యాగాంగత్వమితి॥ కించ వైశ్వదేవీశబ్దో దేవతాతద్ధితాంతత్వాదామిక్షాంతర్గతత్వేన బ్రూత ఇత్యుక్తం॥ తత్ర విశ్వదేవానువాదేన ద్రవ్యవిధానం వైశ్వదేవీశబ్దేనైవ కర్తవ్యం పదశ్రుతేః। యథా భావనాయాం కరణసమర్పణం ధాతునైవ క్రియతే పదశ్రుతేః॥ న తూపపదేనేత్యుక్తం భావార్థాధికరణే తద్వత్॥ తత్రైవ వషట్కర్తుః ప్రథమభక్ష ఇతివత్ ఏకప్రసరతావిరోధః। అతో యాగానువాదేనాపి ద్రవ్యవిధానార్థం వైశ్వదేవ్యామిక్షేత్యత్ర యజికల్పనం తావదవశ్యం కర్తవ్యం। తతశ్చ పశుసోమాధికరణన్యాయవైషమ్యం॥ ఐంద్రవాయవం గృహ్ణాతీత్యత్ర దేవతావిశిష్టగ్రహణవిధానేన యజ్యకల్పనాత్। యజికల్పనే చ వైశ్వదేవ్యామిక్షేత్యత్రైవ ద్రవ్యదేవతావిశిష్టకర్మవిధానం యుక్తం। రూపద్వయశ్రవణాత్। ఏవం చాగ్నేయోష్టాకపాలస్సౌమ్యశ్చరురిత్యాదివాక్యైర్వైశ్వదేవ్యామిక్షేతి వాక్యస్య ప్రాయపాఠోऽపి రక్షితో భవతి। అన్యథా హి తేషు సర్వేషు ద్రవ్యదేవతా సంబంధకల్పితయాగవిధానం అత్ర చ ద్రవ్యమాత్రవిధానమితి వైరూప్యం ప్రసజ్యేత। కించ వైశ్వదేవేన యజేతేత్యత్ర వైశ్వదేవశబ్దస్య దేవతాసమర్పకత్వే యద్విశ్వే దేవాస్సమయజంత తద్వైశ్వదేవస్య వైశ్వదేవత్వమిత్యస్యార్థవాదస్యాత్యంతమేవ నిరాలంబనత్వం స్యాత్ ఏతదర్థవాదాద్ధి వైశ్వదేవశబ్దో విశ్వదేవకర్తృకత్వేన కర్మణి ప్రవృత్త ఇతి జ్ఞాయతే తద్దేవతాసమర్పకత్వే విరుధ్యేత। కించ వైశ్వదేవేన యజేతేత్యస్య యాగవిధిత్వే ఆమిక్షాయా నోత్పత్తిశిష్టత్వం। తథా చ న తయా వాజినం బాధితుం శక్యత ఇత్యుభయోరామిక్షావాజినయోర్యాగాంగత్వం స్యాత్। తథా చ వికల్పః। స చాష్టదోషదుష్ట ఇతి। తస్మాద్వైశ్వదేవ్యామిక్షేత్యత్రైవ యాగవిధానమితరస్య త్వనువాదత్వం॥ అనువాదత్వే యథా నానర్థక్యం తథోక్తమిత్యాస్తాం తావత్। తత్సిద్ధం వై

శ్యదేవశబ్దస్య కర్మనామధేయత్వం। తదేవంనిరూపితం మత్వర్థల
క్షణాదిప్రకారచతుష్టయనిరూపణేన నామధేయస్యవిధేయార్థపరిచ్ఛే
దకతయార్థవత్త్వం—॥అనర్థహేతుకర్మణస్సకాశాత్పురుషస్య
నివృత్తికరత్వేన నిషేధానాం పురుషార్థానుబంధిత్వం ॥తథాహి॥య
థావిధయః ప్రేరణామభిదధతః స్వప్రవర్తకత్వనిర్వాహార్థం విధే
యస్యయాగాదేః శ్రేయస్సాధనత్వమాక్షిపంతఃపురుషంతత్రతత్రప్రవ
ర్తయంతి। ఏవంనకలంజంభక్షయేదిత్యాదయోనిషేధాఅపి నివర్తనా
మభిదధతః స్వనివర్తకత్వనిర్వాహార్థంనిషేధ్యస్యకలంజభక్షణాదేః
అనర్థహేతుత్వమాక్షిపంతః తతఃపురుషంనివర్తయంతి ॥ నను నిషే
ధానాం కథంనివర్తనాప్రతిపాదకత్వం యావతానభక్షయేత్ నహంత
వ్య ఇత్యేవమాదౌ అవ్యవధానేన నఞర్థస్యాభావస్య ధాత్వర్థేనా
న్వయే ధాత్వర్థవర్జనకర్తవ్యతైవసర్వత్రవాక్యార్థః ప్రతీయతే। త
తశ్చ యథాయజేతేత్యాదౌ యాగకర్తవ్యతావాక్యార్థః। ఏవం నిషే
ధేషు తత్తత్పదార్థవర్జనకర్తవ్యతావాక్యార్థోననివర్తనేతిచేన్నై
వమ్ ॥ అవ్యవధానేపి ధాత్వర్థస్య ప్రత్యయార్థోపసర్జనత్వేనో
పస్థితస్య నఞర్థేనాన్వయాయోగాత్ ॥ నహ్యన్యోపసర్జనమన్యే
నాన్వేతి। మాభూద్రాజపురుషమానయేత్యత్ర రాజ్ఞఆనయనాన్వయి
త్వం। తతశ్చావ్యవధానేపినఞర్థస్య నధాత్వర్థేనాన్వయః। ఆరుణ్య
స్యేవైకహాయన్యా।నాపికలంజాదిపదార్థైరన్వయః తేషామపికా
రకోపసర్జనతయోపస్థితత్వేన భిన్నపదస్య నఞర్థేనాన్వయాయో
గాత్ ఏకహాయన్యాఇవారుణ్యేన।అతశ్చాన్యేనాన్వయాయోగాన్నఞ
ర్థః ప్రత్యయార్థేనసంబధ్యతే తస్యప్రాధాన్యాత్ క్రియభావనయే
వారుణ్యాదిని।తత్రాపినాఖ్యాతాంశవాచ్యయాఅర్థభావనయా।తస్యా
అపి లిఙ్త్వాంశవాచ్యప్రవర్తనోపసర్జనత్వేనోపస్థితత్వాత్ ॥అతో
లిఙ్త్వాంశేననఞ్ సంబధ్యతేతస్యసర్వాపేక్షయాప్రాధాన్యాత్ ॥ నఞ

శ్చైష స్వభావః యత్స్వసంబంధిప్రతిపక్షబోధకత్వం । నాస్తీత్యత్ర
హ్యస్తీతి సత్త్వశబ్దేన సంబధ్యమానో నఞ్ సత్త్వప్రతిపక్షమసత్త్వం
గమయతి। తదిహ లిఙర్థస్తావత్ప్రవర్తనా। అతస్తేన సంబధ్యమానో
నఞ్ ప్రవర్తనాప్రతిపక్షనివర్తనాం గమయతి। విధివాక్యశ్రవణే అ
యం మాం ప్రవర్తయతీతి ప్రవర్తనా ప్రతీతివన్నిషేధవాక్యశ్రవణే అ
యం మాం నివర్తయతీతి నివృత్త్యనుకూలవ్యాపారాత్మక నివర్తనా
యాః ప్రతీతేః ॥ అతశ్చ సర్వత్ర నిషేధేషు నివర్తనైవ వాక్యార్థః। ఏ
వంచ విధినిషేధయోర్భిన్నార్థత్వం సిద్ధం భవతి హననాదివర్జనకర్త
వ్యతావాక్యార్థత్వపక్షే తు కర్తవ్యతాయా ఏవోభయత్ర ప్రతిపాద్య
త్వాత్తయోరేకార్థత్వం స్యాత్ తచ్చ న యుక్తమ్॥ యదాహుః ॥ అంత
రం యాదృశం లోకే బ్రహ్మహత్యాశ్వమేధయోః । దృశ్యతే తాదృగేవే
దం విధానప్రతిషేధయోరితి ॥ తథా ॥ ఫలబుద్ధిప్రమేయాధికారి
బోధకభేదతః । పంచధాత్యంతభిన్నత్వాద్భేదో విధినిషేధయోరితి॥ య
న్మతే ఇష్టసాధనత్వం లిఙర్థస్తన్మతే లిఙ్సంస్పృష్టో నఞ్ ఇష్టసాధ
నత్వప్రతిపక్షమనిష్టసాధనత్వం గమయతి ॥ సర్వథాపి తు నఞః ప్రాధా
న్యాత్ప్రత్యయేనాన్వయః ॥ యదా తు తదన్వయే కించిద్బాధకం తదా
ఽగత్యా ధాత్వర్థేనాన్వయః ॥ తచ్చ బాధకం ద్వివిధమ్ ॥ తస్య వ్రతమి
త్యుపక్రమో వికల్పప్రసక్తిశ్చ। అనేన చ బాధకద్వయేన నఞ్యుక్తేషు వా
క్యేషు పర్యుదాసాశ్రయణం భవతి తదభావే చ తన్నిషేధ ఏవ॥ పర్యుదా
సస్సవిజ్ఞేయః యత్రోత్తరపదేన నఞ్ ॥ ప్రతిషేధస్సవిజ్ఞేయః క్రియ
యా సహ యత్ర నఞ్ ఇతి చ తయోర్లక్షణం। తత్ర నేక్షేతోద్యంతమా
దిత్యమిత్యాదౌ పర్యుదాసాశ్రయణం। తస్య వ్రతమిత్యుపక్రమాత్॥
తథాహి। వ్రతశబ్దేన కర్తవ్యోర్థ ఉచ్యతే। అతశ్చ స్నాతకస్య కర్తవ్యా
ర్థానాం వక్తవ్యత్వేనోపక్రమాత్ । కిం తత్కర్తవ్యమిత్యపేక్షా
యాం అగ్రే నేక్షేతోద్యంతమాదిత్యమిత్యాదౌ కర్తవ్యార్థ ఏవ వ

క్తవ్యః ॥ ఆకాంక్షితాభిధానాత్। అర్థాంతరోక్తాచ పూర్వవాక్యస్య సాకాంక్షత్వేనాప్రామాణ్యప్రసంగాత్। నహి కర్తవ్యార్థస్యైవ క్తవ్యత్వేనోపక్రమే అగ్రిమతదనభిధానే పూర్వవాక్యస్య నిరాకాంక్షత్వం భవతి। నచ సాకాంక్షస్య ప్రామాణ్యం గౌరశ్వః పురుష ఇత్యాదావపి ప్రసంగాత్। కించ నేక్షేతేత్యస్య ఉపక్రమేణ ప్రతీయమానా ఏకవాక్యతా చ న స్యాత్। అర్థాంతరోక్తేః ॥ అతశ్చాస్మిన్వాక్యే కశ్చిత్కర్తవ్య ఏవార్థో వక్తవ్యః। తదుక్తౌ చ నఞః ప్రత్యయేన సంబన్ధో ఘటతే। తత్సంబన్ధే కర్తవ్యార్థోక్తేరనుపపత్తేః ॥ ప్రత్యయాచ్చ వ్యావర్తితో నఞ్ ధాతునా సంబధ్యతే తత్సంబన్ధే చ నఞః ప్రతిషేధకత్వం విధాయకసంబన్ధే నైవ తస్య ప్రతిషేధకత్వాత్। ప్రతిషేధకత్వస్య విధాయకత్వప్రతిపక్షత్వాత్ ॥ నామధాత్వర్థయోగే తు నఞః ప్రతిషేధకత్వం। తయోరవిధాయకత్వాత్ ॥ యదాహుః ॥ నామధాత్వర్థయోగీ తు నైవ నఞ్ ప్రతిషేధకః ॥ వదత్యబ్రాహ్మణాధర్మావన్యమాత్రవిరోధినావితి ॥ అతశ్చ నేక్షేతేత్యత్ర నఞః ధాతుయోగాన్నఞీక్షతిభ్యామీక్షణవిరోధీ కశ్చనార్థః ప్రతిపాద్యతే ॥ నను తదన్యతద్విరుద్ధతదభావేషు నఞితి సత్యపి స్మరణే నఞః స్వసంసృష్టాభావ ఏవ శక్తిర్లాఘవాత్ ॥ నతు తదన్యతద్విరుద్ధత్వయోః తయోరభావఘటితత్వేన గౌరవాత్ అనేకార్థత్వస్య చాన్యాయ్యత్వాత్। అతో నఞో ధాతుయోగే ధాత్వర్థాభావబోధకత్వమేవ నతు తద్విరుద్ధార్థబోధకత్వమితి చేత్సత్యం ॥ నఞః అభావ ఏవ శక్తిః స్మరణం తు ప్రతీత్యభిప్రాయం న శక్త్యభిప్రాయమ్ ॥ తథాపి నేక్షేతేత్యత్ర ప్రత్యయస్య నఞా సంబన్ధాత్ తేన తావత్కశ్చిదర్థో విధేయః ॥ తత్ర న తావద్ధాత్వర్థో విధాతుం శక్యతే నఞా తదభావబోధనాత్। నాపి తదభావో విధాతుం శక్యతే అభావస్యావిధేయత్వాత్ ॥ అతశ్చ నఞీక్షతిభ్యాం విధానయోగ్యః కశ్చనేక్షణవిరోధీ అర్థో లక్షణయా ప్రతిపాద్యతే ॥ స చేక్షణవిరో

ద్ధిలక్ష్యమాణపదార్థో నేక్షేతేత్యనీక్షణసంకల్పః తస్యేక్షణవిరోధిత్వాత్। సత్యపి పదార్థాంతరస్యేక్షణవిరోధిత్వే సర్వక్రియావినాభూతత్వేన సంకల్పస్యైవ లక్షణాత్ స ఏవ నేక్షేతేత్యత్ర కర్తవ్యతయా విధీయతే ॥ అనీక్షణసంకల్పేన భావయేదితి భావ్యాకాంక్షాయాం చ ఏతావతా హైనసా వియుక్తో భవతీతి వాక్యశేషావగతః పాపక్షయో భావ్యత్వేన సంబధ్యతే। ఏవంచాత్ర పాపక్షయార్థం సంకల్పస్య కర్తవ్యతయా విధానాత్తస్య వ్రతమిత్యనేనైకవాక్యతా సిద్ధా భవతి। తత్సిద్ధం నేక్షేతేత్యత్ర తస్య వ్రతమిత్యుపక్రమాత్పర్యుదాసాశ్రయణమితి। నానూయాజేషు యేయజామహం కరోతీత్యత్ర వికల్పప్రసక్త్యా తదాశ్రయణమ్ ॥ తథాహి॥ యద్యత్ర ప్రధానసంబంధలోభాన్నఞః ప్రత్యయసంబంధః స్వీక్రియతే ॥ తదా అనేన వాక్యేన అనూయాజేషు యేయజామహః ప్రతిషిధ్యత ఇతి వక్తవ్యమ్॥ అనూయాజేషు యేయజామహం న కుర్యాదితి ॥ నచ తత్ర తస్య ప్రతిషేధః ప్రాప్తిం వినా సంభవతి ॥ ప్రాప్తిసాపేక్షత్వాత్ప్రతిషేధస్య ॥ అత ఏవ నాంతరిక్షే న దివీత్యస్య న ప్రతిషేధకత్వం। అంతరిక్షే చయనాప్రాప్తేః ॥ అత ఏవ న బ్రాహ్మణో హంతవ్య ఇత్యస్య నిత్యవద్ధనననివర్తకత్వముపపద్యతే। సర్వో హి పురుషః కదాచిద్ధననాదౌ ప్రవర్తతే కదాచిచ్చ రాగాద్యభావేన ప్రవర్తతే ॥ తత్ర యది నిషేధస్య ప్రాప్తిసాపేక్షత్వం న స్యాత్ తదా రాగాదితిరోధాయ హననాదావప్రవృత్తం ప్రత్యేవ శాస్త్రప్రామాణ్యోపపత్తౌ రాగాదినా హననాదౌ ప్రవృత్తేన పుంసా న తతో నివర్తితవ్యం। ప్రాప్తిసాపేక్షత్వే తు స్వయమప్రవృత్తం ప్రతి ప్రసక్త్యభావేన నిషేధశాస్త్రాప్రవృత్తేః। రాగాదినా ప్రవృత్తం ప్రత్యేవ భ్రాంతినిమిత్తరాగబాధేన నిషేధశాస్త్రప్రవృత్తేర్యుక్తా ప్రవృత్తస్య తతో నివృత్తిః ॥ అతశ్చ బ్రాహ్మణో న హంతవ్య ఇత్యస్య నిషేధస్య నివృత్తినియమబోధకత్వం వ్రీహీనవహంతీత్యస్యేవావఘాతనియమబోధకత్వం ॥ యథాఖలు

వ్రీహీనవహన్యాదితిశాస్త్రం వైతుష్యార్థమవఘాతే స్వయం ప్రవృత్తం పురుషంప్రతి నప్రవర్తతే వైయర్థ్యాత్ ॥ కింతు నఖవిదళనాదౌ ప్రవృత్తంప్రతి। ఏవంనహన్యాదితిశాస్త్రం హననాత్స్వయంనివృత్తం పురుషంప్రతి నప్రవర్తతే వైయర్థ్యాత్ ॥కింతు హననేప్రవృత్తం పురుషంప్రతి। కర్తవ్యత్వేన ప్రసక్తస్య ప్రతిషేధాదకర్తవ్యం తన్మే తి। అతశ్చ ప్రాప్తిసాపేక్షత్వాత్ప్రతిషేధానామనూయాజేషు యేయజామహప్రతిషేధే తస్యతత్రప్రాప్తిర్వక్తవ్యా। సా నతావద్ధననాదావివ రాగతస్సంభవతి। అతో యజతిషు యేయజామహం కరోతీతి శాస్త్రాత్సావక్తవ్యా। శాస్త్రప్రాప్తస్యచ ప్రతిషేధే వికల్పస్స్యాత్ శాస్త్రేణ భ్రాంతినిమిత్తరాగస్యేవ శాస్త్రాంతరస్యాత్యంతబాధాయోగాత్ । నచ పదశాస్త్రేణ ఆహవనీయశాస్త్రస్యేవ నానూయాజేష్వితి విశేషశాస్త్రేణ యజతిషు యేయజామహంకరోతీతిసామాన్యశాస్త్రస్య బాధస్స్యాదితివాచ్యమ్ ॥ శాస్త్రయోర్హి తత్ర బాధ్యబాధకభావః యత్ర పరస్పరనిరపేక్షతా। నహి పదశాస్త్రస్య స్వార్థవిధానార్థమాహవనీయశాస్త్రాపేక్షాస్తి। నిషేధశాస్త్రస్యతు ప్రసక్త్యర్థం యజతిషు యేయజామహంకరోతీతి విధేరస్త్యపేక్షా। ఏవంచ నిషేధశాస్త్రస్య విశేషవిషయత్వేనప్రాబల్యవద్విధిశాస్త్రస్యాప్యుపజీవ్యత్వేన ప్రాబల్యమస్తీతిననిషేధేన విధేరత్యంతబాధో యుక్త ఇతివిహితప్రతిషిద్ధత్వాద్వికల్పస్స్యాత్ ॥ నచనయుక్తః ॥ వికల్పేహిపక్షే శాస్త్రస్యాప్రామాణ్యంభవతి ॥ నహ్యనూయాజేషు యేయజామహకరణే నానూయాజేష్వితి శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యంసంభవతి వ్రీహ్యనుష్ఠానసమయఇవ యవశాస్త్రస్య॥ ద్వారదృష్టకల్పనాచస్యాత్ ॥ విధేర్హి ఏవంజ్ఞాయతే ॥ యదనూయాజేషు యేయజామహకరణే కశ్చనోపకారో భవతీతి ॥ నిషేధాచ్చ తదకరణాదితిజ్ఞాయతే అనృతవదనాకరణవద్దర్శపూర్ణమాసయోః ॥ నచోపకారోఽదృష్టరూపఇతి ద్వారదృష్టక

ల్పనాప్రసంగః । అతశ్చ వికల్పో నయుక్తః । ప్రతిషేధాశ్రయణే తదా
పత్తేర్న తదాశ్రయణమ్ । కింతు నఞః అనూయాజశబ్దేన సంబంధమా
శ్రిత్య పర్యుదాస ఆశ్రీయతే ॥ నఞనూయాజశబ్దాభ్యామనూయాజవ్య
తిరిక్తే లక్షణా ॥ అనూయాజవ్యతిరిక్తేషు యే యజామహం కరోతీతి॥
అత్ర చ వాక్యే యేయజామహః కర్తవ్యతయా న విధీయతే ॥ యజతిషు
యేయజామహం కరోతీత్యనేనైవ విహితత్వాత్ ॥ కింతు సామాన్యశాస్త్ర
విహితయేయజేమహానువాదేన తస్యానూయాజవ్యతిరిక్తవిషయతా వి
ధీయతే॥ యద్యజతిషు యేయజామహం కరోతి తదనుయాజవ్యతిరిక్తేష్వి
తి॥ ఏవంచ సామాన్యశాస్త్రస్య విశేషాపేక్షిణః నానూయాజేష్విత్య
నేన అనూయాజవ్యతిరిక్తవిషయసమర్పణాదనూయాజవ్యతిరిక్తేషు యే
యజామహః కర్తవ్యతయా ప్రాప్తః అనూయాజేషు తు స న కర్త
వ్యతయా ప్రాప్తః న ప్రతిషిద్ధ ఇతి న వికల్పః ॥ లక్షణయా చానూ
యాజవ్యతిరిక్తవిషయసమర్పణాన్నానూయాజేష్వితి వాక్యస్య నాప్రా
మాణ్యం॥ అతశ్చ పర్యుదాసాశ్రయణే న కించిద్బాధకం॥ తత్సిద్ధం నా
నూయాజేష్వితి వాక్యే వికల్పభయాత్పర్యుదాసాశ్రయణమితి ॥ నను
పర్యుదాసాశ్రయణే యజతిషు యే యజామహం కరోతీతి శాస్త్రేణ
యాగసామాన్యే ప్రాప్తస్య యేయజామహస్య నానూయాజేష్విత్యనే
న అనూయాజవ్యతిరిక్తే సంకోచనాత్పర్యుదాసస్యోపసంహారాదభేద
స్స్యాత్ ॥ ఉపసంహారే హి సామాన్యేన ప్రాప్తస్య విశేషే సంకోచో భవ
తి॥ యథా పురోడాశం చతుర్ధాకరోతీతి పురోడాశసామాన్యే ప్రా
ప్తం చతుర్ధాకరణం ఆగ్నేయం చతుర్ధాకరోతీత్యాగ్నేయే సంకోచ్య
త ఇతి చేత్ ॥ న॥ తన్మాత్రసంకోచార్థత్వాదుపసంహారస్య తదన్యమా
త్రసంకోచార్థత్వాత్పర్యుదాసస్యేతి కేచిత్ । అన్యే తూపసంహారో నామ
సామాన్యతః ప్రాప్తస్య విశేషే సంకోచనరూపో వ్యాపారవిశేషో విధేః॥
పర్యుదాసస్తు । పర్యుదాసస్స విజ్ఞేయో యత్రోత్తరపదేన నఞ్॥ ఇత్యు

భియుక్తోక్త్యా ప్రత్యయాతిరిక్తేన ధాతునా నామ్నా వా నఞస్సంబంధః॥ అతోనయోస్తావత్స్వరూపతః స్పష్ట ఏవ భేదః ॥ ఏవం భేదే సత్యప్యత్ర ఆశంక్యేత - యది యత్ర పర్యుదాసస్తత్రావశ్యముపసంహారస్స్యాత్ । న చైతదస్తి నేక్షేతోద్యన్తమాదిత్యమిత్యాదౌ సత్యపి తస్మిన్నుపసంహారాభావాత్ । న హి తత్రాగ్నేయచతుర్ధాకరణమివ సామాన్యప్రాప్తం కించిద్విశేషే సంకోచ్యతే ప్రాపకస్యోద్దేశేనానీక్షణసంకల్పమాత్ర విధానాత్ ॥ ప్రకృతోదాహరణే తు యజిసామాన్యే ప్రాప్తస్య యే యజామహస్య అనూయాజవ్యతిరిక్తేషు సంకోచనాద్యదివిధేరుపసంహారవిధిత్వం భవతి నైతావతా కించిద్విరుధ్యతే ॥ విధ్యభావే హి కథం విధికార్యముపసంహారః పర్యుదాసేన క్రియత ఇతి భవతి విరోధః । న చాత్ర విధిర్నాస్తి నఞోనూయాజపదేన సంబన్ధేన విధేర్విధాయకత్వస్యావ్యాఘాతాత్ ॥ అత్ర హి పర్యుదాసోనూయాజవ్యతిరిక్తవిషయసమర్పకః ఆగ్నేయపదవత్ ॥ ఉపసంహారకస్తు విధిరేవ । న చాత్ర తస్మాత్ సంకోచాభావాన్నోపసంహార ఇతి వాచ్యం । తస్మాత్ సంకోచ ఇతి కోర్థః ఆగ్నేయమాత్రే సంకోచో వా సామాన్యతః ప్రాప్తస్య విశేషమాత్రే సంకోచో వా ॥ ఆద్యే నారభ్యాధీత సాప్తదశ్యస్య మిత్రవిందాదిప్రకరణస్థేన వాక్యేన ఉపసంహారో న స్యాత్ ఆగ్నేయే సంకోచాభావాత్ ॥ ద్వితీయే చతుర్ధాకరణస్య పురోడాశమాత్రే ప్రాప్తస్యాగ్నేయే సంకోచవత్ అనూయాజాననూయాజసాధారణ్యేన ప్రాప్తస్యానూయాజేషు సంకోచాదుపసంహారస్స్యాదేవ ॥ ఏతావాంస్తు విశేషః ॥ ఆగ్నేయాదివాక్యేషు ఆగ్నేయాదయో విశేషాః స్వపదోపస్థాపితాః ॥ ప్రకృతే తు పర్యుదాసేన తస్యోపస్థితిరితి ॥ ఉపసంహారన్యాయస్త్వవిశిష్ట ఏవ । యచ్చ తదన్యమాత్ర సంకోచార్థతా న పర్యుదాసస్యేతి । తన్న ॥ నేక్షేతేత్యత్ర సత్యపి పర్యుదాసే సంకోచాభావాత్ । న హ్యత్ర సామాన్యే ప్రాప్తం తదన్యమాత్రే సంకోచ్యతే ॥ సంకల్పమాత్ర విధా

షాడాదిషూక్తమాస్తాం తావత్ ॥ తత్సిద్ధం నానూయాజేష్విత్యత్ర వికల్పప్రసక్త్యా పర్యుదాసాశ్రయణమితి । యత్ర తు స ఆశ్రయితుం న శక్యతే తత్ర తత్ప్రసక్తావపి నిషేధ ఏవాశ్రీయతే ॥ యథా నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీత్యత్ర । అత్ర హ్యతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీతి శాస్త్రప్రాప్తమతిరాత్రే షోడశిగ్రహణం ప్రతిషిధ్యత ఇతి విహితప్రతిషిద్ధత్వాచ్చ వికల్పప్రసక్తావపి పర్యుదాసో నాశ్రీయతే అశక్యత్వాత్ । యది హ్యత్ర నఞః షోడశిపదేన సంబంధః స్వీక్రియేత తదా అతిరాత్రే షోడశివ్యతిరిక్తం గృహ్ణాతీతి వాక్యార్థః స్యాత్ ॥ తత్ర చాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీతి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధః । అత ఏవాతిరాత్రపదేన న నఞః సంబంధః ॥ నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీతి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధాత్ ॥ అతశ్చాత్ర పర్యుదాసానుపపత్తేర్నిషేధ ఏవ స్వీక్రియతే వికల్పేఽపి స్వీక్రియతే అనన్యగతేః ॥ అతశ్చైతత్సిద్ధం యత్ర తస్య వ్రతమిత్యాద్యుపక్రమో వికల్పప్రసక్తిశ్చ నాస్తి తత్ర ప్రతిషేధః యథా న కలఞ్జం భక్షయేదితి ॥ యత్ర వా వికల్పప్రసక్తావపి పర్యుదాస ఆశ్రయితుం న శక్యతే తత్ర ప్రతిషేధః యథా నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతీతి । ఏతావాంస్తు విశేషః యత్ర వికల్పాపాదకః ప్రతిషేధః తత్ర ప్రతిషిధ్యమానస్య నానర్థహేతుత్వం ॥ ఉభయోరపి విధినిషేధయోః క్రత్వర్థత్వాత్ ॥ యత్ర తు న వికల్పః ప్రసజ్యతే ప్రాప్తిశ్చ రాగతః ప్రతిషేధశ్చ పురుషార్థః తత్ర ప్రతిషిధ్యమానస్యానర్థహేతుత్వం యథా కలఞ్జభక్షణస్య ॥ దీక్షితో న దదాతి న జుహోతీత్యాదిషు తు దానహోమాదీనాం శాస్త్రప్రాప్తావపి పురుషార్థత్వేన ప్రాప్తత్వాత్ క్రత్వర్థత్వేన ప్రతిషేధాత్తుల్యార్థత్వాభావేన వికల్పప్రసక్తావపి న తేషామనర్థహేతుత్వం రాగతః ప్రాప్త్యభావాత్ । రాగతః ప్రాప్తస్యాపి క్రత్వర్థత్వేన ప్రతిషేధే తదనుష్ఠానాత్క్రతోర్వైగుణ్యం నానర్థోత్పత్తిః యథా స్వస్త్రీపగమాదిప్రతిషేధే । రాగతః ప్రాప్తస్య పురుషార్థత్వేన ప్రతిషేధే వి

షిధ్యమానస్యానర్థహేతుత్వమితిదిక్ । తత్సిద్ధంనిషేధానాం పురు
షార్థానుబంధిత్వం।ఏవంసర్వస్యాపి వేదస్య పురుషార్థత్వం ॥ప్ర
కృతమనుసరామః । తదేవంమంత్రార్థవాదాదీనామధ్యయనవిధ్యుపా
త్తానాం నానర్థక్యమేవ మర్థవాదానామపి తదుపాత్తత్వేన ఆన
ర్థక్యానుపపత్తేః స్వార్థప్రతిపాదనేచ ప్రయోజనాభావాల్లక్షణ
యాప్రయోజనవదర్థపర్యవసానంవక్తవ్యం—॥తేచార్థవాదాద్వివి
ధాః విధిశేషానిషేధశేషాశ్చ। తత్రవాయవ్యగ్ంశ్వేతమాలభేత భూతి
కామఇత్యాది విధిశేషాణాం వాయుర్వై క్షేపిష్ఠాదేవతేత్యాదీనామ
ర్థవాదానాం విధేయార్థస్తావకతయా అర్థవత్త్వం బర్హిషిరజ
తం నదేయమిత్యాదినిషేధశేషాణాం సోరోదీదిత్యాదీనామర్థవాదా
నాం నిషేధ్య నిందకతయేతి। అతశ్చలక్షణయా ప్రాశస్త్యమర్థవాదై
ర్బోధ్యతే ॥ తచ్చప్రాశస్త్యజ్ఞానం శాబ్దభావనాయామితి కర్తవ్య
తాత్వేనసంబధ్యతే ॥ పరమప్రకృతింతత్సిద్ధం వక్ష్యమాణార్థభావనా
భావ్యకాలిఙాదిజ్ఞానకరణికాప్రాశస్త్యజ్ఞానేతికర్తవ్యతాకాశాబ్దీభావ
నాలిఙాద్యంశేనోచ్యతఇతి। నను కేయంశాబ్దీభావనా।ఉచ్యతే । పురుష
ప్రవృత్త్యనుకూలోవ్యాపారవిశేషః । సఏవవిధ్యర్థః ॥ లిఙాదిశ్రవణే
అయం మాంప్రవర్తయతీతి తస్యనియమేనప్రతీతేః ॥ యత్తు ఇష్టసాధ
నత్వం విధ్యర్థఇతితన్న ॥ తథాసతి ఇష్టసాధనమితి శబ్దస్య విధిః ప
ర్యాయస్స్యాత్ । నచ పర్యాయత్వం యుజ్యతే ॥ సంధ్యోపాసనం
తే ఇష్టసాధనంతస్మాత్త్వంకుర్వితి సహప్రయోగాత్ పర్యాయాణాం
చ సహప్రయోగాభావాత్। అతశ్చవ్యాపారఏవవిధ్యర్థః ॥ సచలో
కేఅభిప్రాయవిశేషః పురుషనిష్ఠః ॥ వేదేతుపురుషాభావాత్ శబ్దని
ష్ఠఏవ ప్రేరణాపరపర్యాయఇత్యుక్తం ॥ ననులోకేప్రేరణాపరపర్యా
యే శబ్దనిష్ఠేవ్యాపారే శబ్దప్రయోగాభావేన శక్తిగ్రహాభావాత్కథం
తస్యవిధిశబ్దాత్ ప్రతీతిరితి చేత్సత్యమేతత్ । తథాపి బాలస్తావత్ స్త

నిధానాదౌ స్వకృతరోదనజనితమాతృప్రవృత్తేః స్వాభిప్రాయరూపప్రవర్తనాజ్ఞానజన్యత్వావధారణాత్సవిధికప్రయోజకవాక్యశ్రవణసమనంతరభావినీం ప్రయోజ్యవృద్ధప్రవృత్తిముపలభ్య తత్కారణత్వేన తస్య ప్రవర్తనాజ్ఞానమనుమిమీతే ॥ యద్యపి భోజనాదౌ స్వప్రవృత్తేస్సమీహితసాధనతాజ్ఞానపూర్వకత్వావధారణాత్ప్రయోజ్య వృద్ధప్రవృత్తేరపి తత్పూర్వకత్వాధ్యవసానం యుక్తం ॥ తథాప్యన్యప్రేరితప్రవృత్తౌ ప్రవర్తనాజ్ఞానజన్యత్వస్యోక్తమాతృప్రవృత్తౌ దర్శనేన ప్రయోజ్యవృద్ధప్రవృత్తేరప్యన్యప్రేరిత ప్రవృత్తిత్వాత్తత్కారణత్వేన ప్రవర్తనాజ్ఞానస్యైవాధ్యవసానం । తచ్చ ప్రవర్తనాజ్ఞానమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రయోజకవాక్యజన్యమిత్యవధారయతి । తతశ్చావాపోద్వాపాభ్యాం ప్రవర్తనాయాం విధిశక్తిమవధారయతి । ప్రవృత్త్యనుకూలో వ్యాపారః ప్రవర్తనా । స చ వ్యాపారః ప్రేషాదిరూపో వివిధ ఇతి ప్రత్యేకం వ్యభిచారిత్వాద్విధిశబ్దవాచ్యత్వానుపపత్తేః ప్రవర్తనాసామాన్యమేవ విధిశబ్దవాచ్యమితి కల్పయతి ॥ ఏవం చ విధిశ్రవణే ప్రేషాదిరూపస్య వక్త్రభిప్రాయస్య ప్రవర్తనాత్వేనైవ రూపేణ ప్రతీతిర్న విశేషరూపేణ । తథైవ శక్తిగ్రహాత్ విశేషరూపేణ తు ప్రతీతిర్లక్షణయైవ ॥ ఏవం చ వైదికలిఙాదిశ్రవణేఽపి ప్రవర్తనాసామాన్యమేవ ప్రతీయతే । తత్ర కోఽసౌ వ్యాపార ఇత్యపేక్షాయాం ప్రేషాదిరూపస్య వక్త్రభిప్రాయస్య అపౌరుషేయే వేదేఽనుపపత్తేః శబ్దనిష్ఠ ఏవ ప్రేరణాపరపర్యాయః కశ్చిద్వ్యాపార ఇతి కల్ప్యతే ॥ అతశ్చ శబ్దనిష్ఠ ఏవ ప్రేరణాపరపర్యాయో వ్యాపారః శాబ్దీభావనా సైవ ప్రవర్తనాత్వేన రూపేణ విధ్యర్థ ఇతి ॥ అయమేవ చార్థః । అభిధాభావనామాహురన్యామేవ లిఙాదయ ఇతి వార్తికస్య । అభిధీయతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా అభిధాశబ్దేన శబ్ద ఉచ్యతే తద్వ్యాపారాత్మికా భావనా లిఙాదివాచ్యేతి కేచిదాచార్యాః ॥ అన్యే త్వాహుః సత్యం ప్రవర్తనాసామాన్యం విధ్యర్థః ॥ తథైవ శక్తిగ్రహాత్

ప్రవృత్త్యనుకూలశ్చ వ్యాపారః ప్రవర్తనా। అపౌరుషేయే చ వేదే ప్రేషాదేరసంభవాత్ కశ్చిత్ప్రవృత్త్యనుకూలో వ్యాపారవిశేషః కల్పనీయః। విధిశబ్దాభిధేయప్రవర్తనాసామాన్యస్య విశేషమంతరేణాపర్యవసానాత్। తత్ర కోఽసౌ వ్యాపారవిశేష ఇత్యపేక్షాయాం ధాత్వర్థగతం సమీహితసాధనత్వమేవ కల్ప్యతే ॥ తస్యాపి ప్రవృత్త్యనుకూలత్వాత్ ॥ సర్వో హి సమీహితసాధనతాం జ్ఞాత్వా ప్రవర్తతే। అన్యప్రేరితోఽపి యదీష్టసాధనతాం న జానాతి తదా నైవ ప్రవర్తతే। స్వతంత్రప్రేరణాభావేఽపి తదాక్షిప్తసమీహితసాధనతాజ్ఞానం స్వీక్రియత ఏవ ॥ అన్యథా విధేః ప్రవర్తకత్వానుపపత్తేః ॥ అతశ్చావశ్యకత్వాత్సమీహితసాధనతైవ ప్రవర్తనాత్వేన రూపేణ విధ్యర్థః ॥ ఏవంచ విధిశబ్దస్యాన్యనిష్ఠవ్యాపారబోధకత్వం లోకసిద్ధం భవతి ॥ కించ శబ్దే ఏకో వ్యాపారస్స్పందాద్వ్యతిరిక్తః కల్పనీయః। తస్య చ స్వప్రవృత్తౌ పరాధీనప్రవృత్తౌ వా కారణత్వేన క్లృప్తస్య ప్రవర్తనాత్వేన రూపేణ జ్ఞాతస్య ప్రవృత్త్యనుకూలత్వం ॥ శబ్దస్య చ పరనిష్ఠవ్యాపారజ్ఞాపకత్వేన క్లృప్తస్య స్వనిష్ఠవ్యాపారబోధకత్వమ్ ॥ విధేశ్చ ప్రవర్తకత్వనిర్వాహార్థం ధాత్వర్థస్య సమీహితసాధనత్వమితి కల్పనాద్వరమావశ్యకస్యైవ సమీహితసాధనత్వస్య స్వప్రవృత్తిహేతుత్వేన క్లృప్తస్య ప్రవర్తనాత్వేన రూపేణ విధ్యర్థత్వకల్పనం లాఘవాదన్యనిష్ఠత్వాచ్చ ॥ నచ విధేః ప్రవర్తకత్వనిర్వాహార్థం సమీహితసాధనత్వకల్పనాత్ ప్రేరణానభిధానే చ విధేః ప్రవర్తకత్వాభావాద్ధాత్వర్థస్య సమీహితసాధనత్వకల్పకమేవ నాస్తీతి వాచ్యమ్ ॥ ప్రవర్తనాభిధానే నైవ తన్మతేఽపి విధేః ప్రవర్తకత్వాద్విధ్యభిహితస్య విశేషమంతరేణాపర్యవసానాత్సమీహితసాధనత్వాక్షేపకత్వాత్ ॥ న చేష్టసాధనత్వస్య విధ్యర్థత్వే సంధ్యోపాసనం తే ఇష్టసాధనం తత్త్వం కుర్వితి సహప్రయోగానుపపత్తిరితి వాచ్యమ్ ॥ ఇష్టసాధనత్వస్య విశేషరూపేణ విధినానభిధానాత్ ప్రవర్త-

నాత్వేనరూపేణాభిధానాత్సామాన్యశబ్దస్యచ విశేషశబ్దేన దృష్టస్సహభావః పాంచాలరాజో ద్రుపదఇత్యాదౌ ॥ తస్మాత్సమీహితసాధనతైవ ప్రవర్తనాత్వేనరూపేణవిధ్యర్థః ॥ సైవచ తేనరూపేణశబ్దేనైవాభిధీయతఇతిశాబ్దీభావనా॥ఉక్తవార్తికస్యాప్యయమేవాభిప్రాయః ॥ అభిధీయతేయాసాఅభిధాసమీహితసాధనతా సైవప్రవర్తనాత్వేనాభిహితా పురుషప్రవృత్తింభావయతీతిభావనా తాం లిఙాదయ ఆహురితి॥యదాహుః॥ పుంసోనేష్టాభ్యుపాయత్వాత్క్రియాస్వన్యః ప్రవర్తకః ॥ ప్రవృత్తిహేతుంధర్మంచ ప్రవదంతి ప్రవర్తనామితి ॥ తత్సిద్ధంయజేతేత్యత్ర లిఙ్త్వాంశేనశాబ్దీభావనాఉచ్యతఇతి । ఆఖ్యాతత్వాంశేనచార్థీభావనోచ్యతఇతి ॥ నను కేయమార్థీభావనా కర్తృవ్యాపారఇతిచేత్ ॥ న ॥ యాగాదేరపి కర్తృవ్యాపారత్వేన భావనాత్వాపత్తేః॥నచేష్టాపత్తిః॥తస్యప్రకృత్యర్థత్వేన ప్రత్యయార్థత్వాభావాదితిచేత్ అత్రాహుః ॥ సత్యం నయాగోభావనా కింతుస్వర్గేచ్ఛాజనితో యాగవిషయోయఃప్రయత్నఃసాభావనా॥ సఏవచాఖ్యాతాంశేనోచ్యతేయజతేత్యాఖ్యాతశ్రవణేయాగేయత్నఇతిప్రతీతేర్జాయమానత్వాత్ ॥యశ్చప్రయత్నపూర్వకం గమనాదికంకరోతి తస్మిన్ దేవదత్తోగమనంకరోతీతి ప్రయోగదర్శనాత్ వాతాదినాస్పందమానేతు నాయంకరోతి కింతు వాతాదినాస్యస్పందోజాయతఇతిప్రయోగదర్శనాత్ కరోత్యర్థస్తావద్యత్నః॥ కరోతి సామానాధికరణ్యంచాఖ్యాతేదృశ్యతే యజేతయాగేనకుర్యాత్ ॥ పచతిపాకంకరోతి గచ్ఛతి గమనంకరోతీతి॥ అతశ్చకరోతి సామానాధికరణ్యాత్ప్రయత్నస్యాఖ్యాతవాచ్యత్వం ॥ నచ రథోగచ్ఛతీతి ప్రయోగానుపపత్తిః రథేయత్నాద్యభావాదితివాచ్యమ్॥ వోఢ్రశ్వగతంప్రయత్నం రథేఆరోప్యప్రయోగోపపత్తేః ॥ యన్మతేప్యన్యోత్పాదానుకూలం వ్యాపారసామాన్యం భావనా తన్మతేపి రథేగమనాతిరిక్తవ్యాపారానుపలబ్ధేః రథోగచ్ఛ

తీతిప్రయోగస్యౌపచారికత్వమేవేతి ॥ అతశ్చ ప్రయత్నఏవార్థీభావనా ॥ యదాహుః ॥ ప్రయత్నవ్యతిరిక్తార్థభావనాతునశక్యతే ॥ వక్తుమాఖ్యాతవాచ్యైవం ప్రస్తుతేత్యపరమ్యత ఇతి ॥ అన్యేత్వాహుః ॥ భవితుర్భవనానుకూలోభావకవ్యాపారస్తావద్భావనా ॥ యస్మిన్ వ్యాపారేకృతే కరణం ఫలోత్పాదనాయసమర్థంభవతి తాదృశవ్యాపారఇతియావత్ ॥ సఏవచాఖ్యాతార్థః॥ కుఠారేణ చ్ఛినత్తీత్యాఖ్యాతశ్రవణేపి భవత్యేతాదృశీ మతిః ॥ కుఠారేణ తథావ్యాప్రియతే యస్మిన్ వ్యాపారేకృతే కుఠారేణచ్ఛేదనంభవతీతి॥ఏవం యజేత స్వర్గకామఇత్యస్యాయమర్థః ॥ యాగేన తథావ్యాప్రియేత యస్మిన్ వ్యాపారేకృతే యాగాత్స్వర్గోభవతీతి॥సచవ్యాపారః క్వచిదుద్యమననిపతనాదిః క్వచిచ్చాగ్న్యన్వాధానబ్రాహ్మణతర్పణాంతః కథం భావాకాంక్షయా విశేషరూపేణపశ్చాదవగమ్యతే॥ అన్యోత్పాదనానుకూలత్వేన సామాన్యతస్త్వాఖ్యాతాదేవ॥ రథోగ్రామంగచ్ఛతీత్యత్రాప్యాఖ్యాతాద్గ్రామప్రాప్త్యనుకూలవ్యాపారఏవ ప్రతీయతే ॥ రథస్తథాగమనేవ్యాప్రియతే యస్మిన్ వ్యాపారేకృతే గమనాద్గ్రామప్రాప్తిర్భవతీతి ప్రతీతిః॥నత్వత్ర గమనమాత్రమాఖ్యాతార్థః తస్య ధాతునోక్తత్వాత్ ॥తత్రకోసౌవ్యాపారఇత్యపేక్షాయాం పూర్వోత్తరావాంతరవిభజనసంయోజనరూపఇతి పశ్చాదవగమ్యతే॥ పూర్వేణప్రదేశేనవిభజ్య ఉత్తరేణసంయుజ్య రథోగ్రామంగచ్ఛతీతిప్రయోగాత్ ॥ ఉద్యమ్య నిపాత్య కుఠారేణ ఛినత్తీతివత్ ॥ఏవం దేవదత్తః ప్రయతతఇత్యత్రాపి దేవదత్తస్తథావ్యాప్రియతేయథాప్రయత్నోభవతీతిప్రయత్నానుకూలోవ్యాపారఏవాఖ్యాతార్థః నతుప్రయత్నః ॥తస్యధాతునోక్తత్వాత్॥ వ్యాపారవిశేషాకాంక్షాయాంచేచ్ఛాదిఃపశ్చాదవగమ్యతే ఉద్యమననిపతనవత్ ॥ తథాచ సర్వత్రానుగతత్వాదన్యోత్పాదానుకూలవ్యాపారసామాన్యమేవాఖ్యాతార్థః ॥ నతు ప్రయత్నమాత్రం॥రథో

గచ్ఛతి దేవదత్తః ప్రయతత ఇత్యాదిషు తదభావాత్। నచాత్రౌపచారిక
త్వం వక్తుం యుక్తమ్। ముఖ్యే సంభవతి తస్యాన్యాయ్యత్వాత్ కరోత్య
ర్థోఽపి అన్యోత్పాదనానుకూల వ్యాపార ఏవ న ప్రయత్నమాత్రం క
రోతేశ్చేతనాచేతన కర్తృకాఖ్యాతసామానాధికరణ్యాదితి। తత్సిద్ధ
మన్యోత్పాదానుకూలవ్యాపార అర్థభావనేతి సైవచ యజేతేత్య
త్రాఖ్యాతాంశేనోచ్యతే భావయేదితి తస్యాశ్చ భావ్యాకాంక్షాయాం
స్వర్గాదిర్భావ్యత్వేన సంబధ్యతే కరణాకాంక్షాయాం యాగాదిః
కరణత్వేన సంబధ్యతే ప్రయాజాదయ ఇతికర్తవ్యతాత్వేన। ఏవంచ
యజేతేత్యాదినా స్వర్గాద్యుద్దేశేన యాగాదేర్విధానాత్సిద్ధం యాగా
దేర్ధర్మత్వం ప్రయోజనముద్దిశ్య వేదేన విహితత్వాత్। సోఽయం
ధర్మో యదుద్దేశేన విహితః తదుద్దేశేన క్రియమాణస్తద్ధేతుః। శ్రీగో
విందార్పణబుద్ధ్యా క్రియమాణస్తు నిశ్శ్రేయసహేతుః। నచ తదర్పణ
బుద్ధ్యా తదనుష్ఠానే ప్రమాణాభావః * యత్కరోషి యదశ్నాసి య
జ్జుహోషి దదాసి యత్। యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణ
మితి స్మృతేః॥ అస్యాశ్చాష్టకాదివత్ప్రామాణ్యాదిత్యన్యత్ర విస్తరః॥

క్వాహం మందమతిః క్వేయం ప్రక్రియా భట్టసమ్మతా।
తస్మాద్భక్తైర్విలాసోఽయం గోవిందగురుపాదయోః॥
గ్రంథరూపో మదీయోఽయం వాగ్వ్యాపారస్సుశోభనః।
అనేన ప్రీయతాం దేవో గోవిందో భక్తవత్సలః॥

ఇతి శ్రీమదనంతదేవసూనునా ఆపదేవేన కృతం మీమాంసా
న్యాయప్రకాశసంజ్ఞకం మీమాంసాప్రకరణం

సంపూర్ణమ్.

అథ పూర్వమీమాంసాశాస్త్రవిషయాః

శ్రీమాధవాచార్యకృత జైమినిన్యాయమాలాయాం

ధర్మో ద్వాదశలక్షణ్యా వ్యుత్పాద్యస్తత్ర లక్షణైః । ప్రమాణభేదశేషత్వ ప్రయుక్తిక్రమసంజ్ఞకాః । అధికారోఽతిదేశశ్చ సామాన్యేన విశేషతః । ఊహో బాధశ్చ తంత్రంచ ప్రసంగశ్చోదితాః క్రమాత్ ॥ (ఇతి ద్వాదశాధ్యాయవిషయాః) । తత్రాపి విధ్యర్థవాదస్మృతయో నామచేతిచతుర్విధమ్ । ప్రథమాధ్యాయగైః పాదైశ్చతుర్భిర్మానమీరితమ్ । ఉపోద్ఘాతః కర్మభేద మానం తస్యాపవాదగీః । ప్రయోగభేద ఇత్యేతే ద్వితీయాధ్యాయపాదగాః । శ్రుతిలింగంచ వాక్యాదివిరోధప్రతిపత్తయః । అనారభ్యోక్తిబహ్వర్థస్వామ్యర్థా అష్టపాదగాః ప్రధానస్య ప్రయోక్తృత్వమప్రధానప్రయోక్తృతా । ఫలచింతా జఘన్యాంగ చింతేత్యేతేచతుర్థగాః ॥ శ్రుత్యాదిభిః క్రమస్తస్య విశేషో వృద్ధ్యవర్ధనే । శ్రుత్యాదేర్బలితా చేతి పంచమాధ్యాయపాదగాః । అధికారీతస్యధర్మాః ప్రతినిధ్యర్థలోపనే । దీక్షాసత్రం దేయవహ్నిషష్ఠేపాదేష్వమీస్థితాః । ప్రత్యక్షోక్త్యతిదేశోఽస్య శేషస్నామనిరూపణమ్ । నామలింగాతిదేశౌ ద్వౌ సప్తమాధ్యాయపాదగాః స్పష్టలింగాదథాస్పష్టాత్ప్రబలాదపవాదతః । అతిదేశవిశేషాస్స్యురష్టమాధ్యాయపాదగాః । ఊహారమ్భోథసామోహో మంత్రోహస్తత్ప్రసంగతః । నవమాధ్యాయపాదేషు చతుర్ష్వేతే ప్రకీర్తితాః ॥ ద్వారలోపోఽస్యవిస్తారః కార్యైకత్వంసముచ్చయః । గ్రహసామప్రకీర్ణాని నఞర్థశ్చాష్టపాదగాః । ఉపోద్ఘాతస్తథాతంత్రావాపౌ తంత్రస్యవిస్తృతిః । ఆవాపవిస్తృతిశ్చైకాదశాధ్యాయస్యపాదగాః॥ ప్రసంగస్తంత్రనిర్ణీతిస్సముచ్చయవికల్పనే । ద్వాదశాధ్యాయపాదార్థా ఇతిపాదార్థసంగ్రహః ॥

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౧	౬	ధ్గాక్లే	గ్ధలే
	౧౦	స్మృతి	స్స్మృతి
	౧౪	తూప	ఉప
	౧౯	తె॥తత్	తేతత్
	౨౦	హుయాదతి	హోతీతి
౨	౫	రూపత్వ	త్వరూప
	౧౨	దితి॥అ	దిత్య
	౧౯	విధిరపి	విధిరితి
	౨	రుచ్య	రిత్యుచ్య
	౧౩	ఇతీతి	ఇతి
	౨౦	తత్కరణ	తత్కారణ
	౨౩	ప్త్రిః	పత్తైః
	౨౬	సిధ్య	సిద్ధ్య
౪	౧౦	యాగః	యాజః
	౧౩	యాగానాం	యాజానాం
	౨౫	ఆతః	అతః
	౨౬	ద్దైవత్య	దైవత్య
	౨	తే॥సార్యం	తెసార్యం
	౧౨	త్రియా	త్రియా
	౧౫	త్రికస్యా	త్రికస్యత్రికస్యా
	౧౬	క్యే॥అను	క్యేఅను
౬	౧౫	పి॥అగ్ని	ప్యాగ్ని
	౨౩	నర్శ	దర్శ
౭	౩	ద్విర్భ్యభా	ద్విర్భ్యభా
	౧౧	ఆవఘా	అవఘా
	౧౨	దృష్టాంగి	ంగి

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
	౨౩	గార్హపత్య॥ఇతి	గార్హపత్యేతి
౮	౨	దితి॥అ	దిత్య
౯	౧	రాత్॥స	రాత్స
	౨	యథా॥అధ్వ	యథాఽధ్వ
	౬	పురోనువా	నువా
	౧౫	లోచ్య॥ఐ	లోచ్యఐ
౧౦	౪	శ్రుత్యాః	శ్రుతికల్పనాత్పాక్
	౭	దితి॥లిం	దితిలిం
౧౧	౭	హోత్రం	హోత్ర
	౨౧	విషాణ	విషాణా
౧౨	౨౨	సర్వాంప్రధా	సర్వప్రధా
	౨౪	లంభా	లంభనా
౧౩	౩	వ్రీహిభిర్యజేతేత్యాదివాక్యాద్వినియుక్తవ్రీహీణామవహననసంస్కారఃవ్రీహీనవహంతీత్యాదా	వ్రీహీనవహంతీత్యాదివాక్యాద్వ్రీహిభిర్యజేతేత్యాదివాక్యాద్వినియుక్తవ్రీహ్యాదీనాంసంస్కారః
	౭	అపా	సా
	౧౫	సాధన	సాధనక
	౨౩	సంగతిః	సంగతిరిత్యాహుః
		అర్థ	ఆర్థ

౧౪	౧	ద్విలీయ	ద్వితీయ		౧౩	రణార్థ	రణార్థ
	౪	త్త్యాప్తి	త్త్వాప్తి		౧౬	త్॥శ్చేన	చ్ఛ్యేన
౧౫	౧	వత్తేః	పత్తేరిత్యాహుః		౨౦	దత్తే॥	దత్తే
		ఫలకమా	పలకం కేవలా		౨౩	ప్యయుక్తః	యుక్తః
	౧౧	తత్క	(తత్క			చ్ఛేభేన	చ్ఛ్యేన
	౧౨	తయా	తయా)	౨౦	౬	నచ	నతు
	౧౭	త్వాచ॥	త్వంచ		౭	వచన	వశేన
		ణేత్యర్థః॥	ణ		౯	ద్విపదః	ద్విత్వపద
	౨౦	భావనా॥	భావనా		౧౯	ద్విత్వపద	ద్విగుణవిధా
౧౬	౧	భాప్య	భావ్య		౨౨	వినైక	వినైవ
	౨	దుఃఖసాధ్యా	దుఃఖా	౨౧	౬	దేత	దేవ
	౭	జాతతాదర్థ్యో	జనితాదృష్టో		౧౧	చిత్రాత్వ	చిత్వత్వ
					౧౨	ద్విత్వ॥	ద్విత్వ
	౯	దితి।అగ్న్య	దిత్యగ్న్య		౧౪	నైకదేవతా	త్వేకదైవా
	౨౨	॥ఇతి॥	ఇతి		౨౩	గయా	గతయా
		తత్త్రైవ	తత్రైవ		౨౫	వాదః	వాదః॥
	౨౩	కంపత్త్యా	ప్రవృత్త్యా	౨౨	౩	త్।యా	ద్యా
౧౭	౭	తాత్వేన	త్వేన		౪	వాత్॥ఉ	వాదు
	౧౨	యాగేషు	యాగవిధిషు		౨౦	విభక్త్యాభి	విభక్త్యాభి
	౧౬	స్యార్థ	స్థార్థ			హితతయా	హితయోర్లిం
		వాక్యస్య	వాక్యస్థ			కరణకారకశక్త్యాత్త	గసంఖ్యయోః
	౧౯	స్వాధ్యాయః॥	స్వాధ్యాయః			సాతత్పర్యతయోర్లిం	విభక్త్యాభిహి
						గసంఖ్యయోః	తయాకరణకారకశక్త్యాత్మసాత్పర్యతయోః
	౨౩	రూప	రూపా				
౧౮	౧౦	విధిః॥	విధిః				
		షార్థ	షార్థా	౨౩	౧	గాక్షి	గాక్షి
	౨౨	న్వయాత్॥	న్వయాత్		౨	తతఃక్రియా	స్వతఃక్రియ
		యాగనేతి	యాగనేతి॥		౩	॥క్రియా	క్రియ
౧౯	౫	గ్నహోత్ర	గ్నిహోత్ర		౪	పాష్టిక	పాష్టిక

	౬	చిత్రా	చిత్రత్వ
	౧౧	సర్వ	సర్వత్ర
	౧౯	వదంతి	వదంతీతి
౨౪	౩	ద్వైవత్య పాత్రశస్త్యమితి॥	ద్వేవత్యం ప్రశస్త మితి
	౫	ద్వైవ	దేవ
	౭	మితి	ఇతి
	౧౦	లెజో	తెజో్వై
	౧౩	ర్థమ	ర్థస్మరణార్థ త్వం।అ
	౧౪	త్వమెవ	త్వావగమాత్
	౧౭	నియమెనా దృష్టస్యాంగీ కారాత్	(నియమేనాదృష్ట స్యాంగీకా రాత్)
౨౫	౫	ర్యః॥నగ	ర్యఃనగ
	౧౮	గ్రహణం॥	గ్రహణం
౨౬	౭	ల్పః॥క్వ	ల్పఃక్వ
	౨౩	'రాజన్య	రాజన్య
	౨౪	షామితి	షాం ఇతి
౨౭	౧౪	త్యాదివ	త్యాద్యవ
౨౮	౧	ఖ్యానాం యాగానాం	ఖ్యానాం త్రయాణాం యాగానాం జ్యోతిష్టోమసంజ్ఞాపేతం క్షయాపృథక్సంజ్ఞాత్రయకరణాత్

౨౮	౧	భేదః॥భిన్నః	భేదో భిన్న
	౨	భేదః॥ఇతి	భేదఇతి
	౪	నంబంధ	సంబంధ
	౫	ద్వైవత్య	దేవత్య
	౧౧	(ఉత్పత్తిశిష్టోవిధీయతఇత్యర్థః)	ఇదమధికం
	౧౭	వాక్యస్య తత్,	వాక్యస్య తత్ర
౨౯	౩	ఫలంపురుషార్థశ్చేతి॥త	పురుషార్థ ఉభయార్థ శ్చేతి। ప్ర

త్రక్రత్వర్థోయథాప్రిహ్యాదిః॥ఫలంయథాస్వర్గాదిః॥పురుషార్థో యథా।జ్యోతిష్టోమాదిః యాజాదిః కేవలక్రత్వర్థః।ఫలంతత్కారణంచ పురుషార్థః।యథాస్వర్గాదిఃజ్యోతిష్టోమాదిశ్చ॥

	౭	పృథక్త్వం	పృథక్త్వమితి॥
	౯	భేదఃఇతి॥	భేదః
	౧౧	యదర్థే	యదర్థం
	౧౨	విధిః॥స్వ	విధిస స్వ
	౨౨	సాంగంచ	సాంగంప్రధానం నంకర్మ
	౧౧	క్వచ	క్వచన
	౧౫	పశోరుపా	పశోరేకత్వే నోపా

౩౦	౧౬	ఏవ	ఏవనియోజనంత్ర తీయక్షణే
౩౧	౬	స్నాయ	స్నాయ్య
	౮	స్నాయ	స్నాయ్య
	౧౦	తతఃపయ	తతో౽దధిప
		సోభి	యసో౽భి
		కర్త్రాభి	క్రిమాదభి
౩౫	౨౫	విధితె	విధిత్వే
౩౬	౧౭	విథే	విధే
౩౭	౧౩	భిధాన	భిధాన
౩౮	౧౦	జుహోత్వా న	జుహోత్వాస్న
	౧౪	అ ృథా	అన్యథా
	౧౫	వాచ్య	వాచ్యం
	౧౭	దయే	వయే
౪౩	౨౨	జ్జోతి	జ్యోతి
౪౪	౨౧	వ్రతి	వ్రతి
౫౦	౨౫	తత్రాదిద్యం	తత్రాత్రిద్యం
౫౩	౩	సభ	సచ
౫౫	౧౬	ప్రకృ	ప్రవృ
	౨౨	నయ	యన
౫౬	౭	లిఙ్గాత్వాది	లిఙ్గాత్వాది
	౯	రూప	రూపాది
		లింగాది	లిఙ్గాది
	౨౩	మవిధత్తే	విధత్తే
౫౮	౧	మితి॥నహి	మితిన
	౫	నిర్వృతి	నిర్వృత్తి
౫౯	౧౩	తత్సిద్ధసో	సిత్సిద్ధం
		మ	సోమ
౬౦	౯	నాన్వయః॥	నాన్వయః
	౧౨	సోమస్య	హోమస్య
	౧౯	త్వేనేతి	త్వేన
౬౪	౧౦	శాయో	శామో
	౨౪	కార్యః॥	కార్యః
౬౬	౮	త్వాత్।వి	త్వాద్వి
	౧౭	నర్థ	నర్థ
	౨౫	నైవ	నైవ
		శిష్టం	విశిష్టం
౬౭	౧౬	వాక్యవదర్థ॥	వాక్యగత
	౨౫	ఇష్జ	ఇష్ట
౬౮	౨౨	విశిష్త	శిష్ట
౬౯	౪	త్మీవత్	యాత్మీవద్వ్యా
౭౦	౧౮	సాఝుడి	స్సఝుడితి
		తితా	తా
	౨౦	క్షేపలాభ	క్షేప
	౨౫	కార్ధ	ఏకార్థ
		కర్తరీతి	కర్మణీతి
౭౧	౮	వార్థ	వార్థ
	౧౪	మర్థః	మర్థః
౭౨	౮	కిమితి	కిమితి
	౧౨	మదూ౽త్రవమాత్రరూప	
	౧౬	కర్తరీతి	కర్మణీతి
౭౪	౧౫	త్సాంనా	త్సాన్నా
౭౫	౨	పూర్వ	పూర్వసాధన పూష
	౧౩	చిదిద	చిద
౭౭	౧౫	తత్రాస	తత్రానా

౭౮	౧౫	ద్దేశేన	ద్దేశే	౯౫	౧౬	(ణౌపూ)నేప)	నేప
౭౯	౭	సంస్కార	నుసాహరే		౧౮	హోత్రీతి	జుహోత్రీతి
౮౦	౧౦	యుక్తః॥	యుక్తం	౯౯	౬	క్రిమా	క్రియా
	౧౬	కార్యసం	కార	౧౦౦	౨౧	స్కే	స్కేత్రి
౮౧	౨	కర్తవ్య	కర్తవ్యతా	౧౦౧	౪	సాద్యస్కే	సాద్యస్కేత్రి
	౧౨	కింభావ	కింభావ				
౮౨	౨౧	నస్యాత్	స్యాత్	౧౦౩	౧౩	ప్రియుఖ్య	ప్రియుజ్య
౮౩	౯	జాతెఅసి	జాతెసి	౧౦౪	౩	కృతిక	కృతి
	౧౦	దధ్మ్యన్వ	దధ్యన్వ		౪	గుణత్వ	గణత్వ
	౨౦	యుక్తం॥తె	యుక్తంతె	౧౦౬	౩	ఫలంచ	ఫలకంచ
౮౪	౧౧	త్వాదివి	త్వావి	౧౦౮	౪	నుప్రాప్తె	మప్రాప్తె
	౨౪	క్వాదిభి	త్వాదిభి		౧౦	విధిః	విధిః
౮౫	౬	స్త్రైవపమా	స్త్రైవపమా			త్యాది	త్యాదిః
	౨౧	షణ్ణణే	షన్మణే	౧౧౦	౨౫	జెతెత్యత్రి య	యజెతె త్యత్రి
	౨౨	నవమె	నిగదె				
	౨౩	యావ	యావ	౧౧౧	౨౩	విధానే	విధానాత్
౮౬	౫	కారై	పకారై	౧౧౨	౨౪	దైక్ష్య	దైక్ష
	౧౧	తత్థాసానా	తత్త్వానానా	౧౧౩	౨	దైక్ష్యా	దైక్షా
౮౭	౧౨	విధాయాభిక్రిమణంహి	విధాయ		౨౫	వుత్పత్తి నైః	వ్యుత్పత్తి నైత
౮౮	౨౧	సద్ధానా	స్థానా	౧౧౬	౯	ధానత్	విధానాదె
౮౯	౬	ప్రాక్కృతా	ప్రాకృతా		౧౧	రగ్నిస్సావ	రగ్నిహూస్వ ర్యస్సావ
	౧౦	జ్ఞాతం	జ్ఞాత				
౯౦	౨౧	సూయవత్ స్ఫశ్య	సూయా యహ్యేతా	౧౧౭	౨౨	శబ్ధా	శబ్దా
				౧౧౮	౧౦	స్థితం	స్థితం
౯౧	౧౧	వాచేన సందంశ	వాదెనా సందంశా		౨౪	సొభయ	సొభయ
				౧౧౯	౧౭	నాధేయం	నామధే యాని
౯౪	౨౫	కార	కారక				

౧౧౯ ౧౭ ప్రాప్తి ప్రాప్తి
౧౨౨ ౧౯ మూనాధి మూధ
౧౨౩ ౩ శబ్ధో శబ్దో
మిక్షాంతరఽ మిక్షాం
౧౨౪ ౧౭ మాఘా।యత్రో మాఘా
౧౨౫ ౧౩ శోధక బోధక
విధినిషేధయోః ఇత్యు
త్తరం ప్రతిశ్లోకావ్యాఖ్యాః। విధిరిష్టఫ
లానిష్టపరిహారఫలోపరః॥ ప్రేరితో
స్మీతిపూర్వధీర్వారితోస్మీతిచాపరే।
విధేయస్యేష్టహేతుత్వం విధినాచ
ప్రమీయతే॥ నిషేధేననిషేధ్యస్యప్ర
త్యవాయనిమిత్తతా।విధిశ్చాధికరో
త్యన్యకారణేనాప్రవర్తితః రాగాది
నాప్రవృత్తౌతునిషేధస్తద్విలక్షణః।
వర్జితోలిఙాదిశ్చ విధిబోధస్య
కారణం॥ లిఙాద్యననుగృహీతస్తున
ఙ్నిషేధస్యబోధకఃఇతి

౧౨౬ ౧౩ బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణా
౨౧ నప్రత్యయ ప్రత్యయస్య
స్యనఞా నఞాఽ
౨౩ నఞా నఞా
౧౨౭ ౫ వియుక్తౌ విముక్తౌ
౧౩౧ ౨౪ తదను తదనను
౧౩౨ ౧౦ సారా సారాదీ
౧౩ ప్రకృతం ప్రకృతం॥
౧౪ భావ్యకా భావికా
౧౩౪ ౧౩ కారణత్వే కారణ
న త్వేనా
౨౨ హితస్య హితస్యప్ర
వర్తనాసామాన్యస్య
౧౩౫ ౧౫ యతేతి యతేతేతి
ప్రతితతే ప్రతీతే
౧౩౬ ౧౬ ప్రతితిః ప్రతీతేః
౧౯ ప్రయుజ్య ప్రయుజ్య